

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

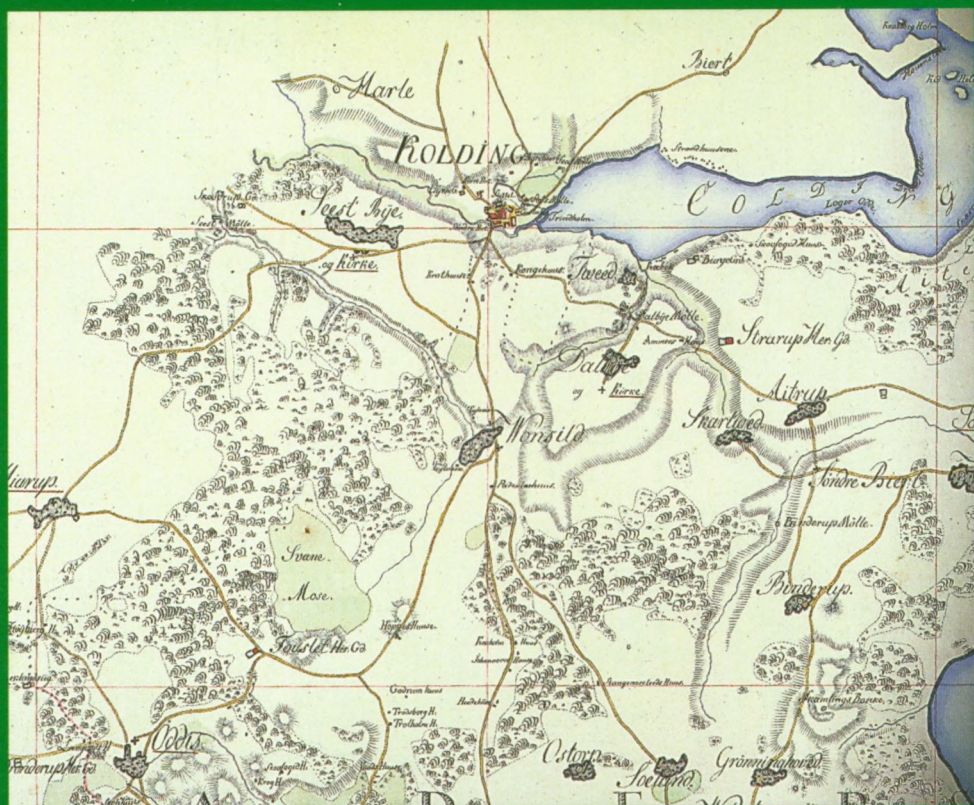
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Personalthistorisk Tidsskrift 1997:1

Indhold

Artikler:

Ejnar C. Larsen: Biskop i Ribe Iver Iversen Hemmet (1564-1629) og nogle af hans descendenter	1
Birgit Kaiser: Humilitas og Luxúria. Normer og social kontrol i 1600-årenes Vonsild	13
Carl E. Jørgensen: Skolereduktionen 1740 i Ribe Stift. Ringkøbing, Holstebro, Lemvig og Varde latinskolors sidste år	29
Paul G. Ørberg: P. C. Christensen. Jegers historier	59
J. P. Skou: Braads saga	75

Orientering:

SSF's Weekendkursus 1997	100
Slægtsforskertræf 1998	100
Hvem Forsker Hvad 1997	101
Nyt fra Norden ved Birgit Flemming Larsen	102

Småstykker:

Vello Helk : Danske borgerskaber i Riga 1711-1786	104
---	-----

Anmeldelser ved Lisa Elsbøll:

Släktforskarnas årsbok '95. Sveriges Släktforskarförbunds årsbok för år 1995. (Birgit Flemming Larsen)	105
Arv och anor. Årbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1996. (Hans H. Worsøe)	105
FN, Europa og Rusland. Et festskrift i anledning af Hermod Lannungs 100 års dag. Redigeret af Thorkild Møller og Henning Nielsen. (Mogens Rüdiger)	106

Billedet på omslaget:

Detaljerede kirkebogsstudier er grundlaget for Birgit Kaisers artikel i dette nummer. Ved hjælp af margentegninger i Vonsilds kirkebog bringes vi tæt på, hvem præsten anså for de dydige og de lastefulde kvinder i 1690-ernes Vonsild. Udsnit af kort over hertugdømmet Slesvig visende egnen omkring Vonsild, syd for Kolding. Kortet er rentegnet 1804-05 af premierløjtnant i kronprinsens regiment H. du Plat på grundlag af kort og opmålinger fra sidste fjerdedel af det 18. århundrede. Du Plat's Slesvigskort, der skabtes med assistance fra de tre løjtnanter Ferd. Bauditz, Fr. Wilster og v. Tauentzien, opbevares nu i H. M. Dronningens Håndbibliotek på Amalienborg. (Fotografiet er venligst udlånt af Stadsarkivet i Kolding, og gengives med tilladelse fra H. M. Dronningens Håndbibliotek).

Biskop i Ribe Iver Iversen Hemmet (1564-1629) og nogle af hans descendenter*

Af Ejnar C. Larsen (1917-1996)

Emnet er tidligere behandlet her i tidsskriftet af C. Langholz.¹ Her skal meddeles nogle supplerende oplysninger.

Første generation: Iver Iversen Hemmet

Iver Iversens første kone *Lene Lauridsdatter*² var højst sandsynligt født senest 1550. Laurids Thøgersen (1517-1594) og Karen Jensdatter Varder (ca. 1515-1570)³ blev gift 1549. Hvis Lene var barn af dette ægteskab, må hun antages at være ældste barn og altså derfor mindst 42 år, da hun blev gift med Iver Iversen Hemmet 19. november 1592⁴ og vist ude over den fødedygtige alder. Iver og Lene fik da heller ingen børn. Ivers andet ægteskab var med *Karen Pedersdatter*, død 20. maj 1639 »i 50. år«⁵ d.v.s. født 1589. Det må altså være en ren barnebrud læsemesteren har fået ved sit bryllup 27. november 1603.⁶ Karen boede som enke i trange kår i sit hus i Gråbrødregade mellem Las Hansens iboede hus på nørre side og Rasmus Gasses eget iboede hus på sønder side. Karens hus havde matr. nr. 303 og lå hvor det nuværende Gråbrødregade 17 ligger. Den 20. august 1635 tilod kongen, at kirken erstattede den fattige bispeenke halvandet års indtægt, som hun havde mistet det år de kejserlige tropper forlod Jylland.⁷

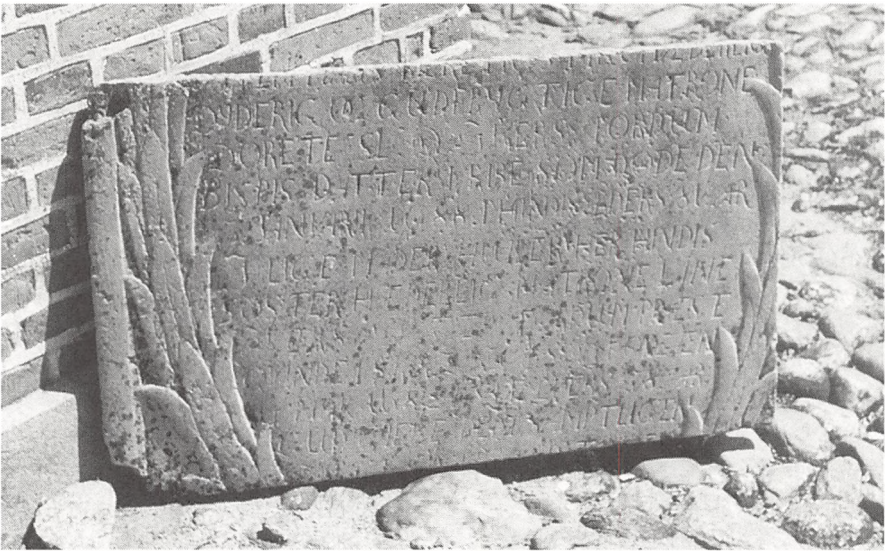
I dette ægteskab var der 8 børn.

Anden generation: Børn af Iver Iversen Hemmet og Karen Pedersdatter

1. *Lene Iversdatter* fødtes 26. november 1604,⁸ og blev som sædvanligt for ældste datter opkaldt efter sin faders første kone. Et fragment af en mindeplade, der oprindelig må have siddet i Hammel kirke, fortæller os, at hun døde i Hammel 14. maj 1682, i 78. år, og at hun er begravet her sammen med sin søster Dorete.⁹ Lene var gift med præst i Skærbæk, Hviding herred, *Hans Andersen Skærbæk*, død 1669 i Ribe.¹⁰ Han var søn af præst i Skærbæk Anders Jacobsen (død 1616). Hans Andersen efterfulgte sin fader i embedet, indtil han den 2. oktober 1627¹¹ kom for skade at dræbe sin kollega i Brøns med sin pennekniv, hvorefter han måtte flygte

* Trykt som manuskript, grundet forfatterens bortgang.

ud af landet. Lene godtgjorde med vidner, at drabet var sket i nødværge, og Hans Andersen fik tilladelse til at søge nyt embede uden for de jydskes stifter.¹² Han ses imidlertid ikke at have benyttet sig af tilbuddet, eller han har måske ikke haft heldet med sig, idet han ikke optræder med andet embede i Wibergs præstehistorie. I de følgende år finder vi ham, i alt fald i perioder, som indbygger i Ribe. I 1633 bor han i salig Poul Jensens hus på Stenbogades hjørne,¹³ og i 1644 bor han i 2. fjerding, antagelig i Puggårdsgade, medens han 1646-49 bor i 1. fjerding, vist i Sor-tebrødregade.¹⁴ Hans skatteansættelse var meget lav, han har antagelig

Fragment af mindeplade nu tilbage i Hammel kirke. Det er øjensynligt den midterste del af pladen. Foroven skimtes som slut på den gennemskårne linie ordet: HÆDERLIGE. De hele linier lyder:

DYDERIGE OG GUDFRYGTIGE MATRONE
 DORETE SL. D. IFFUERS FORDUM
 BISPIS DATTER I RIBE SOM DØDE DEN
 3 JANUARI 1688 I HINDIS ALDERS 81. AAR
 I LIGE MADER HUILER HER HINDIS
 SØSTER HÆDERLIG MATRONE LINE
 IVERSDATTER FORDUM PRÆSTE
 QVINDE I SKIRZBEC SOM DØDE DEN
 14 MAI 1682 I HINDIS ALDERS 78. AAR
 GUD GIFVE DEM SAMPTLIGEN

Den nederste gennemskårne linie kan læses som: EN GLÆDELIG OPSTANDELSE. Hele mindepladen må have været over præsten Jens Olufsen, hans kone og hendes søster, da der bruges ordet: »SAMPTLIGEN«.

(Foto: forfatteren)

tæret på formuen. I 1639¹⁵ køber han sine medarvingers andele i sin afdøde svigermoders hus i Gråbrødregade, det var tidligere blevet vurderet til 750 sdlr.¹⁶ Han flytter imidlertid ikke selv ind i huset, det gør præst ved hospitalet i Ribe Oluf Pedersen Lønne, gift med Kirsten Christensdatter Høst, en søster til Dorete Iversdatter Hemmets første mand. Oluf Lønne købte senere huset. I 1664¹⁷ sælger Hans Andersen 2 af sine bøndergårde, den ene i Glesborg sogn, den anden i Hemmed sogn begge i Nørre Djurs herred, til sin svoger Jens Olufsen.

Lene og Hans Andersen havde 2 børn vi kender, se 3. generation. I.

2. Ivers og Karens næstældste barn må nok være *Peder Iversen Hemmel* i betragtning af, at han bliver præst allerede 1629, og han er da sandsynligvis født 1605 eller 1606. I øvrigt ikke yderligere at tilføje her til Langholz's artikel.

3. *Dorete Iversdatter* blev født ca. 1607 og døde i Hammel 3. januar 1688 »i hindis alders 81. aar«.¹⁸ Hun var første gang gift med præst i Lunde-Ovtrup, Vester Horne herred *Christen Christensen Høst*, død 17. oktober 1645, skifte 10. december 1645,¹⁹ med hvem hun havde 3 børn, se 3. generation, II.

Dorete blev anden gang gift i 1648 før 20. december²⁰ med præst i Hammel-Voldby, Gjern herred, *Jens Olufsen Varde*, død 1693, 89 år gammel.²¹ Han var søn²² af borger i Varde Oluf Nielsen (død mellem 24/8 og 18/12 1661)²³ og dennes første kone.²⁴

Dorete og Jens Olufsen fik 2 børn, se 3. generation, III.

Jens Olufsen dimitterede fra Københavns universitet 10. februar 1644 og var hører i Vejle skole²⁵ inden han blev præst i Hammel-Voldby i 1648, ja, man kan måske sige, at han luskede sig til embedet. Han havde nemlig lovet at gifte sig med datteren af den forrige præst Jens Pedersen Hammel (død 1648), Barbara Jensdatter, men da han havde fået embedet, giftede han sig i stedet med Dorete Iversdatter. Barbaras moder, Anne Jacobsdatter, indklagede ham derefter for tamperretten. Her indgik man forlig, så han kunne fortsætte sit begyndte ægteskab.²⁶

Jens var ejer af flere bøndergårde i Glesborg og Hemmed sogne i Nr. Djurs herred, som han solgte til oberst og kammerjunker Palle Krag til Mejlgård og Østergård den 14. marts 1690²⁷ sammen med de 2 han i 1664 havde købt af sin svoger Hans Andersen Skærbæk, i alt ca. 40 tdr. hartkorn.²⁸ Jens Olufsen var også ejer af andre bøndergårde. Den 15. maj 1662 køber han Heedegård i Lomborg sogn, Skodborg herred.²⁹

4. *Anne Iversdatter* må formodes at være Ivers og Karens fjerde barn. Hvornår hun er født og død vides dog ikke. Hun blev gift, antagelig i 1640,³⁰ med *Christen Jensen Bloch*, hvis identitet er usikker, men meget tyder på, at han kan være søn af præst i Lem, Rødding herred, Jens Mikkelsen

Bloch (død før 1/4 1625) og Edel Christensdatter.³¹ For denne teori taler, at der var andre forbindelser mellem Hemmet-familien og denne Bloch-familie, således blev Peder Iversen Hemmets datterdatter Else Lauridsdatter Bjørn (1666-ca. 1728) gift med Peder Jensen Bloch (1651-1706) præst i Torslev-Lendum og sønnesøn af ovennævnte præst i Lem Jens Mikkelsen Bloch. Andre ting kan give næring til formodning om et muligt sammentræfi i Brovst, hvor Christen Jensen Bloch opholdt sig i sin ungdom.³²

Hvad der blev af Anne og Christen er mig ukendt.

5. *Maren Iversdatter* døde ca. 1661³³ i Varde. Hun blev gift, antagelig i 1646,³⁴ med *Claus Jacobsen* i Varde, død mellem 10. februar 1660 og 29. juni 1661,³⁵ søn af rådmænd i Varde Jacob Clausen (død 11/3 1646) og Maren Madsdatter (død 12/1 1660). Claus blev således gift ind i samme familiekreds som 2 af hans søstre.³⁶

Claus Jacobsen var i 1656 og 1657 blandt Vardes største skatteydere,³⁷ men det gik senere tilbage for ham. I 1651 ejede han sammen med Carsten van Sanden, ridefoged på Skanderborg, en gård i Giældrop (? Gelstrup i Sdr. Nissum sogn).³⁸ Den 7. maj 1657 sælger han sin iboede gård »østen Sct. Nicolaj kirke, sønnen til Hans Lassens gaard, nør til Jacob Kimmers gaard, øster til Knud Pedersens gaard og vester paa til Byens Gade« til sin svoger Jens Olufsen.³⁹ Efter Claus'es død må Jens Olufsen træde til og overtage gæld i Claus'es gård, som Claus havde til sin broder Mads Jacobsens enke Anne Lasdatter og til Jesper Hansen i Bøel.⁴⁰

Claus Jacobsen nævnes 1649 som kirkeværge for Sct. Nikolaj kirke.⁴¹ I 1651 er han tingholder,⁴² og i 1657 oldermænd.⁴³

Navnene på Anne og Claus'es børn, som alle var umyndige ved forældrenes død, er ikke oplyst, men mon ikke en af dem er den Jacob Clausen, vi finder i mandtallet 1678.⁴⁴

6. *Margrete Iversdatter*. Hendes fødsels- og dødsår er ukendt. Hun lever 5. oktober 1639,⁴⁵ men er formodentlig død uden livsarvinger inden 1650, hvor hendes søstre lader læse afkald af værgemål, jfr. ovenfor, og Bagge Iversen ligeledes lader læse afkald,⁴⁶ mens Margrete ikke ses at have givet afkald.

7. *Iver Iversen Hemmet*. Han blev student i Ribe 1631 og blev 24. februar 1635 af biskop Hans Mikkelsen i Odense, på Ivers moders anbefaling, udpeget til at være hører ved Svendborg skole.⁴⁷ Han må nok være død uden livsarvinger før 5. oktober 1639, da han ikke nævnes blandt de arvinger, der sælger deres andele i deres moders hus.

8. *Bagge Iversen Hemmet*. Hans fødselsår er ukendt, men han var umyndig i 1639.⁴⁸ Hans dødsår kendes heller ikke, men det må ligge mellem 1666⁴⁹ og 1673.⁵⁰ Bagge blev, antagelig 1650,⁵¹ gift med *Kirsten Tønnesdatter*, som døde 3. juli 1691, 70 år gammel, med skifte 23. juli 1691, der viste

en nettoværdi på ca. 150 Sdlr.⁵² Det ene hus blev af skifteforvalteren udlagt til Gilden som dækning for gæld til Gilden.⁵³ Hun var datter af borger i Ribe Tønnes Pedersen (død mellem 18/12 1624 og 1/4 1625)⁵⁴ og Voldborg Mikkelsdatter (død mellem 18/1 1673 og 10/3 1674).⁵⁵ Voldborg Mikkelsdatter blev i 1627 gift med borger i Ribe Hans Nielsen Guldager (Det er usikkert, hvornår han døde).⁵⁶ Det var således Kirstens halvbroder Nis Hansen Guldager, der blev slået ihjel af Bagge Iversen. Deres slagsmål er behandlet i tinget 12., 15. og 29. november 1660.⁵⁷ Forinden havde Bagge fået frit lejde til at fremføre sit synspunkt, at det var nødværge, fordi Nis Hansen Guldager havde overfaldet ham med spændte pistoler.⁵⁸ Bagge vovede dog ikke at komme til stede ved sagens behandling. Af retssagen ses, at overfaldet var sket 6. februar 1660, og bataljen skyldtes, at Nis beskyldte Bagge for, at denne havde taget en patron fra Nis' es patron taske. Det var Nis' es moder der rejste sagen. Hun havde sin datter, Bagges kone Kirsten Tønnesdatter, som lavværge, et af de sjældne tilfælde, hvor en kvinde ses at have været lavværge.

Bagge var i sin ungdom i købmandslære, i 1642 tjente han købmanden Lambert Baggesen, men allerede i 1648 og i årene til og med 1652 deltog han som selvstændig i øksneeksperten og nåede at eksportere 168 øksne.⁵⁹

Hvor Bagge har opholdt sig efter, at han flygtede fra Ribe, vides ikke. Han efterlod sig ved sin flugt efter drabet en stor inden- og udenlandsk gæld, som Kirsten ikke så sig i stand til at udrede, og hun opsiger derfor arv og gæld efter ham d. 16. april 1660.⁶⁰ Forinden var Bagges bo blevet gjort op, medens Kirsten »laa bedrøffuet Paa Hendes Seng«. ⁶¹ Han havde heller ikke betalt sin skat, den bliver Kirsten stævnet for den 10. april 1660.⁶² I 1659 var han så dårligt stillet, at han måtte pantsætte sin sorte kappe, et stykke sort klæde og en sølv balsambøsse⁶³ for at redde sig 16 Rdlr. Dem bliver Kirsten stævnet for at svare til i 1660.⁶⁴ Også tidligere var Bagge kommet i gæld. Den 9. februar 1652 pantsatte han 2 stykker jord uden Sønderporten til en hollandsk købmand for 450 rdlr. for at kunne opfylde sin forpligtigelse over for hollænderen.⁶⁵

Kirsten boede alene i Ribe til sin død. Efter moderens død var det i dennes hus i Sønderportsgade på vestre side af gaden, som Kirsten beskyldes for uretmæssigt at have tilvendt sig.⁶⁶ Ved grundtaksten 1682 angives huset at have nr. 197 og ligge i Søndergade. Grundværdien var da 80 Rdlr. og bygningerne sat til 166 Rdlr. 4 mk. De øvrige ejendomme var hun tilsyneladende ikke i stand til at holde ved lige, i 1695 er de 2 boder nedfalden og stalden står øde,⁶⁷ og hendes arvinger havde heller ikke betalt skat af dem.⁶⁸

Bagge og Kirsten havde mindst 4 børn, se 3. generation IV.

Tredje generation

I. Børn af Lene Iversdatter og Hans Andersen Skærbæk (jfr. 2. gen. nr. 1)

1. *Anders Hansen Skærbæk*. Hans fødselsår kendes ikke, men det må være før 1627, idet vi får at vide, da han tager borgerskab i Ribe 13. december 1662,⁶⁹ at han var født i Skærbæk præstegård. Hvornår han døde har jeg ikke fundet, sidste gang han er i skattelisten er i 1670. Han var gift med *Magdalene Jensdatter*, som imidlertid forlader ham og rejser fra byen.⁷⁰ Hendes herkomst er ikke fundet.

Anders bor forskellige steder i Ribe, indtil han 23. februar 1661 af Nis Nielsen Ulderup køber salig Peder Jepsen, toldskrivners, hus i Sortebrødregades østre side med salig Adam Frischusters våning på sønder side og salig Laurids Baggesens børns hus på nørre side. Anders bliver imidlertid fradømt huset i 1668, fordi sælgeren ikke har betalt afdragene på gælden i huset til Ribe Kapitel, selvom Anders hævder, at han har betalt til sælgeren.⁷¹

Hvilket erhverv Anders havde er ukendt, hans skatteansættelse var meget beskedne.

2. *Maren Hansdatter*. Det eneste vi ved om hende er, at hun 14. juni 1669 sammen med broderen Anders giver deres moder Lene afkald for arv efter faderen.⁷²

II. Børn af Dorete Iversdatter og Christen Christensen Høst (jfr. 2. gen. nr. 3)

1. *Berite* (? *Birthe*) Christensdatter må være ældste barn, opkaldt efter sin farmor. Hun døde 14. november 1650 eller umiddelbart før.⁷³ Hun blev gift, antagelig i 1646, med sin faders efterfølger⁷⁴ *Niels Lauritsen Rindom*, død i Lunde 1676. Niels blev student fra Ribe 1634 og var rektor i Ringkøbing indtil han 15. december 1645 blev ordineret til præst i Lunde-Oustrup.

Niels blev efter Berites død gift med Elisabeth Hansdatter Kier, datter af præst i Ringkøbing og Rindom Hans Hansen Kier og Karen Jensdatter Paludan.⁷⁵

Berite og Niels havde en datter Kirsten Nielsdatter, født ca. 1647, idet hun var 3 år ved moderens boreregistrering.

2. og 3. *Anne Christensdatter* og *Margrete Christensdatter*. Om dem vides kun, at de i 1652 stadig boede hos deres moder i Hammel.⁷⁶

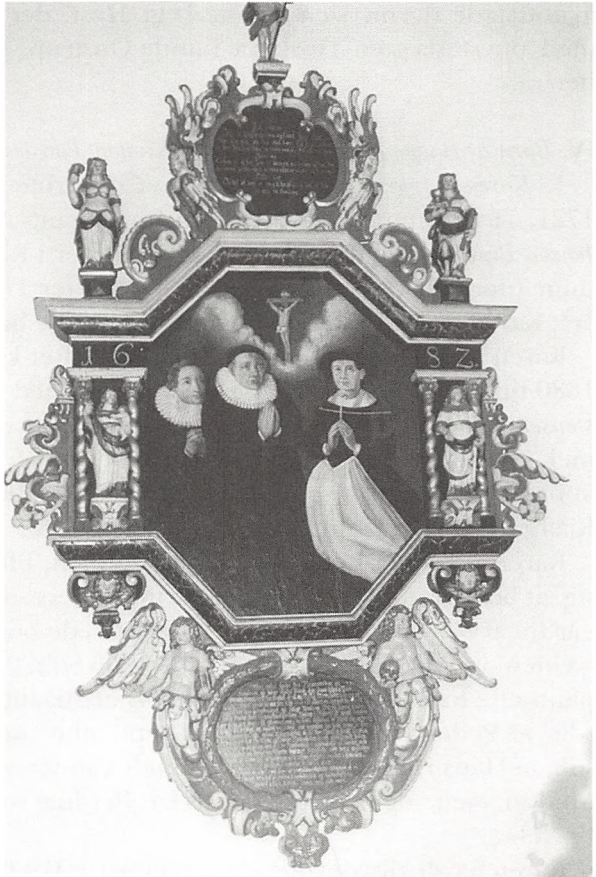
III. Børn af Dorete Iversdatter og Jens Olufsen Varde. (jfr. 2. gen. nr. 3)

1. En navnløs søn må nok være det ældste barn.⁷⁷

2. *Christen Jensen Høst* må antages at være født omkring 1650/51. Han døde ca. 30. juni 1705⁷⁸ og ligger begravet under korgulvet i Haurum kirke i Houlbjerg herred.⁷⁹ Han var gift med *Eleonora Hansdatter*, der

Epitafium i Hammel kirke med billede af præsten Jens Olufsen, hans kone Dorete Iversdatter og deres søn Christen Høst.

(Foto: forfatteren)

døde 1722 med skifte 11. maj.⁸⁰ Hendes oprindelse er mig ukendt. Wi-berg giver hende tilnavnet Liemarch. Christens skifte oplyser, at de ejede en gård i Skydebjerg sogn på Fyn, måske stammer hun derfra, men det er ikke lykkedes mig at finde hende der.

Christen blev 9. november 1677 ordineret til præst i Værum, Galten herred. Den 2. oktober 1684 frasiger han sig embedet med den begrundelse, at han er faldet i ulykke og at nogen har stræbt efter at skade ham med rygter.⁸¹ Den 11. marts 1685 kommer »ulykken« frem, idet pigen Zidsele Christensdatter lader sin datter Anne døbe i Værum kirke og udlægger Christen Jensen Høst som barnefader. Christen bliver derefter tilsyneladende kapellan hos sin fader.⁸² Han får også børn døbt i Hammel kirke 28. april 1691 og 25. maj 1692. I 1696 bliver han præst i Haurum menighed i Houbjerg herred. Han fik flere børn og

grundlagde dermed en præsteslægt Høst, der ikke er blodsbeslægtet med præsteslægten Høst fra Lunde-Oustrup, selvom den har navnet herfra.

IV. *Børn af Bagge Iversen Hemmet og Kirsten Tønnesdatter (jfr. 2. gen. nr. 8)*

1. *Karen Baggesdatter* blev begravet i Katrine kirke i Ribe 26. august 1721, 71 år gammel. Hun var gift første gang med borger i Ribe *Peder Jensen Brøndum*, død før 1679, søn af borger i Ribe *Jens Pedersen Brøndum* (død 1651) og *Kirsten Christensdatter Friis* (død 23/2 1701, 82 år). *Karen* og *Peder* havde ingen overlevende børn.

Karen indgik sit andet ægteskab i 1680 efter kgl. tilladelse af 4. august 1680 til vielse uden trolovelse og lysning⁸³ med borger i Ribe *Niels Christensen Mulvad*, begravet i Katrine kirke 7. december 1728, 75 år gammel. *Niels* tog borgerskab i Ribe 17. december 1680.⁸⁴ Han var søn af købmand i Ribe *Christen Hansen* (død 19/4 1677) og *Maren Jesdatter Kjærgård* (død 5/8 1693, 69 år).

Karen og *Peder* boede på Nederdammen. Efter *Peders* død viser det sig, at boet er insolvent og arvingerne, *Peders* søskende og deres moder, går fra arv og gæld,⁸⁵ efter at den forsinkede boregistrering,⁸⁶ har vist at gælden overstiger boets værdier med 306 Sdlr. 2 mk. og 10 sk. *Karen* må pantsætte huset for at skaffe penge. Den 26. august 1679 låner hun 220 sdlr. af *Peder Lauritsen*,⁸⁷ og 16. september samme år låner hun 131 sdlr. af *Hans Hansen Raagger*.⁸⁸ Hendes anden mand, *Niels Christensen Mulvad*, ejede og beboede et hus i 1. fjerding nr. 5 med gårdsplads ned til Nebså.⁸⁹

Karen havde tilsyneladende kun et barn, *Voldborg Nielsdatter*, der var 43 år ved skiftet efter *Karen*.⁹⁰ *Niels Mulvad* lod 2. juni 1722 afholde offentlig auktion over *Karens* efterladte bo.⁹¹

2. *Bagges* og *Kirstens* næste barn må nok være et, vi ikke kender navn på, som blev begravet i 1652. Her skulle barnet begraves under en gravsten inde i Sortebrødre (d.v.s. Sct. Katrine) kirke, men pladsen var trang, så det kneb med at få stenen løftet, og *Bagge* valgte derfor at grave ned i nabograven, *Laurids Lassens* grav, og gå den vej ind til gravstedet, selvom han ikke havde fået tilladelse fra *Laurids Lassens* enke. Det kom der naturligvis en sag ud af,⁹² men det ses ikke i tingbogen, hvad udgangen på sagen blev.

3. *Maren Baggesdatter*. Fødsels- og dødsår kendes ikke. I skattelisten forekommer hun sidste gang under mandtallet i Ribe 1714.⁹³ Det sidste vi ser til hende i Ribe er i 1722, hvor hun sælger en byggeplads, som da er have, til feldbereder *Gotfred Contzius*. Hun angiver da at bo i Ribe.⁹⁴ Det er muligt, at hun er blevet boende i Ribe til sin død, idet der er man-

ge lakuner i domkirkebogens indførsler om begravelser. Der ses imidlertid ikke at være indført noget om hende i tingbogen i de perioder, hvor indførsler i kirkebogen mangler, og den gejstlige skifteprotokol for Ribe begynder desværre først 1742. Hun var gift med præst i Grejs og Sindbjerg, Nørvang herred, *Bertel Jensen*, død 1688, søn af forgængeren Jens Gregersen. Bertel blev student fra Ribe i 1667 og aflagde præsteden 17. april 1672,⁹⁵ og blev ordineret samme dag.⁹⁶ Han bruger her tilnavnet Grejs, hvilket han ikke ses at have gjort senere.

Maren er tilsyneladende straks efter mandens død flyttet til Ribe, hvor hun levede under meget fattige kår. Til at begynde med og indtil 1692 boede hun til leje i Gildens hus i Sortebrødregade, tidligere ejet af Adam Verlohren.⁹⁷ Huset var i meget dårlig forfatning,⁹⁸ og da det begyndte at falde ned, flyttede hun til et af Gildens bedre huse i 3. fjerding. Den 21. maj 1704 lejer hun Gildens hus kaldet Søren Fansmids hus i Sønderportsgade.⁹⁹ I 1709 finder vi hende i 3. fjerding i hendes eget hus, og hun ejer også et par jordstykker, det ene er arvelig tilfalden. Det må nok være disse jordstykker hun sælger 26. januar 1717, hvor det angives at hun sælger »sit byggested og kålgård i Horsfold til Morten Jensen Smed, ligger fra Niels Skadis hussted, som Herman Johansen nu har i brug og langs ner ved Hans Raagers iord, med tilliggende holm skifte No. 15 fra Tyr Engen udi lang skifter«. ¹⁰⁰

I 1709 angives om hende: »Nærer sig af Spinden og af hendes Af-tægt«. ¹⁰¹ De fleste år er hun sat til 0 i skat, men omkring år 1700 begynder hun at betale nogen skat, i 1710 og 1711 er hun igen fritaget,¹⁰² men consumptionsafgiften (datidens moms) slipper hun ikke for, således betaler hun 3. februar 1697 1 mk 12. sk for 7 skæpper rug,¹⁰³ og i 1700 har hun betalt 4 mk. 2 sk.¹⁰⁴ I 1692 søger hun om at blive fri for kop-, heste- og ildstedskatten.¹⁰⁵ Her siges: »Maren Sahl. Hr. Bertel Jensens efterladt i Slet tilstand haver Sidet Enche paa 5 Aar efter hindses Sahl. Mands død og Sidder med 5 faderløse børn«. Det er ikke lykkedes mig at identificere disse børn.

4. *Iver Baggesen*. Om ham vides kun, at han nævnes, da hans moder frasier sig arv og gæld efter hans fader Bagge.¹⁰⁶

Noter:

1. Carl Langholz: Præsteslægten Hemmet i fem led, i: Pers. hist. Tidsskr. 105, 1985, side 199-218.

2. Der er ingen tvivl om, hvorvidt Lene virkelig var datter af Laurids Tøgersen. Hun nævnes blandt de børn af Karen Jensdatters første ægteskab, som Laurids må skifte med, da Karen Jensdatter dør, jfr. Ribe tingbog 22/6

1570, B 85A-5, side 213. Her nævnes derimod ikke de børn vi *ved* er børn af Laurids Tøgersen og Karen Jensdatter. Muligheden består derfor, at Lene var datter af Karen Jensdatter Varder og dennes første mand, den ikke nærmere kendte Jens.

3. Hlg. J. Kinch: Ribe bys historie og beskrivelse. II. Optryk 1985, side 71, som jeg anser

- for at være det mest sandsynlige, selvom »Danmarks Kirker« har 1495-1550, og O. Degn: RIG og fattig i Ribe, 1981, II side 186, har 1505-1570.
4. P. Hegelunds almanak ved Bue Kaae, 1976.
 5. P. Terpager: Inscitiones Ripensis, 1702. Selv om det synes at være en meget ung alder at blive gift i, så stemmer Karens fødselsår udregnet efter Terpagers angivelse meget godt med den rækkefølge Hegelunds almanak I, side 397 giver hende mellem hendes søskende, hvoraf vi kender nogle af de andres fødselsår.
 6. Hegelunds almanak, loc.cit.
 7. J. Kinch: Ribe bys historie og beskrivelse. II. Optræk 1985, side 273.
 8. Hegelunds almanak loc.cit.
 9. Fragmentet er omtalt i Danmarks Kirker, Århus amt, bind 7. hæfte 37, 1990, side 3478. Det har tilsyneladende fundet profan anvendelse på Frijsenborg, indtil det i 1994 blev fremdraget af kirketjener Hans Vemmel-Nielsen, Hammel efter tilskyndelse fra forfatteren. Det er nu tilbage i Hammel kirke.
 10. Ribe tingbog 1667-71, LAV, B85A-81, side 92 = 14/6 1669, hvor hans børn giver deres moder Lene afkald efter faderen.
 11. Jacob Rasmussen Holst Guldsmed siger i sine samtidige optegnelser i: Ole Degn: Livet i Ribe 1500-1700 i samtidiges optegnelser. 1971, side 191: »Anno 1627 den 2. oktober slog hr. Hans i Skierbek hr. Christen i Brøns ihjel med en knif, dog samme hr. Christen slog til hannem først med sin knif. Der efter fik hr. Hans Kongelig Maytt.s brev oc oprejsning at motte fange kald igjen«.
 12. S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie 1870-73, under Skærbæk. Tilladelsen blev givet ved kongebreve 27/6 1629 og 23/6 1630.
 13. Ribe tingbog 1633, LAV, B85A-57, = 14/12 1633.
 14. Ribe skattelister, diverse år.
 15. Ribe tingbog 1639, LAV B85A-61, = 5/10 1639.
 16. Ribe tingbog 1639, LAV, B85A-61, = 26/6 1639.
 17. Ribe tingbog 1662-64, LAV, B85A-78, side 226a = 5/9 1664.
 18. Som det i note 9 nævnte fragment melder. D.v.s. at epitafiet i Hammel kirke er misvisende, idet det angiver, at hun var 93 år, da hun, som der angivet, døde i 1687. At der er fejl i epitafiets indskrift må skyldes, at indskriften er lavet så meget efter hendes død, at man ikke har haft rede på alder og dødsår og ægteskabets længde. Det ses også af, at hendes søn omtales som salig, han døde i 1705.
 19. Skiftedatoen er meddelt i Vester Horne herred tingbog 1652, LAV, B82B-16, side 59a = 6/3 1652. Selve skiftet kendes ikke.
 20. I Tamperretsprotokollen 1645-90 i Aarhus Bispearkiv, LAV, C3-2248, side 18a = 20/12 1648 ses, at Jens Olufsen denne dato indgår forlig om at fortsætte med sit begyndte ægteskab.
 21. Epitafieindskriften i: Danmarks Kirker, Århus amt, side 3474.
 22. Varde tingbog 1657, LAV, B82-16, side 27-28 = 24/8 1657.
 23. Varde tingbog som note 22, og Varde Bys Grundtakst 18/2 1661, LAV: D31-151. Det sidste sted siges »Oluf Nielsens Gaard for 100 Sdr. Mand oc Quinde begge døde«.
 24. Oluf Nielsens kone Maren Christensdatter døde 1657 uden livsarvinger. Varde tingbog som note 22.
 25. I kaldsprotokollen i Aarhus bispearkiv 1645-1669, LAV, C3-1807 er hans vidnesbyrd fra Københavns universitet dateret 10. februar 1644. Her har vi også kaldsbrevene til embedet i Hammel, dels fra sognemændene og dels fra Oluf Parsbjerg til Jernit, begge dateret palmesøndag 1648.
 26. Som note 20.
 27. Viborg Landsting Skøde- og panteprotokol, LAV, B24-653, side 294b, læst 23/4 1690, som nr. 2.
 28. At de 2 svogre ejede så meget bøndergods og i samme sogne, kunne indikere, at det var noget, de havde arvet med deres hustruer, og kan bestyrke mistanken om forbindelse mellem Hemmet-familien og de adelige Juul'er på Hedegård og Mejlgård i Skelborg sogn, en forbindelse det dog ikke har været mig muligt at eftervise.
 29. Læst 4/6 1662 Viborg Landsting Skøde- og Panteprotokol, LAV, B24-630, side 205.
 30. Hendes mand giver 24. september 1640 Peder Baggesens afkald for det værgemål, denne har haft for hende i fædrene og mødrene arv, tinglæst 9/4 1650 i Ribe tingbog 1649-50, LAV, B85A-69, side 101a.
 31. Å. Brask: Niels Bloch i Rold og hans nærmeste slægt, 1947, side 171-74. Det er dog næppe ham, Brask omtaler som gefreiter og fændrik.
 32. Min teori om, at præsten i Brovst Gregers Iversen (død ca. 1640) kunne være Annes farbroder, så det var hos ham Anne og Christen havde truffet hinanden, har jeg dog ikke været i stand til at eftervise, vi »mangler« jo ellers en broder Gregers til Iver Iversen Hemmet. En kendsgerning er det imidlertid, at Else Lauridsdatter Bjørns fader var præst i Brovst i 1638-39.
 33. Ved Varde bys grundtakst 29. juni 1661, LAV, D31-151, siges at »Claus Jacobsens gaard er udlagt til kreditorer uden for byen for 200 rdr. Mand og kone begge døde efterladende

- nogle umyndige børn, som intet giver« d.v.s. i skat.
34. Hendes mand giver 26. maj 1646 Peder Baggesen i Ribe afkald for det vægemål denne har haft for hendes fædrene og mødrene arv, læst 9/4 1650, Ribe tingbog 1649-50, LAV, B85A-69, side 100b.
 35. Han var til stede ved skiftet efter sin moder 10/2 1660, Varde skiftebreve 1628-1665, LAV, B82-25, og var død 29/6 1661 jfr. note 33.
 36. Langholz (som min note 1), side 204 og 215.
 37. Varde Bys Bog 1639-1710, LAV, D31-80.
 38. Varde tingbog 1651, LAV, B82-12, side 36 = 6/6.
 39. Varde tingbog 1657, LAV, B82-16, side 28a = 24/8.
 40. Varde tingbog 1661, LAV, B82-18, side 11a-11b = 22/7 1661.
 41. Varde rådstueprotokol 1643-52, LAV, D31-63 = 25/10 1649.
 42. Varde tingbog 1651, LAV, B82-12, side 64 = 8/9.
 43. Varde tingbog 1657, LAV, B82-16, side 1b.
 44. Varde Bys Mandtal 1678 og Kopskat 1683, LAV, D31-3.
 45. Ribe tingbog 1639, LAV, B85A-61, = 5/10.
 46. Ribe tingbog 1650, LAV, B85A-69, side 100a, = 9/4.
 47. Anne Riising og Mogens Seidelin: Biskop Hans Mikkelssens dagbøger 1626-41. 1991, side 120.
 48. Ribe tingbog 1639, LAV, B85A-61 = 5/10 1639.
 49. Kirsten tager 5. marts 1666 sit skudsmål, her lever Bagge, se Ribe tingbog 1665-67, LAV, B85A-80 side 21a.
 50. Han betegnes salig i Ribe tingbog 1671-74, LAV, B85A-82, side 151a = 21/4 1673.
 51. Bagge giver 17/12 1650 Hans Guldager afkald for, hvad Bagges hustru Kirsten kunne arve efter sin fader Tønnes Pedersen, se Ribe tingbog 1649-50, LAV, B85A-69.
 52. Ribe skifteprotokol 1691-97, LAV, B85A-118, side 185b.
 53. Ribe Rådstuearkiv. Fattigregnskaber 1660-1692, LAV, D22-346, side 21.
 54. Ribe skattelister anførte datoer.
 55. Ribe skattelister anførte datoer.
 56. I en retssag om arven efter ham, Ribe tingbog 1671-74, LAV, B85A-82, side 151a = 21/4 1673, fremlægger Kirsten Tønnesdatter attest, at han i 1658 rejste fra Tønder med skib og siden er intet erfaret om skib eller folk. Han står i skattelisten til og med 29. oktober 1659.
 57. Ribe tingbog 1660-62, LAV, B85A-77, side 12b = 12/11, 14a-17b = 15/11, og side 25b-26b = 29/11 1660.
 58. Jydske Registre 1657-60 side 177b, Rigsarkivet, film S. 5012.
 59. Ole Degn: Rig og Fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660, Bd. 2, 1981, side 62, 72 og 73.
 60. Ribe tingbog 1657-1660, LAV, B85A-76, side 168b.
 61. Ribe byfoged skiftebreve 1660-1662, LAV, B85A-133, læg 1660, nr. 105 = 10/2 1660.
 62. Ribe tingbog 1657-60, LAV, B85A-76, side 165a.
 63. En balsambøsse var noget lignende et hovedvandsæg med vellugtende ingredienser, som man hældte ud over sine hænder.
 64. Ribe tingbog 1657-60, B85A-76, side 169a = 30/4 1660.
 65. Ribe byfoged skøde- og pantebog 1643-1712, LAV, B85A-SP 1, side 26.
 66. Ribe tingbog 1674-80, LAV, B85A-83, side 55b = 5/7 1675, se også Ribe tingbog 1671-74, LAV, B85A-82, side 151b = 21/4 1673.
 67. Ribe Rådstuearkiv. Jordskyld- og Grundtakst 1563-1809, LAV, D22-414.
 68. Ribe Rådstuearkiv. Memorialer og breve til Magistraten. LAV, D22-225. Læg 1694, Restancer, nr. 15.
 69. Ribe borgerskabsprotokol 1585-1809, LAV, D22-242, side 313.
 70. Ribe tingbog 1660-62, LAV, B85A-77, side 139a = 28/10 1661. Her angives hans forældres navn.
 71. Ribe justitsprotokol 1665-68, LAV, D22-4, side 226-235 = 17/7 1668.
 72. Ribe tingbog 1667-71, LAV, B85A-81, side 92b = 14/6 1669.
 73. Boregistrering holdtes denne dato, overværet af bl.a. Claus Jacobsen i Varde, oplyst i Vester Horne herred tingbog 1652, LAV, B82B-16, side 28b = 6/3 1652.
 74. I en præsteindberetning 1766-1769 til biskop J. Bloch i Ribe, i: Ribe bispearkiv, LAV, C4-775, angives, at Christen Christensen Høst's efterfølger var Christen Simonsen Varde, og at denne var gift med Birgithe Christensdatter Høst, samt at den næste præst Niels Lauritsen blev gift med formandens enke. Det stemmer imidlertid ikke med oplysningerne i Vester Horne tingbog 1652, LAV, B82B-16, side 28b = 6/3 1652. Her oplyses bl.a., at Dorete flyttede ind i nogle af præstegårdens værelser, da Niels Lauridsen overtog præstegården.
 75. Gregers Hansen: Brødrene Frederik og Casper Paludan-Müllers anetavle, i: Pers. hist. Tidsskr. 105, 1985 side 69.
 76. Vester Horne tingbog 1652, LAV, B82B, side 59.
 77. Iflg. epitafieindskrift, se Danmarks Kirker, Århus amt, side 3474.
 78. Skifte på 30. dag d. 28/7 1705, i: Houlbjerg herred gejstlige skifteprotokol, LAV, C24C-1, side 51b-56b.
 79. Fra en nylig reparation af kirken oplyses, at

- Christen Høst stadig ligger i fuld ornat i en svær egetræskiste.
80. Houllbjerg herred gejstlige skifteprotokol, LAV, C24C-1, side 99a-101b.
 81. Århus bispearkiv. Galten herred 1677-1845, læg Værum-Ørum 1677-1812, LAV, C3-564, hvor også hans kaldsbrev findes.
 82. Han betegnes sådan, da han 14. marts 1690 i Viborg Landstings Skøde- og panteprotokol, LAV, B24-653, side 294b, læst 23/4 1690, som nr. 2, undertegner til vitterlighed på sin faders salg af bøndergods i Hemmed og Glesborg sogne.
 83. H. C. Roede: Uddrag af Kancelliets Registranter angående Vielse, Døb og Begravelser 1676-81, i: Pers. hist. Tidsskr. 1916, VII, I, side 43.
 84. Ribe borgerskabsprotokol 1585-1809, LAV, D22-241, side 352.
 85. Ribe tingbog 1674-80, LAV, B85A-83, side 320a = 9/10 1679 og side 359a = 22/7 1680 og side 369a = 2/11 1680.
 86. Ribe justitsprotokol for rådstueretten 1678-90, LAV, D22-6, side 81b = 1/10 1680, hvor registreringen er citeret helt ud.
 87. Ribe byfoged. Skøde- og pantebog 1643-1712, LAV, B85A-SP 1, side 54b.
 88. Som note 87.
 89. Ribe Grundtakst 1682, LAV, D22-413.
 90. Ribe skifteprotokol 22/8 1721, LAV, B85A-122.
 91. Ribe Auktionsprotokol 1682-1725, LAV, B85A-148, side 363a og 383a.
 92. Ribe tingbog 1652, LAV, B85A-71, side 176b = 3/11 1652.
 93. Ribe skattebog 1713-44, LAV, D22-35, side 11b = mandtal 1714.
 94. Ribe tingbog 1717-23, LAV, B85A-89, side 521b = 25/8 1722.
 95. Ribe bispearkiv. Præsters, provsters, rektors og degnes edsaflægninger. 1643-82, LAV, C4-805, nr. 204.
 96. S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie 1870-73, under Grejs.
 97. Ribe rådstuearkiv, Fattigregnskaber 1660-1692, LAV, D22-346, side 21.
 98. Ribe tingbog 1687-96, LAV, B85A-85, side 339a; og Ribe rådstue, Fattigregnskaber 1660-1692, LAV, D22-346 side 27b.
 99. Ribe Rådstue. Fattigregnskaber 1692-1699, LAV, D22-347.
 100. Ribe tingbog 1710-1717. LAV, B85A-88, side 508b = 9/2 1717.
 101. Ribe Rådstuearkiv. Hussøgninger 1643-1791, LAV, D22-297, fol. 6, = 29-30/11 1709.
 102. Ribe skattelister 1690-1712, LAV, D22-34, sider 80a, 149b, 246b, 259b, 283a, 315b, 339b, 444b, 461b og 504a, samt skattelister 1713-44, LAV, D22-35 side 11b.
 103. Ribe Købstad Regnskaber 1691-1698, Consumptions Indtægt og Udgift 1698, Rigsarkivet.
 104. Ribe skattelister 1690-1712, LAV, D22-34, side 315b.
 105. Ribe skattelister 1690-1712, LAV, D22-34, side 77a.
 106. Ribe tingbog 1657-1660, LAV, B85A-76, side 168b, dateret 16. april 1660.

Humílitás og Luxúria

Normer og social kontrol i 1600-årenes Vonsild

Af Birgit Kaiser

»Æres den som ...«

Tidligere skulle en kvinde indledes i kirken af præsten den første søndag 40 dage efter at hun havde født et barn. Men vel at mærke kun hvis barnet var ægte født; indledelsen var en æreshandling.¹

Indtil Frederik IIs ægteskabsordinans af 1582 forbød trolovede at søge seng sammen før vielsen kunne en kvinde være sikker på at blive æret, blot hendes barn var født tidligst 40 uger efter trolovelsen, eller hun og barnets fader blev betragtet som ægtefæller ifølge Jyske Lov I, kap. 27, det vil sige hvis de havde levet åbenlyst sammen i tre år, og kvinden rådede over lås og lukke. Efter 1582 var kvindens æresdag betinget af om barnet var undfanget før eller efter vielsen.

I bondesamfundet holdt forestillingen om trolovelsen som ægteskabsstiftende sig imidlertid langt ned i 1700-årene. Æresdagen blev derfor et spørgsmål om hvordan den enkelte sognepræst beherskede den vanskelige balancegang mellem lovgivning og lokal tradition. Nogle præster spurgte sig for hos provst eller biskop hvis de var i tvivl om kvinden skulle æres, og det kunne resultere i vidt forskellige afgørelser. Andre afgjorde selv hvilke kvinder der skulle æres og hvilke ikke.

Johannes Rúde i Vonsild spurgte ikke hverken provst eller biskop. I Vonsild blev de gifte kvinder hvis barn var undfanget efter trolovelsesdagen uden videre æret ved indledelsen i kirken. Kun hvis forældrene havde taget så meget forskud på ægteskabet at undfangelsen var sket før trolovelsen, måtte de en tur omkring provsten for at få tilgivelse for deres syndige livsførelse før kvinden kunne æres i menighedens overværelse.

Det fremgår imidlertid af kirkebogens margentegninger at Johannes Rúde noterede sig hvem der blev æret med rette og hvem ikke. Var barnet undfanget efter vielsen tegnede han nemlig en due ud for indskrivningen af handlingen i kirkebogen, mens han tegnede en buk hvis det var født for tidligt i forhold til vielsen men undfanget efter trolovelsen. Duen symboliserer i den kristne kunst dyden Humílitás, alle dyders moder, bukken lasten Luxúria, ukyskhed og vellyst.²

At det var vigtigt at blive æret, ja så vigtigt at man gerne betalte for det, ses også af kirkebogen. Den lastefuldes æresoffer var som regel fire – sommetider flere – gange så stort som den dydiges. Kvinden vidste hvem hun kunne takke for æren.

Men hvem var det der tog forskud på ægteskabets glæder i sengen – vel at mærke uden at blive enlige mødre. Umiddelbart er der en tilbøjelighed til at tillægge samfundets nederste socialklasser den tvivlsomme ære, men det er ikke sikkert at den slutning er korrekt.

For Vonsild sogns vedkommende kan spørgsmålet besvares på baggrund af de bevarede kirkebøger fra perioden 1685 til 1707. Fra tiden

Ihvertfald siden slutningen af 1500-tallet har der været 21 gårde i Vonsild og et ukendt antal boelsmænd og daglejere. Kortet er en gengivelse af Vonsild 1787-88, hvor gårdene er betegnet ved bogstaver. På pastor Johannes Rüdes tid benyttedes følgende numre på gårdene, hvorimod gårdnavnene er senere:

- nr. 1 (Skovgaard), Maths Jessens (Y),
- nr. 2, Niels Henrichsens, forhen Jørgen Rasmussens (X),
- nr. 3 (Ingersholm), kirkeværge Anders Paulsens (W),
- nr. 4, Jørgen Sørensen Kaa's gård, der formodentlig har ligget mellem gård 3 og vejen, deltes i 1769 og var i 1770'erne flyttet ud på toften (Padholm og Teglgård = Q og R).
- nr. 5 (Overbygaard), Joakim Snors, forhen Claus Andersens (A),
- nr. 6 (Langkjærgaard), Jeb Pedersens, forhen Peder Jepsens (H),
- nr. 7 (Paulinesminde), Peter Hacks (G),
- nr. 8, Hans Nissen Tinglevs, forhen Nis Hansen Tinglev (T),
- nr. 9 (Nørreholm), sognefoged Jesper Clausens (U),
- nr. 10, Jess Rasmussen Varnæs' (K),
- nr. 11, Jep Lauritsens (senere udstykket i B, C og D),
- nr. 12 (Lysholm), Hans Nielsens (F),
- nr. 13 (Nørgaard), Maths Jensens (I),
- nr. 14 (Hoppeshave), Lave Andersens (E),
- nr. 15, Hr. Lago Iversens kvartgård, forhen Iver Jensens (nedlagt - senere tillagt Sønderholm, som den formodentlig lå umiddelbart nord for) (P),
- nr. 16 (Vonsildgaard), Lauritz Paulsens, forhen Christen Nielsens (N),
- nr. 17 (Tvendeminde), opdeltet efter svenskekrigene i to gårde på henholdsvis 2 og 1 otting. I 1750'erne samlede den atter til en helgård. To ottinggården var fæstet til Thomas Hansen Kild fra Skanderup. Een ottinggården var fæstet til Peder Nielsen (begge M på kortet).
- nr. 18 (Christiansminde), Peder Jespersen, forhen Hans Petersens (S)
- nr. 19 (Sønderholm), Jes Andersens (P)
- nr. 20, Anders Petersens (O)
- nr. 21 (Malstedgaard), Anthoni Lauridsens, forhen Laurs Toniussens (L)

Såvel G. Ahrentz' kort over Vonsild By 1787-88, som oplysningerne i ovenstående liste over gårdene i Vonsild findes i bogen: »Vonsild i krig og fred – fra svenskekrigene til landboreformerne. Af Laura Meyer Hansen« – udgivet af Kolding Stadsarkiv (1996). (Kortet er gengivet med venlig tilladelse fra Kolding Stadsarkiv) ►

1659-1685 er dåbsindførslerne bevaret i form af Johannes Rüdes afskrift af ældre ikke mere eksisterende kirkebøger, men heri findes kun sporadiske oplysninger om barselkvindens indledning og slet ingen margentegninger. Fra 1685 findes margentegninger ved så godt som alle de kirkelige handlinger Johannes Råde forrettede. Endvidere er hans optegnelser over de dødes levnedsløb i forbindelse med dødsfald og/eller de syges beretelse et vigtigt supplement til kirkebogens margentegninger.

Sædelighedens vogter

»Her skal husvisitats holdis, saasnart vorder roligt oc indseend see, heldst i de smaa huse, hvordann der leffvis, om svenne ligge aff deris husbonders gaarde om natten, oc det kand bødis ved øfrighedz tilgjørelse«, meddelte Johannes Røde fra kirkens prædikestol i maj 1683.³

Usædelighed florerede overalt på den tid, så det kunne måske nok være nyttigt at føre tilsyn med de unge mennesker. Det var et led i kongemagtens politik at usædelighed skulle udryddes eller i hvert fald bekæmpes med alle til rådighed stående midler ved bl.a. præstens mellemkomst. I købstæderne var afstraffelse ved kagen og fængselsstraffe taget i anvendelse, men i landsbyerne var midlerne mindre hårde. Her blev den slags afgjort om man så kan sige i mindelighed med bøder.⁴ Hvorvidt husvisitatser havde præventiv virkning skal være usagt, men nu vidste menigheden i Vonsild i hvert fald hvad der var i vente.

At Johannes Røde havde forståelse for kødets skrøbelighed kommer til udtryk på forskellig vis i kirkebogen. Da f.eks. Søren Christensen Smed og Else Andersdatter blev trolovede den 10. november 1696 skrev han: »... og skeede denne trolofelse 8 uger effter hans salige hustruis død, aff arsaag hand trengede til at hafue hans pige hos sig i huset at lawe sig nogen mad til oc at stae sig oc hans stibsonn med husets indtarff for«. Og så tilføjede han på latin: »Et ita ne fraudatum daretur, satius ducimus prævenire incommodis, quam postponi cum ministerio ecclesiae«, hvilket på dansk betyder: »Og således sker der ikke noget forkasteligt. Vi anser det for bedre at komme utilbøjelighederne i forkøbet end at få dem eftergivet med kirkelig betjening«. ⁵ Utilbøjelighederne bar, som Røde havde forudset, frugt men i dette tilfælde – og åbenbart overraskende – på den rigtige side af vielsen. Søren Christensen Smed og Else Andersd. holdt bryllup den 7. januar 1697, og deres første barn, en søn kaldet Christian, blev født den 24. maj 1699.⁶

Johannes Røde havde selv de menneskelige utilbøjeligheder tæt inde på livet. Ikke at han personlig besad dem, men hans kone, enken efter forgængeren i præstekaldet, havde ved sin førstefødtes dåb skullet have konsistoriums kendelse for at barnet kunne betragtes som ægtefødt selv om det blev født syv måneder efter vielsen. Bedre var det ikke gået hans ældste datter Christina, måske snarere værre. Hun havde også taget forskud på ægteskabet før hun den 4. marts 1686 blev viet til studiosus Hans Nissen. »Factum infectum frieri nequit« [gjort gerning står ikke til at ændre] lød temaet for bryllupstalen som blev holdt af provst Christopher Krahe fra Haderslev. Bruden var gravid og fødte allerede tre måneder senere.⁷

Johannes Røde havde i det hele taget øje for hvor i landsbyen der var

40. 4 dag i for a'spl - - - 20/8.
 4. dage i kom a'spl - - - 20/8.
 fordrat fra far gort bette
 or vandt fants korr - - - 9 1/2 6/8
 Irvind fordrer fand
 for 4. tr. kug at bette - - - 4/8.
 1 1/2 last for at far - - - 4/8.
 for Brøntz. Con samt vlang flid, 1 1/2 8/8.
 kart med sin egen i forfar
 5 dage for - - - 1 1/2
 kart i Møllen 2 gange for - - - 4/8.
 3 1/2 4/8
 appdraget blifver Natz Mirmand
 til Bald Christen forlig - 6 1/2 2/8.
 Ivi samt i korr Matthe og fants moder, or bette
 vnder at bette Bald Christen med tilen samt
 pengor, og hie var or dygd til for 3.
 fand var desforuden forlig til op for fand at
 teft ad mar vorder trosloft - - - 1 1/2.

Dina H. Trin. som kintende:
 Ebbe Nagrenson, uxorg, ^{ope Dni Nylsen} Felix Job Paulsen.
 Hans Jacobson, uxorg, Caren Frideris.
 Knud Jilow uxorg
 Hans Jysing - uxorg

41. Christen Christen, uxorg.
 - Maren Sørensd.
 Misserin - 4/8.
 Collecta til en gind aff Hiamp,
 for Søn or vnder Bart/kuvrumb Land Ex malo
 hernia - - - 8/8.

Dina 7. post trin. d. 16. juni
 Tang H. Hans fants fordrer faldt misse i by.
 og Kirker or droffeder Janum:
 H. Joh. Rhude - 1 1/2. H. Anthon Rhude - 4/8.
 H. Christen Humblt - 1 1/2. H. Matthe Humblt - 4/8.
 H. Lago iverfen - 4/8. H. Peder Straaene - 5/8.
 H. Canit Norlett - 2/8. Sjn. Hans Lind - 2/8.
 H. Frid. Lind - 4/8. J. Dorothea Keim - 3/8.
 H. Jorgen Baifø - 2 1/2. Walborg Tystrup - 1 1/2.
 H. Nicol. Gøger - 4/8. Konf. Petry Nissen - 2/8.
 Sjn. Matthias Raft - - - 2/8.

Sagor Mandene 48 1/2 1/8
 offred:
 And. Paulsen - 4/8. Nys Tingel - 3/8.
 Jofe Rasmussen - 4/8. Jørgen Laa - 3/8.
 Behn Snor - 4/8. Lars Tomiffen - 3/8.
 Jofe Soga - 4/8. Hans Nilsen - 3/8.
 Jesper Clausen - 3/8. Rasmus Nissen - 2/8.
 Peder Haak - 3/8. Matthe Jessen - 2/8.
 Ebb Nagrenson 3/8. Stephan Andersen - 2/8.

Opslag fra Vonsild Kirkebog [LÅ Aa3 1695-1698]. Som det ses begynder offerlisten på s.41 i kirkebogen. (Landsarkivet for Sønderjylland).

børn i vente. Når der var altergang noterede han ikke blot, som pligten bød ham, altergæsternes navne, men føjede »grav.« til hvis en kone var gravid. Der er flere eksempler på at han har kunnet se en kommende familieførgelse helt op til seks måneder før kvinden skulle nedkomme. Hans kone bistod ganske vist ved fødsler, men da den tids vordende mødre ikke, som i dag, gik til forundersøgelser hos fødselshjælperen, blev han ikke forhåndsorienteret gennem hende.⁸ At han heller ikke var uden indsigt i kvindens mysterier viser bemærkningen »meo arbitratu ex retentione primi menstrui« [efter min mening på grund af første menstruations udeblivelse] i anledning af at han den 12. juni 1688 berettede salig Matths Degns knap 15-årige syge datter Maren.⁹

Den kvinde som én gang trådte udenfor dydens smalle sti forblev lastefuld resten af livet. Havde hun fået barn før tiden i første ægteskab men – hvis hun blev enke og giftede sig igen – ikke i et følgende, så blev der fortsat tegnet en buk i marginen når Johannes Råde indskrev hendes kirkegang. Døde hun derimod, og enkemanden giftede sig igen, fik den ny kone imidlertid ikke tegnet en buk ved sine eventuelle indledelser medmindre hun fødte barn for tidligt. Det var kvinden – Eva – der alene måtte bære skammen for syndefaldet; Adam gik fri.

I perioden 1685-1708 fik 21 kvinder tegnet en buk i marginen ved deres kirkegang. Egentlig et ret anseeligt antal sognets størrelse taget i betragtning. Det er muligt, men langt fra sikkert, at et par af kvinderne fejlagtigt fik det lastefulde dyr som symbol; for det er menneskeligt at fejle, også hvad symbolske tegninger angår.

Da Johannes Rådes svigersøn Hans Nissen, 4. s. e. trin., den 16. juni 1695 sang »hans første fulde messe i begge kirker« – dvs. blev indsat som kapellan i Vonsild og Dalby kirker – ofrede i alt 59 husstande i Vonsild eller samtlige husstande i sognet undtagen de fire i rytterboligerne af hvilke én stod tom. De resterende tre var beboet af henholdsvis Hans Eggers, Lorentz Hansen og Fridrich Rünitz, og deres navne står ikke på listen over dem der ofrede.¹⁰

Denne offerliste ligger i det følgende til grund for vurderingen af hvem de lastefulde kvinder var set fra en standsmæssig synsvinkel, idet offerets størrelse må forventes at have stået i forhold til hver enkelt husstands hartkorn. Sognets beboere ofrede i så at sige seks klasser. Den enkelte husstand i hver klasse erlagde henholdsvis 4 mkl., 3 mkl., 2 mkl., 1 mkl. plus x-antal skilling, 1 mkl. og mindre end 1 mkl. Fire husstande ofrede hver 4 mkl., syv 3 mkl. Elleve husstande ofrede hver 2 mkl., fem 1 mkl. plus nogle skilling, toogtyve 1 mkl., mens otte hver ofrede mindre end 1 mkl. Desuden sendte ni husstande naturalier. Syv af disse husstande – Anders Paulsens, Laurs Toniussens, Jess Andersens, Ebbe Mogensens, Jørgen Sørensens og Matths Jensens – ofrede også i kontanter, mens to – Ingeborg Matths degns enkes og Laurs Andersens – nøjedes med naturalieofferet.¹¹

De ukyske Eva-døtre i Vonsild

Den fornemste Humilitas i sognet – eller måske rettere den der først og fremmest burde have opført sig som et eksempel til efterfølgelse – var sognepræstens datter Christina Nissen. Efter hende i rang kom Maren Matthisdatter samt Maria, datter af sognepræsten hr. Lago Iversen i Tyrstrup og gift med Joakim Snor. De var begge to fra husstande som ofrede 4 mkl. den 16. juni 1697.¹²

Luxúria (vellyst) – her symboliseret ved bukken, som sognepræsten Johannes Rúde eksempelvis tegnede den i Vonsild kirkebog 1695-1698, s.11.

Maren Matthisdatters buk i margen er ikke helt gennemskuelig. Hun var født i december 1650 og blev gift med Jess Rasmussen fra Baurup i Varnæs sogn torsdag den 26. juli 1677. Jess Rasmussen, der var gårdmandssøn, kom til Vonsild i 1676 for at anholde om Marens hånd, og trolovelsen stod den 8. oktober 1676. Han gik derefter i gang med at opbygge en ødegård hvilket også lykkedes til fulde i løbet af en årrække. Den 26. juli 1677 holdt de trolovede som nævnt bryllup, og det første barn blev døbt søndag den 12. maj 1678.

At der var tale om forældre med forbindelser uden for Vonsild og af stand fremgår af barnets faddere. Christin, som barnet blev døbt, blev båret af Morten Pedersens hustru fra Kolding, mens Kolding-apotekerens hustru Wibeke holdt det over dåben. Hans Jacobsen, Strårup, Bertel Udsen, Kolding, Laurtz Toniussen – en lokal velanskrevet gårdmand – samt Margrethe Jacob Pedersens var faddere.¹³ Selv uden at være regnemester står det klart at datteren blev undfanget på den rigtige side af vielsesattesten. Men hvorfor blev der så tegnet en buk i margen ved Marens kirkegang?

Der er kun én forklaring: Johannes Rúde må have haft kendskab til forhold som ikke blev noteret i kirkebogen. Offeret røber nemlig at der ikke kan have været tale om en fejltegning. Maren Matthisdatters kirkegang efter de tre første børn, der blev født i henholdsvis 1678, 1680 og 1682, fremgår ikke af kirkebogsføringen, men efter det tredje og fjerde barn ofrede hun hver gang 3 mkl., da hun var i kirke efter det femte og sidste barn 1 rdl. Ægte ærbare kvinder ofrede kun 1 mkl. dengang når de blev indledt.¹⁴ Enten ville Johannes Rúde ved at tegne en buk markere at de unge mennesker havde søgt seng sammen imod loven uden at det havde båret frugt, eller også må Maren være blevet gravid før tiden og have født et ufuldbærent barn eller sagt på en anden måde have aborteret. Det sidstnævnte synes mest sandsynligt; der var trods alt ikke husvitats hverken hver eller hveranden dag.

Maria Lagosdatters buk er ligetil. Hun var datter af sognepræsten i Tyrstrup Lago Iversen. Hvornår hun giftede sig med Joakim Snor er uvist, men hendes fader forrettede uden tvivl vielsen i Tyrstrup, for det var skik at blive viet i brudens hjem sogn. Der blev de tre ældste børn også født, mens de følgende to blev født i Vonsild efter at Joakim Snor i 1694 overtog en gård i sognet.¹⁵ Det er ikke blot Johannes Rüdes mærgentegning der røber Marias syndefald – i et andet sogn – men den kendsgerning at Maria ofrede 1 rdl. da hun holdt kirkegang i Vonsild.¹⁶

Kirsten Outesdatter og Maren Matthsdatter Hack, g.m. Jesper Clausen Brun, fik også en buk i marginen. Det samme gjorde Maren Matthsdatter Hacks broder eller slægtning Peder Hacks kone no. 2 Maren Jessdatter, og no. 3 Margrethe Hansdatter samt Ebbe Mogensens kone Maren Jessdatter. Maren Hacks datter Maria Jespersdatter – og efter datterens død ægtemanden Niels Henriksens nye kone Ellen Jørgensdatter – fødte også for tidligt, ligesom Maren Nielsdatter, g.m. Hans Tinglev. De var alle sammen fra husstande der lagde 3 mkl. på alteret ved Hans Nissens indsættelse.¹⁷

Kirsten Outesdatter, der var født i Vonsild i 1642, var gift to gange, og det var i forbindelse med det første ægteskab hun overtrådte Fr. IIs ægteskabsordinans. Forældrene Oute Gregersen og Mette Christensdatter ejede dengang en halvgård i sognet men døde ret tidligt. Kirsten Outes havde gået i skole indtil hun kunne »vel læse i alle danske bøger«, da fjenden kom og moderen døde i 1657. Faderen døde i 1659 mens han opholdt sig i Kolding i forbindelse med fjendens hærgen.

Efter faderens død tog først en broder og derefter en farbroder sig af hende i nogle år, før hun kom i tjeneste i forskellige agtværdige huse som hos f.eks. borgmester Lüders i Kolding, hans søn »actbare ridfoged ofvuer Bielckis gotz i Fyn, sign. Jeremias Splet«, hr. Knut i Seest og Bodel Lauritzdatter i klosteret i Kolding. Derefter kom hun tilbage til Vonsild og giftede sig ifølge en gammel aftale, som hendes slægtninge havde indgået ved forældrenes død, med »den unge Karl Niss Jürgensen«. Til gengæld skulle han forestå driften af Kirstens fædrene gård. Brylluppet stod i Vonsild kirke tirsdag den 22. juni 1669.¹⁸

Men de unge mennesker havde taget forskud på glæderne. Allerede godt syv måneder senere, den 11. februar 1670, blev det første barn en datter kaldet Mett født.

Niss Jürgensen døde i juni 1675. Et årstid senere – den 19. oktober 1676 – giftede Kirsten Outes sig igen, denne gang med Jørgen Rasmussen fra Binderup. Det ægteskab var en dårlig investering. Hun var uheldig og kom i en »forderfueelig siugdum« skrev Johannes Røde; »motte oc udi mandens effterladenhed quitere gaarden, oc forarmed see at andre hafue deris bedre i act og kand besidde gaarden«.

Den dag Hans Nissen blev indsat som kapellan hørte Kirsten Outes ikke længere til blandt sognets velstående men boede i et værelse på den fædrene gård, som nu tilhørte Niels Henriksen, og måtte forsørge sig selv. Jørgen Rasmussen var blevet tjenestekarl i byen, og sørgede end ikke for hverken hende eller det yngste barn som stadig var hjemmeboende.¹⁹

Kirsten Outes fødte i alt 13 børn. Tre i første ægteskab og ti i andet. Tolv gange tegnede Johannes Råde en buk i kirkebogens margen i forbindelse med hendes kirkegang. Da hun Kyndelmisse Dag, den 2. februar 1693, var i kirke efter sit 13. og sidste barn noterede han: »i armod gaff hun dog 2 mkl.« – taksten for at blive æret med urette – og tegnede en due.²⁰

Maren Matthsdatter Hack havde intet at frygte med hensyn til følgerne af det for tidligt fødte barn. Familien var lavadelig, og hun må derfor have været en eftertragtet ægteskabspartner. Maren Hack lagde henholdsvis 1 rdl. og 3 mkl. i kirkegangsoffer.²¹

Hendes slægtningers koners bukke kræver heller ikke lange forklaringer; deres førstefødte blev ganske enkelt undfanget på den forkerte side af vielsesattesten. Maren Jessdatter, der giftede sig med enkemanden Peder Hack den 19. september 1682 og døde den 26. oktober 1698, roses i levnedsbekræftelsen af Johannes Råde for at have været »aff forældre oc ved scholegang til bønnen oc læsningen undervijst, at hun hendis saligheds fornøden andact selff med læsning i gudelige bøger sig til stor opbyggelse kunde fræmme«, og at hun havde været sine forældre et »dydigt, still og lydigt barn«. Det lyder lidt som talemåder.

Peder Hacks tredje kone Margrethe Hansdatter fik ganske vist en due i margen da hun 2. påskedag 1701 holdt kirkegang. Men det var en tilsnigelse, for Peder Hack stod tredje gang brudgom tirsdag den 13. juli 1700, og det første barn i det nye ægteskab blev født den 14. februar 1701.²²

Maren Jessdatter, som var gift med Ebbe Mogensen, ofrede 1 rdl. da familiens førstefødte blev fremstillet i kirken og hun selv holdt kirkegang. Ifølge Johannes Rådes notabene ved den lejlighed kneb det tilsyneladende på alle måder for ægteparret at overholde givne tidsfrister: »21 uger fra Brylluppet d. X. Febr. til den 5. julij som barnet bleff fød. Eller til som Barnet ved Kierkegang nu bleff i Meenigheden fremført, ere 29 uger fra Brylluppet, oc fra Trolofvelsen til fødselen ere 27 uger oc didfra til Kierkegang ere 8 uger«. ²³ Maren Jessdatter havde i øvrigt tidligere været gift med Peder Jæbsen efter så at sige samme mønster. Den 22. marts 1672 fik *deres* »utidig levendis fruct« nemlig den kvindelige nøddåb, formentlig af sognepræstens kone.²⁴

At Maria Jespersdatter tog forskud på ægteskabet sammen med sin tilkommende Niels Henriksen, ligesom forældrene Maren Hack og Jesper Clausen i sin tid havde gjort, er måske ikke så mærkeligt. I forbindelse

med hendes begravelse i kirken den 22. januar 1702 skrev Johannes Råde at brylluppet havde stået i hans fædrene gård i Liden Welling, hvilket taler for at hun havde taget ophold hos svigerforældrene før brylluppet. Noget tyder på at det var skik blandt overklassen.²⁵

Det bør ikke undre at Maren Nielsdatter fik en buk. Tinglev'erne rettede sig kun nødtigt efter de påbud der var kædet sammen med kirken. Da Hans Tinglev den 27. februar 1698 fik offentlig syndsforladelse for den forseelse han havde begået ved i mere end et år ikke at benytte sig af nådemidlerne føjede Johannes Råde til: »Hans fader frygter stadig offentlig skrifte anklaget for samme forseelse«;²⁶ voksne havde dengang pligt til at gå til alters mindst to gange om året.

Det ser imidlertid også ud som om Tinglev'erne var frie folk, og at de nemt kom i trætte med præstestanden. Slægten talte degn og skolemester – der som bekendt næsten per tradition stredes med sognepræsten – hvervede soldater samt mænd der havde ret til at huse fredløse.²⁷ Desuden var Tinglev'erne gennem ægteskaber beslægtede såvel med »en i de tider naunkundig skipper og købmand i Flensborg« Carsten Matthsén som med præstestanden, idet Niss Hansen Tinglevs mormoder var datter af hr. Jacobi Nielsen i Tinglev. Kun for fuldstændighedens skyld skal det nævnes at præsteembedet naturligvis gik i arv til en af Jacobi Nielsens sønner.²⁸

Blandt dem der ofrede 2 mkl. ved svigersønnens indsættelse fik Kirsten, datter af sognets navnkundige sognefoged, kirkeværge og sandemand Anders Paulsen og gift med Matths Jessen, en buk. Det samme gjorde – måske fejlagtigt – Thyra Æskildsdatter, som Matths Jessen giftede sig med efter Kirsten Anders Paulsdatters død. Også Maren Peder Gregersdatter, g.m. Matths Jensen, fik en buk i margen, men vel at mærke kun ved kirkegangen efter det fjerde barns fødsel!²⁹

For Kirsten Anders Paulsdatters vedkommende er der tale om at Johannes Råde ikke tegnede i margen da hun 2. juledag 1685 var i kirke efter sit første barn, men efter de følgende fem fik hun henholdsvis en buk, ingen tegning, en due, en buk og en buk.³⁰ Hun døde efter det syvende barns fødsel uden at have været i kirke. Alle hendes børn var dødfødte. »Kaarset sneg sig«, som Johannes Råde skrev, »strax ind til det unge folck ... Hvad enden onde munde hafve med dieffelens mact lovet dem, at de aldrig skulde see lefvende fruct aff hver andre paa det stæd (som dend skændzquind i Tobiaë boog ofverskiendte den fromme Sara, Raquels d. oc sagde: gid vi see aldrig en sønn I daater aff dig paa jorden!) ...«. ³¹ Johannes Råde må også her, ligesom det var tilfældet med Maren Matthisdatter, have haft kendskab til forhold som ikke skulle noteres i kirkebogen. Kirsten Anders Paulsdatters og Matths Jessens bryllup stod i Vonsild den 18. november 1684 »i en heederlig oc fornæme

42. Jøb Lauritsen - 2 fl.	And. Smidten - 2 fl.	Edmund Bløtt af Vagnst / under til Faars	73.
Christen Kirkef - 2 fl.	Bonnick Kirkef - 1 fl.	And. Paulsen 1 Lam. 2 fous. 1. fløjt bœst.	
Hans Jensen - 2 fl.	And. Perfen Gyng - 1 fl.	Lauris Tomisfen 2 fous 30 feg 1 fløjt bœst	
Lauris Jensen - 2 fl.	Hans Zising - 1 fl.	Jess Andersen 1. Lam. 2 fan. 40 feg.	
Jens Mürmand - 2 fl.	Niels Mogensen 1 fl.	Fingeborg Dal. Matths Dagns 1. fous fløjt bœst	
Matth. Jensen - 2 fl.	Clas Jensen - 1 fl.	Peter Mogensen 1. Lam. 1 fous. 20 feg 1 fløjt bœst.	
Paul Christensen - 2 fl.	Jens Jøf - - 1 fl.	Jørgen Sørensen Raa 2. fous 1 fløjt bœst	
Jess Andersen - 1 fl. 8 fl.	Lauris Kirkef - 1 fl.	Laur Andersen 1 fous, smør 6 fl.	
Jøb Thomfen - 1 fl. 8 fl.	Nat. Sawmand - 1 fl.	Matth. Jensen 1. fous. 8 feg 1. fløjt bœst.	
Nosten clausen - 1 fl. 8 fl.	And. Jversen - 1 fl.	St. Anthon af Skendrup under Lid	
Peder Kirkef - 1 fl. 8 fl.	Rimar Arends 12 fl.	1. Lam.	
Sören Christ. Smid 1 fl. 2 fl.	Nat. Mürmand 1 fl.	1. fløjt bœst.	
Selthornstøffe - 1 fl.	Jens Jørgensen 1 fl.	12 fl. smør	
Christen Jensen - 1 fl.	Willat Jensen - 10 fl.	4 fous.	
Balt Christians - 1 fl.	Peder Sørensen - 10 fl.	St. Jørgen af Aller under Lid	
Clas Jensen Smed - 1 fl.	Jens Jensen - 10 fl.	2. Lam.	
Lars Larsen - - 1 fl.	Oluff Mathsen - 10 fl.	1. smør nød at flæst	
Lauris Michelsen - 1 fl.	Peder Andersen 8 fl.	1. töid Hadrsf. öl	
Sören Lührer - - 1 fl.	And. Mijlfen - 6 fl.	5. Hønb.	
Thom. Paltmayfer - 1 fl.	Dorothe Tøj - 4 fl.	1. 6 fl. smør	
Mijel Jørgensen - 1 fl.	17 fl. 0 fl.	2. fløjt bœst.	
Nosten Bonnick - 1 fl.	er i hinna	St. Lugo af Tyrstump 1. fous Calenitje Lant.	
And. Smid - 1 fl.	at fegnet offred		
Knud Oluffsen - 1 fl.	94 fl. 6 fl.		
Jens Sørensen - 1 fl.	afsmæde 48 fl. 1 fl.		

Følgende opslag fra Vonsild Kirkebog med offerlisten fra 4. søndag efter trin. d. 16. juni, 1695. (Landsarkivet for Sønderjylland).

forsamling«, samme dag som Matths Jessen overtog Søren Andersens halvgård. Året efter, den 1. november 1685, nedkom Kirsten med parrets førstefødte, en dødfødt søn.

Kirsten Anders Paulsdatter havde uden tvivl aborteret et for tidligt undfanget foster før hun fødte det barn som alligevel ikke fik livet. En abort kan i dag medføre at kvinden ikke senere føder levende børn, og sådan må det også have været tidligere. Hun ofrede 1 sdl. efter sin første kirkegang, 2 mkl efter de følgende, hvilket var mere end de kvinder hun kunne sammenligne sig med ofrede.³²

Da Matths Jessen havde siddet enkemand et år giftede han sig igen den 29. juni 1693 med Thyra Æskildsdatter. Ved kirkegangen efter det

første barns fødsel – barnet blev født den 23. april 1694 – ses ingen margentegning, men da Thyra første gang var i kirke efter den næste barsel tegnede Råde en buk. Og den dag lagde Thyra 2 mkl. på alteret. Der synes derfor ikke at være tale om at Råde tegnede forkert, men at han havde kendskab til hvad der foregik i husene.³³

Maren Peder Gregersdatters buk i forbindelse med kirkegangen efter det fjerde barn synes ret interessant og giver måske et indblik i hvordan livet også kunne leves dengang. Ved kirkegangen efter de to første børn tegnede Johannes Råde ikke i kirkebogens margen; Maren ofrede da hver gang 2 mkl., mens menigheden ofrede henholdsvis 1 mkl. 8 skl. og 1 mkl. 10 skl. Efter det tredje barns fødsel ofrede Maren 2 mkl., menigheden 1 mkl. 4 skl. Og så bliver det interessant; for efter det fjerde barns fødsel i 1695 ofrede Maren selv 2 mkl., menigheden »nulierum« – dvs. intet – og i margen har Johannes Råde tegnet en buk! Det er nærliggende at gøre sig tanker om hvem der var fader til barnet, ægtemanden Matths Jensen eller »postbudet«.³⁴

Kun én af kvinderne fra de mange husstande som ofrede 1 mkl. plus nogle skilling ved hr. Nissens indsættelse havde trådt udenfor dydens smalle sti, nemlig Anders Iversen Tvilling og Kirsten Lawesdatters datter Maren. Ja, der var måske ligefrem tale om et tigerspring. Da hun trolovede sig med Peder Nielsen søndag den 20. februar 1687 skrev Johannes Råde nemlig under ringen – symbolet eller indekset for handlingen – »paa grund af et barn«, og ved vielsen torsdag den 9. juni samme år holdt han bryllupstalen over Siraks Bog 25.1.2 der lyder: »Der er tre ting, som jeg er kommet til at elske, og de er skønne både i Herrens og menneskers øjne: enighed mellem brødre og venskab mellem naboer, og at mand og hustru føjer sig efter hinanden.- Men der er tre slags mennesker, min sjæl er kommet til at hade, og jeg ærgrer mig højlig over, at de får lov at leve: en fattig, som er hovmodig, en rig, som er løgner, og en gammel nar, som begår ægteskabsbrud«.³⁵

Der var sædvanligvis en dybere mening med de tekster Johannes Råde benyttede. Så da Peder Nielsen var 12 år ældre end Maren Andersdatter foreligger den mulighed at en af parterne var trolovet med en anden da han gjorde hende gravid; trolovelsen var dengang lige så bindende som vielsen, og blev den hævet var der tale om ægteskabsbrud. En gennemgang af den originale kirkebog for tiden fra 1. januar 1685, da den blev påbegyndt, og indtil den 20. februar 1687, den dag parret blev trolovet, er foretaget uden at en sådan eventuel tidligere trolovelse er kommet for dagen. Dette udelukker dog ikke at pigen kan have været trolovet før den 1. januar 1685, eller at Peder Nielsen allerede var trolovet i Seest hvor han stammede fra.³⁶

Laurs Mikkelsen Skræders kone Caren Hansdatter og Hanna-Rebecca Jacobsdatter var de eneste to kvinder blandt dem der ofrede 1 mkl. ved hr. Nissens indsættelse som fik en buk. Caren Hansdatters buk er noget uforklarlig, medmindre hun f.eks. havde været gift tidligere. Hun kom til Vonsild fra Grønninghoved, formentlig i forbindelse med brylluppet, og Johannes Råde nævner ikke hendes fødselsår i indbyggerfortegnelsen. Det var skrædderens tredje ægteskab og blev indgået 2. pinsedag 1682; det første barn blev født den 17. maj året efter.³⁷

Hanna-Rebecca Jacobsdatter, Johannes Rådes søsterdatter, var gift to gange. Første gang den 22. september 1691 med Anders Nielsen, der »forlod paa forkastelig vis sin hustru i febr. 1695«. Hun overtrådte åbenbart det 6. bud før første ægteskab. I hvert fald fik hun en buk i margen skønt det første barn blev født elleveveuhalv måned efter vielsen.³⁸

Længst nede på den sociale rangstige havde blot to kvinder taget forskud på ægtesogens glæder, nemlig Caren Christensdatter, g. m. Reimar Arends, og Margrethe Ankersdatter der var gift med Peder Erichsen.

For Caren Christensdatters vedkommende er der ingen tvivl om bukens berettigelse set med den tids øjne. »Dncã III. Adventus [1687]«, skrev Johannes Råde, »indliuste Ieg oc holte hendis Kirckegang Caren Christians D. efter hendis Søn Christian, der blev fød mellem trolofvelsen i Cold. og copul. i Wons. oc tillige nu bleff ...«. ³⁹ I forbindelse med det utidigt fødte barns hjemmedåb mandag den 25. oktober havde Johannes Råde også noteret »de ere troloffvede i Cold. aff M. Ancher, oc hafer æfter Kong Low. gifven til Byfogden deris Kiendelse 5 Sdl. 2 skl.«. I den henseende var mellemværendet ude af verden.⁴⁰

Margrethe Ankersdatter fødte sit første barn den 17. juli 1701, og da brylluppet havde stået i Vonsild kun få måneder tidligere, nemlig den 3. februar 1701, er yderligere forklaring unødvendig. Allerede da barnet blev døbt i kirken den 24. juli tilføjede Johannes Råde på latin: »redimebant multam præmaturi partus pro facultate sua cum imperiali«, hvilket på dansk betyder: »Hun betalte bod for en alt for tidlig fødsel efter sin evne med en tysk daler«. ⁴¹

Kun én kvinde har det været umuligt at placere i social sammenhæng, nemlig Kirsten Matthsdatter der var gift med Lawe Andersen. Da hr. Nissen blev indsat som kapellan ofrede Lawe Andersens hus ikke kontante midler men en høne samt smør til en værdi af 6 mkl.⁴² Lawe Andersen var dog ikke helt uden midler men ejede en mindre gård, en beboelse, en hustoft og et landbol med rytterbolig. Han stod uden tvivl temmelig højt placeret på Vonsild sogns sociale rangstige. Han var måske også kendt som Vonsilds »Don Juan«; den 26. november 1693 – femnehalf

Humilitas (ydmyghed) – her symboliseret ved duen, som sognepræsten Johannes Røde eksempelvis tegnede den i Vonsild kirkebog 1695-1698, s.11.

måned efter at han den 8. juni samme år havde giftet sig med Kirsten Matthsdatter – havde han fået offentlig syndsforladelse for bedrevet hor med Maren Knudsdatter af Nørre Bjerg og erkendt sit faderskab til det barn hun havde født.⁴³

Sædelighedstilstanden i Vonsild

Selv om der kan være tale om et par fejltegninger, så viser kirkebogen at det var de velstående der først og fremmest tog forskud på glæderne i ægtesengen.

Ved nærmere eftertanke er dette måske ikke helt overraskende. En kvinde med udsigt til formue behøvede sandsynligvis ikke at frygte for at blive svigtet hvis uheldet skulle være ude. Ægteskabet var som regel en fornuftsalliance, for i standssamfundet drejede det sig først og fremmest om at holde jord og fast ejendom samlet, ja om helst at forøge formuen. Og mellemværendet med de gejstlige myndigheder kunne man betale sig fra.

Der foreligger desværre ikke analoge undersøgelser som gør det muligt at konstatere om der var flere eller færre usædelige Eva-døtre i Vonsild end i andre sogne på samme tid. Men det vil være naturligt at kaste et blik på Gustav Bangs »Kirkebogsstudier. Bidrag til Dansk Befolkningsstatistik og Kulturhistorie i det 17. Aarhundrede« fra 1906.⁴⁴

Gustav Bang forsøgte her »fra en Række Kirkebøger« at bestemme hvor lang tid der forløb fra vielsen til førstefødslen og nåede frem til at af samtlige kendte førstefødsler fandt de 41 procent sted inden 9-månedersdagen efter vielsen, i byerne 46, på landet 36 procent. Han gjorde dog opmærksom på, at resultatet led af den svaghed at han udelukkende kunne holde sig til de eksempler hvor både vielses- og førstefødselstidspunktet var kendt, og at han stod overfor et meget stort antal tilfælde hvor disse angivelser ikke fandtes, enten fordi ægteskabet forblev barnløst, eller fordi ægtefællerne forlod sognet, og førstefødslen derfor blev indført i et fremmed sogns kirkebog.⁴⁵

Det kan dog konkluderes at antallet af for tidlige fødsler i Vonsild i anden halvdel af 1600-årene svarede nogenlunde til det resultat Gustav Bang nåede frem til. I de 63 husstande som Vonsild bestod af i anden halvdel af 1600-årene blev familiens førstefødte født for tidligt i forhold til vielsesdatoen i 21 tilfælde. Og præmisserne for konklusionen er nogenlunde som Gustav Bangs. Der er ikke taget hensyn til fraflytninger. Heller ikke til de kvinder der ligesom f.eks. Johannes Rüdes kone var færdige med at føde børn da Vonsild sogns ældst kendte kirkebog blev anlagt.

Oversigt over »bukke«-kvindernes placering i de seks socialklasser i Vonsild. (Jf. offerlisten i anledning af hr. Nissens indsættelse 4.s.e.Trin. 1695. LÅ Aa3, s. 41ff.)			
1.	Maren Matthisdatter g.m. Jess Rasmussen	Maria Lagosdatter g.m. Joakim Snor	
2.	Kirsten Outesdatter g.m. 1. Karl Niss Jürgensen, 2. Jørgen Rasmussen	Maren Matthsd. Hack g.m. Jesper Clausen [Brun]	Maren Jessdatter g.m. Peter Hack
	Margrethe Hansdatter g.m. Peter Hack	Maren Jessdatter g.m. Ebbe Mogensen	Maria Jespersdatter [Brun] g.m. Niels Henriksen
	Ellen Jørgensdatter g.m. Niels Henriksen	Maren Nielsdatter g.m. Hans Tinglev	
3.	Kirsten Paulsdatter g.m. Matths Jessen	Thyra Æskildsdatter g.m. Matths Jessen	Maren Gregersdatter g.m. Matths Jensen
4.	Maren Andersdatter g.m. Peder Nielsen		
5.	Caren Hansdatter g.m. Laurs Mikkelsen Skræder	Hanna-Rebecca Jacobsd. g.m. 1. Anders Nielsen 2. Jens Sørensen	
6.	Mette Mogensdatter g.m. Willads Persen	Caren Christensdatter g.m. Reimar Arends	Margrethe Ankersd. g.m. Peder Erichsen

To »bukke«-kvinder er ikke indplaceret i oversigten, nemlig 1: sognepræstens datter Christina Råde, g.m. studiosus, senere hhv. kapellan og sognepræst i Vonsild Hans Nissen, og 2: Kirsten Matthsdatter, g.m. Lawe Andersen. Den førstnævnte var hævet over lokalsamfundets øvrige beboere, den sidstnævnte vanskelig at placere fordi Lawe Andersen ikke ofrede kontanter den 16. juni 1695; hartkornet står ikke i logisk forhold til omfanget af fast ejendom og jord.

Noter:

1. Birgit Kaiser: Historien om barnedåben. 1995, s. 177-205;
2. *Ibid.*: Døbt i Vonsild, i: Personalhist. Tidsskr. 1995:1.
3. Hans H. Worsøe: Vonsild-Dalby Tillysningsbog 1678-1683. 1987, s. 152.
4. Birgit Kaiser: Usædelighedens pris, i: Siden Saxo.1996:1.
5. Hans H. Worsøe: Vonsild Kirkebog 1659-1708. 1982, s. 285.
6. *Ibid.* 1982, s. 287, s. 335.
7. *Ibid.* 1982, s. VIII.
8. Birgit Kaiser. 1995, s. 11ff.; *ibid.* 1995:1: s. 8f.
9. Hans H. Worsøe. 1982, s. 144.
10. Det skal bemærkes at antallet af husstande ved Hans Nissens indsættelse stemmer overens med det antal husstande Johannes Råde anførte i kirkebogen i 1697 efter amtsforvalterens anfordring, jf. Hans H. Worsøe, 1982, s. 4ff.
11. Landsarkivet i Åbenrå [LÅ]. Vonsild kirkebog Aa3, s. 41ff.
12. Hans H. Worsøe. 1982, s. 2f., s. 25, s. 15.
13. Hans H. Worsøe. 1982, s. 85.
14. *Ibid.* 1982, s. 25; Aa2, s. 51, s. 185, s. 440.
15. *Ibid.* 1982, s. 4, s. 15.
16. LÅ. Vonsild kirkebog Aa3, s. 44, s. 230.
17. Hans H. Worsøe. 1982, s. 12, s. 8f., s. 23, s. 21, s. 12, s. 7.
18. Hr. Knut i Seest: sognepræst Knud Lauritzen Maarslet, jf. S. V. Wiberg: Alm. dansk Præstehistorie, Bd. III, 1960, s. 36.
19. Hans H. Worsøe. 1982, s. 4, s. 12, s. 299.
20. LÅ. Vonsild kirkebog, Aa2, s. 487.
21. Birgit Kaiser. 1995:1, s. 15; Maren Hack levede endnu ved udgangen af 1708 og er derfor ikke biograferet i kirkebogen; LÅ. Vonsild kirkebog Aa2, s. 38, s. 183.
22. LÅ. Vonsild kirkebog Aa4, s. 203, s. 155. Skriften er så tynd at er det umuligt at læse om og hvad der blev erlagt i kirkegangsoffer. Det samme er tilfældet hvad angår de to børn ægtefællerne fik i 1701 og 1703.
23. LÅ. Vonsild kirkebog Aa2, s. 391.
24. Hans H. Worsøe. 1982, s. 75.
25. *Ibid.* 1982, s. 371ff. Det fremgår af Johannes Rådes levnedbeskrivelser af sognebørnene at det var almindeligt – eller i hvert fald ikke ualmindeligt – at kommende ægtefæller af nogen stand efter den officielle trolovelse/forlovelse boede under samme tag hos den ene eller begge parter forældre for at de unge og forældrene kunne »lære at leve sammen«. I forf.s upublicerede materiale fra 1800-årene forekommer en del konkrete eksempler på, at et sådant mønster endnu var almindeligt i lidt højere stillede og/eller uddannede samfundsklasser.
26. Hans H. Worsøe. 1982, s. 311, jf. s. 7; LÅ. Vonsild kirkebog Aa3, s. 222.
27. Dengang kunne frie bønder have en fredløs mand i tjeneste hos sig i et år. Kunne den fredløse når året var omme ride »marchskellen omkring« uden at blive pågrebet af dem som efterstræbte ham, kunne han tjene den fri bonde i endnu et år.
28. Hans H. Worsøe. 1982, s. 240ff.
29. *Ibid.* 1982, s. 32.
30. LÅ. Vonsild kirkebog Aa2, s. 60, s. 114, s. 141, s. 199, s. 322, s. 379.
31. Hans H. Worsøe. 1982, s. 220.
32. *Ibid.* 1982, s. 14, s. 219.
33. LÅ. Vonsild kirkebog Aa2, s. 549, Aa3, s. 143; kirkegangsofferet efter det første barns fødsel er ikke indskrevet, og hverken kirkegang eller offer kan tydes efter de følgende fødsler på grund af kirkebogens tilstand.
34. LÅ. Vonsild kirkebog Aa2, s. 511, s. 549, Aa3, s. 11, s. 119, Aa4, s. 25.
35. Hans H. Worsøe. 1982, s. 32; Det gamle testamente og de apokryfe skrifter. 1987, s. 89f.
36. LÅ. Vonsild kirkebog Aa2.
37. Hans H. Worsøe. 1982, s. 17; LÅ. Vonsild kirkebog Aa2, s.168.
38. *Ibid.* 1982, s. 47; LÅ. Vonsild kirkebog Aa2, s. 480.
39. LÅ. Vonsild kirkebog Aa2, s. 114 hvor teksten slutter, idet der mangler et blad i kirkebogen, jf. Hans H. Worsøe. 1982, s. 133.
40. LÅ. Vonsild kirkebog Aa2, s. 109, jf. Hans H. Worsøe. 1982, s. 131.
41. Hans H. Worsøe. 1982, s. 62, s. 364, s. 367.
42. LÅ. Vonsild kirkebog Aa3, s. 41.
43. Hans H. Worsøe. 1982, s. 5; Birgit Kaiser. 1995:1, s. 27f.
44. Gustav Bang: Kirkebogsstudier. Bidrag til Dansk Befolkningsstatistik og Kulturhistorie i det 17. Aarhundrede. 1976/1906.
45. *Ibid.* 1976/1906, s. 65f., s. 136ff.

Birgit Kaiser, f.1935, mag.art. i eur. etnologi. Har skrevet flere bøger, bl.a. »... ind i de voksnes rækker«. En bog om konfirmationen (1992) og »Historien om barnedåben« (1995), samt en lang række artikler, bl.a. »Døbt i Vonsild – om skik og brug ved dåben i 1600-tallets Vonsild« bragt i 95:1. I Kirkehistoriske Samlinger fra i år bringes en mindre afhandling om konfirmation i Vonsild på Johannes Rådes tid.

Adresse: Teglværksvej 60, 3460 Birkerød.

Skolereduktionen 1740 i Ribe Stift

Ringkøbing, Holstebro, Lemvig og Varde latinskolors sidste år

Af Carl E. Jørgensen

I

Skolereduktionen 1740

Der var ved år 1700 60 offentlige latinskoler i Danmark. Det var i forbindelse med reformationen blevet besluttet, at der skulle være én i hver købstad. Men skolerne lignede ikke hinanden, som skoler gør i vore dage. Den største lå ikke uventet i København; den havde 7 klasser; i bispebyerne lå katedralskolerne med 5 eller 6 klasser; i større provinsbyer havde skolerne 3 eller 4 klasser, men langt de fleste af skolerne havde kun én eller to klasser.

Latinskolerne var statsskoler. Staten havde i sin tid sikret lærerne løn ved at flytte nogle af den katolske kirkes hidtidige indtægter over til embederne. Andre af disse indtægter var henlagt til støtte for eleverne, der på det nærmeste havde skolegang som levebrød. Staten lovgav for skolerne, og biskopperne førte tilsyn med dem. Desuden ansatte biskopperne lærerne; de skulle have en universitetsgrad, og såvel lærere som elever var indrullet i det gejstlige hierarki, omend på ydmyge pladser.

Der var også en slags kommuneskoler i byerne. De kaldtes Danske Skoler. Den danske skolemester ansattes af byfogden efter den lokale sognepræst havde godkendt hans kvalifikationer, der kunne være af mere tilfældig eller praktisk art. Han lønnedes dels gennem kommunale afgifter som fx en skilling pr. ildsted i byen, dels ved at eleverne betalte noget for undervisningen. Mens den latinske skole kun var for drenge, var den danske både for drenge og piger, men heller ikke de danske skoler lignede hinanden. Lokale forhold kunne gøre én skole stor, en anden lille, og der var også byer, hvor dansk skole helt manglede.

Endelig var der et privat skolevæsen af stort omfang: Folk med højst tilfældig baggrund holdt skole i så godt som hver eneste by, ligesom der var ansat privatlærere i mange hjem. Det kunne være højt kvalificerede unge kandidater eller elever, der var hentet fra den lokale latinske skole. Listen over kopskatten i Varde 1700 fortæller fx at tolderens Jens Bertelsen havde den godt 15-årige Jacob Mortensen Friede boende, »en fattig

mands barn her af byen, hvilken for kort tid siden er kommen her fra skolen at læse for hans små børn; er vanfør og for informationen nyder han kosten«.

I begyndelsen af 1700-tallet var latinskolerne i forfald. Brugen af skolerne i den offentlige forsyng havde taget overhånd, så undervisningen kom i anden række. Halvdelen af latinskoleeleverne sigtede ikke mod eksamen, men kom for stipendiernes skyld, og det svækkede det daglige arbejde. I en række byer forsømtes latinen og erstattedes af danskundervisning. Det kunne virke fornuftigt nok, men var strengt taget ikke latinskolens opgave.

Latinskolen virkede ikke bare som socialt sikkerhedsnet for eleverne, men i virkeligheden også for lærerne. Lærerstanden udgjordes i princippet af unge mennesker, der kom direkte fra universitetet og som indtil et præstekald blev ledigt tjente til livets ophold ved at undervise. Ingen regnede med, at nogen blev lærer på livstid. I 1500-tallet og 1600-tallet var der udskiftning i stillingerne cirka hvert andet år, men efter 1700 skete det sjældnere. Det hænger på én eller anden måde sammen med, at skolernes indkomster i årenes løb var blevet mindre: man forhutlede som lærer. Forhutlede lærere var der ikke efterspørgsel på nogetsteds, og så blev man hængende.

Skavankerne var åbenbare for enhver, og da Ribe-rektoren Christian Falster i 1731 henvendte sig til universitetets øverste chef, gehejmeråd Iver Rosenkrantz om sagen, tog et stort reformarbejde sin begyndelse. 1732 indkaldtes fra landets biskopper forslag til, hvordan latinskolerne kunne forbedres, så universitetet i fremtiden kunne modtage studerende med bedre forkundskaber.

Biskop Anchersen i Ribe svarede, at der i hans stift var 3 hovedskoler, nemlig i Ribe, Fredericia og Kolding. Desuden var der 5 små skoler, nemlig i Varde, Ringkøbing, Holstebro, Lemvig og Vejle. På grund af stiftets store udstrækning kunne ingen af de 8 latinskoler undværes, men de små kunne måske med fordel fratages deres ret til at dimittere til universitetet og nøjes med at dimittere til de 3 hovedskoler. Som eneste idé til en forbedring af økonomien foreslog biskoppen, at degne-pensionerne blev inddrevet mere konsekvent.¹

Der blev nedsat en kommission til at bearbejde de indkomne forslag og iværksætte en reform af skolevæsenet. Arbejdet gik en tid i stå, men kom så i gang igen, og i 1736 henvendte kommissionen sig til stiftsøvrighederne og bad om kommentarer til et mere præcist forslag om at op-hjælpe skolevæsenet ved at nedlægge de små latinskoler, overflytte deres indtægter til de store og oprette danske skoler med kristendom som hovedfag i stedet for de nedlagte latinskoler.

21/3 1736 nedfældede biskop Anchersen sine tanker om denne sag. Han indrømmede, at de små skoler kun gav »såre få og rare frugter af sig«, men følte, at de gjorde nytte derved, at eleverne ved overflytning til en stor skole kunne springe de nederste lektier over. Man kunne umuligt tømme Vestjylland for små skoler; men skolen i Vejle kunne måske undværes, og så kunne man slå de andre sammen til en stor skole i Ringkøbing »fordi der er magistrat og skolen kunne hjælpe lidt på byen«, i Holstebro »som ligger allerbequemest i egnen dertil« eller i Lemvig »hvorfra de bedste indkomster skal indflyde«. ²

I kommissionen som helhed var der ikke begejstring for at nedlægge skoler, og den stillede ikke forslag derom. Men ved hoffet var Christian VI personligt blevet vundet for reduktionstanken og pålagde kommissionen at indgive forslag om, hvilke latinskoler der måtte nedlægges for at skaffe lærerne ved de blivende skoler følelige lønforbedringer. Kommissionen bad stiftsøvrighederne om hjælp og modtog i 1737 fra Ribe en ny protest mod skolenedlæggelser; snarere skulle skolen i Ringkøbing opnormeres til hovedskole med rektor og 3 hørere; takket være sejlsadsen på både Holland og Hamburg kunne der i byen være et godt forråd på bøger, papir og andet til den studerende ungdom fornødne sager for en billig pris. Rektorerne ved de øvrige små skoler skulle – for at de ikke »aldeles skulle tabe modet« – nu og da have lov at sende dimittender til universitetet. ³

På denne baggrund og på baggrund af tilsvarende skrivelser fra andre stifter, indgav kommissionen til kongen et forsigtigt forslag om nedlæggelser. Det blev underkendt, og i begyndelsen af 1739 bestemte Christian VI selv, hvilke latinskoler der skulle lukkes. ⁴ Desuden beordrede han stiftsøvrighederne til at bistå kommissionen med at gennemføre projektet. ⁵

Alle 5 små latinskoler i Ribe stift forlangte kongen lukket. Efter at chokket havde fortaget sig, skrev biskop Anchersen til de 5 rektorer 24/11 1739: »Det er nu imod tiden, at D.ni rectoris anbetroede latinske skole skal afskaffes og reduceres. Jeg tvivler derfor ikke på, at De jo uden min foregående erindring har været betænkt på ved en zirlig oration og afskedstale at sige både skolen, byens anden gejstlighed samt borgerskabet det sidste og kærlige farvel efter foregående invitation og tillige offentlig for dem alle at nedlægge det hidtidig hafte embede, til hvilken forretning og afsked – siden terminus udi den alln. fo. [allernådigste forordning] er stipuleret at skulle være nytårsdag 1740 – kunne udvælges dagen efter bem.te nytårsdag, hvorefter jeg vil forvente Deres afskedstale renskreven mig bliver tilsendt. I øvrigt haver Dom. rec. skolens regnskabsprotokol mig at tilsende med derudi aflagte rigtig regning for alle skolens og disciplenes samt lærernes indkomster såvel som nøj-

agtig forklaring, hvor skolens midler og beholdning på rente er udsatte eller deponerede til forvaring, på det alle skolens obligationer, fundatser og andre adkomstbreve til sikkert gemme i stiftskisten kan blive udlagte ...«. ⁶ Biskoppen selv sagde ikke kærligt farvel til nogen! Skrivelsen virker i vore dage næsten stødende i sin detaljerede vejledning, men er sikkert et godt eksempel på de afstande, der prægede de gejstlige etagedelinger dengang.

1/12 1739 udarbejdede stiftsøvrigheden i Ribe – biskop Anchersen og stiftamtmand Gabel – nødtvungent et forslag til, hvordan forordningens bestemmelser kunne realiseres. Man vovede at gentage forslaget om at opnormere skolen i Ringkøbing og foreslog generelt, at lærerne ved de skoler, der blev nedlagt, skulle beholde hele deres løn som pension, så indkomsterne først blev disponible efterhånden som lærerne fik andet arbejde eller døde. ⁷

Kommissionen kunne selvfølgelig ikke bruge disse forslag til noget og forlangte 12/12 1739 et bedre udspil, hvori der skulle indgå en brugbar plan for oprettelsen af kristendomsskoler i latinskolenes sted. Denne opgave havde stiftsøvrigheden åbenbart slet ikke været forberedt på at beskæftige sig med, og biskop Anchersen skrev 19/12 1739 i en noget vredsladen tone til provsterne, at han havde ventet at modtage deres forslag om, hvem der kunne blive lærere ved de nye kristendomsskoler og hvem der kunne overtage latinskolelærernes pligter i kirkerne. De fik besked om at svare omgående, ⁸ og allerede 22/12 1739 kunne biskop Anchersen sende skolekommissionen de ønskede oplysninger og forslag. Da der ikke var nogen reel mulighed for, at skolernes forhold kunne færdigbehandles inden årsskiftet, lod Anchersen sognepræsterne meddele lærerne ved de små latinskoler, at de efter skolelukningerne skulle fortsætte som hidtil med deres hverv i kirkerne; de kunne til gengæld gøre regning på at modtage pension. ⁹

Stiftsøvrigheden havde opgjort indtægterne ved de små skoler på følgende måde:

	rektor:	hører:	disciple:
Holstebro	103 rdl	43 rdl	67 rdl
Lemvig	102 rdl	19 rdl	26 rdl
Ringkøbing	69 rdl	29 rdl	5 rdl
Varde	53 rdl	19 rdl	59 rdl
Vejle ¹⁰	27 rdl	27 rdl	11 rdl

og havde foreslået pengene delt, så rektor i Ribe fik et tillæg på 306 rdl, hørerne i Ribe tilsammen 106 rdl og rektorerne i Kolding og Fredericia

hver 27 rdl. Disciplenes indtægter foresloges fordelt, så de 11 rdl fra Vejle kom til Fredericia, de 59 rdl fra Varde til Kolding og de resterende 98 rdl til Ribe.

Skolekommissionen kunne ikke acceptere, at Ribehørerne fik forøgede indtægter, da den slags ikke indgik i det seneste kommissorium. Man anbefalede i stedet, at rektor i Fredericia fik Vejlelærernes løn og rektor i Kolding Vardelærernes, mens resten – ikke mindre end 341 rdl skulle tilfalde rektor i Ribe, som havde været alvorligt underbetalt hidtil. Nu kunne hans løn vokse fra 185 til over 500 rdl, efterhånden som de reducerede læreres indtægter blev disponible.

Skolekommissionens indstilling dateredes 3/2 1740. Den blev fulgt af kongen, som meddelte sin vilje gennem reskriptet af 4/3 1740.¹¹

II

Skoler og lærere

Ringkøbing

Biskop Anchersens drøm om at gøre Ringkøbing skole til en hovedskole med 4 lærere gik ikke i opfyldelse, og 22/12 1739 gav han sognepræsten i Ringkøbing, mag. Hans Allerup, besked om at etablere en provisorisk ordning, når skolen lukkede. Den gik bl. a. ud på, at en discipel som hidtil på rektors vegne skulle lede sangen i Rindum kirke mod at oppebære accidenserne, mens aftensangsprædikenerne i Ringkøbing, som hidtil havde været holdt af rektor og hører, fremtidig skulle holdes af kapellanen selv, medmindre han kunne træffe en privat ordning med høreren Henrik Broholm.¹²

Den nyansatte kapellan Milter Andersen protesterede omgående. På fire forskellige måder søgte han at motivere, at aftensangsprædiken var ham uvedkommende, men biskoppen afviste hans argumenter og erindrede om hans pligt til »at iagttage og efterleve de givne ordonnan- cer«. ¹³ I en skrivelse til generalkirkeinspektionen 16/1 1740 refererede biskoppen kapellanens holdning og tilføjede, at vægringen sikkert ville medføre alvorlig nedgang i ofringerne til ham, og de havde hidtil været hans væsentligste indtægt. Nogle dage senere supplerede biskoppen selv sin skrivelse til inspektionen med et kompromisforslag: Kapellanen skulle nøjes med at prædike to af ugens dage »indtil man først så, hvad frugt og fremgang den allerede anbefalede katekisation havde«. ¹⁴

Hvordan ordningen kom til at fungere, vides ikke, men det følgende år tog Milter Andersen sin teologiske embedseksamen og kaldtes til residerende kapellan i Bergen; på rejsen dertil omkom han med hele sin familie.¹⁵ Som afløser kom Jens Hansen Bøgvad vist til at fungere som

»prædikestudent« allerede 1740, men da Milter Andersens efterfølger som kapellan, Christian Røjens fra Stavanger ikke tiltrådte embedet, ordineredes Bøgvad 25/5 1742 i stillingen.¹⁶

Biskoppens foreløbige ordning af kirkesangen forurolede klokker og klejnsmed Thomas Eriksen Kolding, der havde håbet på at overtage lærernes degnefunktioner og den tilhørende løn. Han var efter præstens udsagn »bedrøvet og aldeles utrøstelig« og tilbød sig som kirkesanger, hvad han »formedelst sin stærke stemme« var egnet til. Andre argumenter passede slet ikke biskoppen: »Da sognepræst og magistrat i Ringkøbing for 26 år siden har kaldet denne Thomas Eriksen – formodentlig en ustuderet person – ikke alene til klokker som og tillige givet karakter af kordegn (hvorpå siden er erholdt kgl. konfirmation) er en forseelse af dem, såsom det dem ingenlunde tilkommer at kalde degn ..., men en forseelse som ej hidindtil har været reguleret på, da kordegn blot var et navn og som en ærestitel så længe latinsk skole var dér på stedet«. Biskoppen fastslog, at skoleholderen skulle være degn og Thomas Eriksen som før klokker; han fik ham til selv at trække sin ansøgning tilbage ved at understrege, at man hverken kunne stille ham »det ene eller andet af, hvad hidindtil har ligget til den latinske skole« i udsigt. Biskoppen var tilfreds med, at rektor Iver Hemmet vedblev med at »forsyne sangen i kirken«. Han havde afleveret skolens regnskaber til biskoppen, men beholdt indtil videre skolens bibliotek på 73 bind.¹⁷ Hemmet ophørte heller ikke straks med at undervise, men søgte at føre en sidste af sine elever frem til dimission. Hen på sommeren 1740 indbetalt 10 rdl til Ribe skole, den nødvendige afgift for privat dimission, men biskop Anchersen tilskrev Hemmet: »Jeg misunder ingenlunde D.mo rektor den ære og fornøjelse at dimittere den, som De selv alt nogle år har haft under information ..., men jeg holder for, at hr. rektor gør lige så vel, at han lader dette unge menneske underkaste sig rektor Falsters eksamination (i Ribe) og fra ham tager testim. acad., thi dermed befries De for videre ansvar. I øvrigt ... får det ankomme på hr. rektors eget ansvar og hasard«. ¹⁸ Da elevens navn ikke blev oplyst, kendes sagens afslutning ikke. Rektor Hemmet, der allerede ved bispevisitatsen 1735 havde virket alvorligt alderdomssvækket,¹⁹ blev pensioneret ved latinskolens lukning; han døde 1751.

Stiftsøvrigheden havde indstillet til skolekommissionen, at høreren Henrik Broholm kun blev dansk skoleholder, hvis han ville »forandre sin levemåde«, og da der allerede var en god dansk skoleholder i byen, måtte han forflyttes, hvis han skulle fortsætte som lærer.²⁰ Broholm forandrede imidlertid ikke levemåde. 6/2 1740 sendte biskoppen ham en advarsel; oprindeligt havde han tænkt sig, at rektor Hemmet skulle meddele den til Broholm, men fortrød og bad i stedet sognepræsten tilkalde

Broholm og oplæse brevet. Heri stod, at høreren skulle leve i stilhed, fred og venlighed såvel med Hemmet som med andre, såfremt han skulle gøre sig håb om en stilling. Håbet var i forvejen ringe, »såsom han allerede for sin slette opførsel er så velbekendt overalt, at man snart ikke skal kunne finde lejlighed til at skrive noget berømmeligt til hans fremmelse«. ²¹

Man var i byen godt tilfreds med, at der blev skredet ind overfor Broholm, og da der i marts kom kongelig befaling om, at han skulle blive i byen som degn og skoleholder, vakte det forfærdelse. Pastor Allerup skrev til biskoppen i håb om at få bestemmelsen ændret, men biskoppen kunne selvfølgelig ikke tilsidesætte kongens ordre. Var Broholm imidlertid så uduelig, nyttig og uskikkelig som præsten anførte, skulle han ikke være menigheden til anstød og forargelse, men alt måtte gå korrekt til, og Broholm om nødvendigt lovligt tildales. ²²

Trods ustandselige stridigheder ²³ kom Broholm til at fortsætte som skoleholder til sin død 1763. I de sidste år assisteredes han af sin søn Henning Broholm, der senere blev skoleholder i Svendborg. ²⁴ Klokkeren med den stærke stemme måtte lide den tort at se Broholm i det attråede degnekald, skønt han ikke havde stemme og måtte lade en dreng synge for i kirken. Det kom også til uenighed om fordelingen af opgaverne, men her havde dog måske Broholm retten på sin side. I hvert fald hævdede biskop Anchersen i anden forbindelse, at degnene i byerne kun skulle læse bønner i kordøren og lede sangen, mens klokkeren havde ansvaret for kirkens »ornamenter« og brød og vin til altergang; han skulle »klæde præsten i for alteret«, følge ham til dåben og sige amen, føre bog over confitentes og copulationer, samt register over døde og fødte foruden egentlige klokker- og graverfunktioner. ²⁵ Ikke desto mindre var det altid Broholm, der stod strid om. Da Thomas Eriksen Kolding døde 1743, overtog Broholm klokkerhvervet efter ham; så kunne arbejdsfordelingen ikke skabe uro, men hans forhold til sognepræsten forværredes; 1747 måtte han kaldes til orden af biskoppen efter at have fjernet alterbogen til gene for præsten, nægtet at ændre tidspunktet for korsangen om eftermiddagen m.m.

Der var også før kristendomsskolens oprettelse en dansk skole i Ringkøbing. Siden 1725 havde Peder Balvig været dansk og tysk skolemester; han var eksamineret og bestallet i embedet og stiftsøvrigheden karakteriserede ham 1739 som dygtig. ²⁶ Efter hans død 1746 fortsatte skolen, men 1763 lagdes den vist sammen med kristendomsskolen, idet Henrik Broholms efterfølger som degn og klokker, Niels Buchholtz, ikke havde med undervisning at gøre; ²⁷ 1784 var der i hvert fald kun én skole i byen. ²⁸

Holstebro

I Holstebro var overgangsproblemerne af den sædvanlige art: Rivalitet om skolemesterstillingen og vanskeligheder med kirkesangen. Rektor Hans Spleth, som biskop Anchersen i 1736 havde fundet egnet som leder af en ny »hovedskole« i Vestjylland,²⁹ blev 1739 indstillet til pension og fik det. Men samtidig fik han besked på at være forsanger i kirken, og det var han stærkt utilfreds med, da han aldrig havde været det før. Biskoppen lod sig ikke rokke: Rektor havde hidtil i hvert fald haft ansvaret for løsningen af denne opgave, og der var ikke behov for andet, end at han og høreren sad i døren til koret og sang kyrie. »Når det begynder i koret, så stemmer vel menigheden i med; følgelig kan det ikke være af stor vanskelighed eller nogen til forklejning, som foregives«. Det fremgår af brevet, at rektor stadig underviste en række elever, og biskoppen udtalte sit håb om, at forældrene »er så fornuftige, at de hellere ser deres børn stå skikkelige i koret under deres lærers opsigt end sidde neden i kirken uden al devotion og andagt, hvorved de lettere kan få lejlighed at smutte ud til stimen og anden uordentlighed at øve«. Det, der stødte rektor, var vel især, at sognepræsten var begyndt at kommandere med ham; dette forhold skulle rektor Spleth forelægge provsten, som derpå kunne formane pastor Meldal om at holde sig »inden hans egne grænser«.³⁰ Rektor Spleth døde allerede december 1740.

Latinskolens sidste hører, Jens Simonsen Sahl, var student fra Viborg 1716.³¹ Stiftsøvrigheden havde fundet ham for gammel til at påtage sig skolegerningen og havde foreslået pensionering.³² Da kongen alligevel lod ham indsætte i kristendomsskolen, viste det sig, at han havde kræfter nok til endnu 18 års virke. Der er bevaret et brev af 18/5 1740 fra Sahl til stiftsøvrigheden. Han gav heri udtryk for sin taknemmelighed over udnævnelsen, forklarede hvor omhyggeligt han bestred de nye hverv og hvor tilbageholden han var med lønkrav. Et langt pinligt PS har nok været hovedårsag til brevet: Netop som han var i færd med at skrive sin taksigelse, erfarede han, at klokkeren var begyndt at indsamle attester om hans (Sahls) hidtidige virke som hører til hans æres forklejning, hans brøds forlis eller i det mindste til skam for ham og hans familie. De usandfærdige beskyldninger skyldtes klokkerens og hans klienters misundelse og avind, og Sahl udbad sig alt materiale, der måtte blive indsendt, til erklæring.³³

Klokkeren Jan Lorens Breum var noget yngre end Sahl, men var blevet student fra Viborg kun et år efter ham. Han blev 1725 klokker og skoleholder i Lemvig og flyttede 1732 til Holstebro.³⁴ Stiftsøvrigheden karakteriserede ham som så god, at man ikke kunne forlange bedre,³⁵ og da Sahl indstilledes til pension, følte Breum sig sikker på at blive

dansk skolemester. Kongens afgørelse ramte ham hårdt, og biskoppens trøst var ringe: Han skulle nok få lov til at hente sin løn fra samme kilder som før, men forberedtes på, at menigheden nok ville blive »noget øm over skillingen, når de skal ofre til flere end de er vant«. ³⁶ Efter det for-gæves forsøg på at fordrive Sahl, drog Breum konsekvensen og søgte selv bort. Han blev degn i Lunde, hvor han døde 1775.

6/9 1740 kaldte biskoppen bogbinder Hans Christian Lund til klokker i stedet; han havde valgt en bogbinder, da brødet var så ringe, at ingen studiosus kunne leve af det. ³⁷ Også med ham kom Sahl i konflikt – og sejrede. Striden gjaldt offerpengene, og stiftets nye biskop H. A. Brorson forbød, at klokkeren fremtidig modtog noget offer. ³⁸ Lund døde i stor armod 14/8 1767. ³⁹

Da Sahl døde i 1758, overtoges kristendomsskolen og degnegerningen af sønnen Jens Jensen Sahl, der døde 1776. ⁴⁰ Den gamle skolebygning var nu så forfalden, at den blev solgt og undervisningen flyttedes hjem til degnen. 1782 overflyttedes de fattige elever til byens anden skole. Den havde i reformårene været ledet af Hans Nielsen Berensdorf, som frasagde sig skolen i 1742. Han ernærede sig derefter som købmand og blev efterhånden ganske velstående. ⁴¹

Lemvig

Latinskolen i Lemvig havde til huse i en 31 fags bindingsværksbygning. Der hørte et udhus på 10 fag til ejendommen; det havde rektor Rosenberg indtil århundredskiftet brugt som stald og vognhus, men siden havde det stået tomt. Det blev så forfaldent, at det i 1740 ikke nyttede at reparere det. ⁴² Stuelængen beboedes af rektor; indtil 1732 havde den også huset høreren, men da rektor giftede sig, måtte høreren flytte og kirken yde den sædvanlige hjælp »til kammer«. ⁴³ Da rektor holdt frohprædiken søn- og helligdage og høreren prædikede til aftensang, mente mange, at skolen ikke ville blive nedlagt. Da det alligevel skete, indgav Niels Jacobsen 14/12 1739 som repræsentant for en kreds af borgere en skrivelse til kongen med bøn om, at byen måtte bevare sin latinske. ⁴⁴ Beslutningen blev dog ikke ændret, og skolen afvikledes uden problemer. Stiftsøvrigheden fandt rektor Claus Skovgård bekvem til stillingen som konrektor i Ribe, men han ønskede den ikke, da han »magistrerede« samtidig med den fungerende subrektor Sinnel Lange i Ribe og ikke ønskede at stå i vejen for dennes avancement. Han anbefalede i stedet til et andet rektorembede eller præstekald ⁴⁵ og blev allerede 6/5 1740 sognepræst i Hove og nogle måneder senere i Husby, hvor han døde 1785.

Høreren Peder Jacobsen Wils indstilledes af stiftsøvrigheden til præstekald, men han blev dansk skoleholder og degn og var i forvejen klokker;

desuden holdt han stadig aftensangsprædikener.⁴⁶ Af biskoppen fik han en smuk anbefaling, da han søgte andet embede.⁴⁷ Han blev 1743 præst i Søndbjerg, men efterfulgte 1774 sin søn i Jegindø, hvor han døde 1786.

Jan Lorens Breum havde holdt skole i Lemvig, før han 1732 flyttede til Holstebro (se dér). 1735 og 1739 var der ingen dansk skole,⁴⁸ og det ser ud til, at også kristendomsskolen lukkede. Degnen Oluf Nielsen Schmidt (1748-1810) holdt ikke skole,⁴⁹ og allerede hans forgænger Anders Lauridsen Scavenius (1743-47) synes at have indstillet skolevirksomheden, for i 1749 tales der om »den liden danske skole her udi Lemvig«, der var oprettet i henhold til fundats af 8/6 1747. Til at undervise i tysk og dansk havde man ansat Mathias Becher, der hævdede, at »ingen i byen har været før, der samme kunne forrette«, og at indvånerne derfor »ingen ret skoleskik« havde. I 1749 var hans skole kommet »i nogenledes drift og begyndelse, samt tegner sig til en god fremgang«; blot kneb det med at skaffe en passende løn. Da stiftamtmanden 18/7 1749 besøgte Lemvig, benyttede Becher sig af lejligheden og henvendte sig til ham om sagen.⁵⁰ Mathias Becher døde 1758.⁵¹

Varde

Efter et par år som hører i Varde avancerede Peder Nielsen Kragelund i 1694 til rektor. Af en eller anden grund mistede han grebet om skolen og måtte i 1712 forklare sig overfor stiftets biskop. Han erkendte, at elevtallet var svundet voldsomt ind de senere år, da en del forældre havde sat deres børn til andre professioner eller sendt dem til andre skoler, »så her findes nu alene én discipel i skolen, nemlig min egen søn, som efter gammel sædvane er degn til Jacobi kirke. Til den anden, nemlig Nicolaj kirke, er ingen«, så dér passede den danske skolemester midlertidigt degnegerningen. I en påtegning hedder det »Årsagen til denne skoles slette tilstand vides ikke egentlig. Itzige rektor Peder Kragelund har i forrige tider passeret for en skikkelig og lærd mand«.⁵² Et halvt års tid senere indkaldtes rektor Kragelund til biskoppen for at høre oplæst kongens beslutning om at remove ham fra embedet.⁵³ I en skrivelse kommenterede den stakkels mand situationen: »At ingen har villet holde deres børn til skolen, hvad kan jeg dertil? Enhver er undseelig ved at holde deres børn til bogen, en del for omkostningens skyld, som holder fattige folk tilbage, helst hvor som her ved skolen er så liden subsistance, en del for den slette promotion, som nu er for fattige studerende. Præsterne på landet, som tilforn har holdt deres børn til publique skoler, holder dem nu under privat information, hvilket alt er årsag til denne skoles såvel som andres undergang og slette tilstand«. Desuden havde han ikke fået beskikket ordentlige hørere, og »når ingen disciple kommer til

hørerne, hvor deres første fundament skulle lægges, da kan jo rektor, til hvilken de fra høreren efter deres profekt skulle forflyttes, ingen disciple bekomme«. ⁵⁴

Kragelund måtte afstå sit embede til Terman Termansen fra Ribe og blev selv degn i Grimstrup. Efter Termansens død 1738 blev Jens Sørensen Bach rektor. Ham vides der ikke meget om. 1739 kritiseredes han i forbindelse med legatuddelingen, og i et brev fra biskop Anchersen omtales han som »den, der ikke med sagtmodighed, flittighed, kærlighed og gudsfrygt således omgås disciplene«, at elevtallet kunne sættes i vejret. ⁵⁵ I forbindelse med skolereduktionen fik han stillet et præstekald i udsigt, men han fik det ikke, og det vides ikke, hvad der blev af ham.

Siden 1731 havde Niels Nielsen Bollerup været hører. ⁵⁶ Han var søn af den nedenfor omtalte skoleholder Niels Stål, var født 1711 og student fra skolen 1730; 1735 beskrives han som »en ung karl, som har ganske liden løn ..., men snarere gæld«. Han blev cand. teol. 1737, og stiftsøvrigheden indstillede ham ved reduktionen til et præstekald, men han blev degn og dansk skoleholder og først 1745 præst i Lem. Han efterfulgtes som degn af Mikkell Hoffmann, ⁵⁷ der 1749 fik henstilling fra biskoppen om at gøre mere ud af sin undervisning. Fattigdom og sygdom vanskeliggjorde hans tilværelse; en overgang fik han 2 rdl årlig i brændselshjælp fra fattigkassen, men senere traf han en ordning med skoleholderen ved byens anden skole om, at denne påtog sig undervisningen af de fattige børn og til gengæld fik fattigkassens tilskud. Det var ensbetydende med kristendomsskolens lukning. Hoffmann døde 1774, og hans efterfølgere som degn afviklede undervisningspligten på samme måde, som Hoffmann havde gjort.

I de første måneder af 1740 havde Niels Iversen Stål varetaget sangtjenesten. ⁵⁸ Han var 1708 blevet beskikket som dansk skoleholder og bedemand og havde fået et særligt honorar af magistraten for at undervise de ubemidlede folks børn. Hans hverv gik i arv til sønnen Jens Mathias Bollerup, der i stiftsøvrighedens indberetning 1739 blev lidet flatterende omtalt for sin manglende flid. ⁵⁹ Ikke desto mindre fortsatte han som skoleholder og bedemand til sin død 1755, hvorefter bedemandsstillingen sloges sammen med organiststillingen og et nyt reglement for byens skole udarbejdedes 1756.

III *Eleverne*

I de følgende afsnit er skolernes regnskaber brugt som basis for en registrering af alle elever i årene op til 1740. Der knytter sig forskellige generelle vanskeligheder til dette. En regnskabsside kan være defekt, un-

dertiden er et navn ulæseligt. Noget værre er det, at elevernes identitet ofte er mangelfuldt oplyst: Ludvig, Jordemoderens Jens, Thomas Klokkers to sønner osv. I andre tilfælde veksler navngivningen gennem årene. Der kan næppe være tvivl om, at Peder Skipper, der fik hjælp i 1702, er den samme som Peder Pedersen, der fik hjælp 1703-05, idet en Lasse Pedersen Skipper, der fik legater 1703-10, må antages at være en bror. Derimod er det måske lidt dristigt at antage, at Fostermoderens Jens (1736), Jens Jensen (1737), Jens til Anna Barbaris (1738) og Jordemoderens Jens (1739) er samme person. Jeg har skønnet det rimeligt, da årene ligger i forlængelse af hinanden; bliver usikkerheden større, optræder navnene hver for sig i navnelisterne. De anførte eksempler er hentet fra Ringkøbing. Problemer af denne art er ikke talrige, og ved konferering med lokale kirkebøger er de yderligere søgt begrænset.

I forsøget på at finde oplysninger om elevernes herkomst og senere skæbne har der været større vanskeligheder med at foretage identifikationer. Det skyldes i hovedsagen de mange almindelige eller ufuldstændige navne, men også at enkelte elever antog nyt efternavn samtidig med, at de forlod skolen. Ringkøbingeleven Zacharias Johansen Klit optræder i universitetsmatriklen under navnet Wanhus. Der kan være tilfælde af den art, der ikke er blevet opdaget.

I regnskaberne mangler navn på nogle ganske få, der ikke ønskede skolens økonomiske støtte. Sådanne elever træffes nu og da ved andre skoler under betegnelsen »patriciere«, en ganske rammende, men ikke negativt ment karakteristik, idet glosen bedst kan oversættes ved »fars sønner«. Det var velstående folks børn, der økonomisk kunne klare sig selv; de var blevet undervist privat, men ønskede et år eller to i latinskolens øverste klasse, før de drog til universitetet. De har næppe deltaget i elevernes normale kirkelige pligter.

Universitetsmatriklen anfører fra Ringkøbing foruden de fra legatregnskaberne kendte studenter også en privatist (Henrik Busch 1701) og yderligere 4 studenter, nemlig i 1724 Søren Nielsen Bisted (faderen død 1707 som præst i Tem), i 1725 Jens Henrik Brasch (utvivlsomt søn af pastor Brasch i Holmsland, død 1732), i 1730 Jens Christensen Lund (formodentlig søn af pastor Lund i Ølgod, død 1728) og i 1733 Frederik Hellevad (søn af Ringkøbings mest velstående mand, amtsforvalter Lars Hellevad, død 1736). Sidstnævnte er utvivlsomt »patricius«, sikkert også Busch. Det er derimod lidet sandsynligt, at de to øvrige – faderløse præstesønner – skulle have været elever uden at modtage stipendier. Wibergs præstehistorie oplyser da også, at Bisted var privatist, og formodentlig er også Lund blevet undervist af en slægtning og derpå privat dimitteret fra Ringkøbing, dvs at skolens rektor efter en overhøring har

forsynet ham med det nødvendige testimonium, en slags introduktions-skrivelse til universitetet; gjorde en anden det, skulle der betales et gebyr til nærmeste latinskole. På landsplan var antallet af privatister stort: 1700-1740 ca 1200. Heraf blev knap 400 i matriklen henført til en latinskole, men meget sjældent til en af de små; Ringkøbing er i den henseende en undtagelse.

Det sker, at et elevnavn i rækken af årlige tildelinger pludselig udgår for så at vende tilbage 1, 2 eller i sjældne tilfælde flere år senere. Dette forhold kan ikke forklares. Eleven kan have været udmeldt en periode, måske for at følge undervisningen et andet sted; han kan have frabedt sig støtte og dermed være sluppet for en del af de pligter, der påhvilede de andre elever; måske kan der have været så mange trængende, at ikke alle elever kunne få støtte, og udelukkes kan det vel heller ikke, at en elevs opførsel har medført, at han som straf ingen stipendier fik. Nå ja, og så kan rektor da have glemmt at skrive et navn. Faktum er, at forholdet ikke kan forklares. I de følgende angivelser af skoletidens længde »udfyldes« mindre huller, idet der regnes med, at de pågældende har haft et ubrudt skoleforløb. De årstal, der angiver elevernes tilstedeværelse i skolen, henviser til de regnskaber, hvori de optræder, og da de fik støtten som honorar for et års indsats, har de altså været skolesøgende et år tidligere end årstallet viser.

Det er sandsynligt, at skolerne har haft elever med så kort et ophold, at de ikke nåede at få støtte. De kendes derfor ikke, men deres rolle for skolerne – og skolens for dem – har været minimal.⁶⁰

Ringkøbing-elever

»Bog over beneficiernes fordeling ved Ringkøbing skole 1680-1740« (C4-132 i landsarkivet i Viborg) indeholder bl. a. regnskab over ligpenge og renterne af en kapital på 200 rdl. Rentepengene betragtedes som byens betaling for skolens sang i kirken og alle deltagende elevers navne skulle derfor forventes anført i regnskaberne. I rektor Friis' tid 1711-1720 uddeltes pengene imidlertid udtrykkelig kun til »de mest trængende«; 1700-1710 havde op til 22 elever (i gennemsnit 16) deltaget i uddelingen, men nu sattes tallet ned: 1711-13 til 10, 1714-17 til 7 og 1718-20 til kun 4 elever. I de følgende år svingede antallet af støttede elever noget mere, men lå gennemsnitligt på 10. Det er hævet over al tvivl, at skolen havde flere elever, end de 102, som regnskaberne 1700-1739 bringer navn på og som anføres nedenfor. Det nævnes således i kopskatberegningen for 1718 (D23-226), at pastor Eilertz havde 3 små umyndige sønner, som gik i latinskole, men kun den ene kendes fra legatregnskaberne (nr. 65).

16 af eleverne dimitteredes direkte til universitetet og 7 via andre skoler. Af de 16 kom 6 tidligt i skole og tilbragte 10-16 år dér. Mest bemærkelsesværdig er rektors søn Bertel Agerholm, der kun 3 år gammel sattes i øverste klasse og 14 år senere blev indskrevet på universitetet 17 år gammel.

De elever, der ikke dimitteredes, nøjedes som regel med få års skolegang; mest udholdende var Jens Smed (nr. 48, 10 år i øverste klasse), Mads Koch og Poul Jepsen (nr. 30 og 62, 10-11 år i nederste lektie). Elias Hebo (nr. 68) blev efter 9 års skolegang meldt ud i bitterhed over kun at have fået 2 skæpper byg i støtte i 1730. Som det ses er der elever, der gik årevis i øverste og andre, der gik årevis i nederste lektie; overflytning fandt kun sjældent sted. Det kan nogenlunde sikkert tydes i retning af, at latin var hovedfag i øverste lektie, men ikke spillede nogen større rolle i nederste. Af 25 elever med langt skoleforløb kan 7 med sikkerhed henføres til den første, 12 til den anden kategori, mens kun 6 skiftede klasse.

1. Christen Jensen. Født 1679, elev i øverste lektie 1700, student 1701.
2. Jan Jupetus. Elev i øverste lektie 1700.
3. Jens Nielsen He (søn af sognepræst Niels Gødstrup i He, død 1689; bror til nr. 6). Født 1683, elev i øverste lektie 1700; blev 1705 student fra Lemvig og senere rektor dér.
4. Christen Conrad (søn af farver Christian Ferber). Født 1687 (kb), elev i øverste lektie 1700-01.
5. Jacob Brygmann (søn af kontrollør Hans Brygmann, død 1707 (kb), skifte: B80-123, 307). Elev i øverste lektie 1700-02.
6. Laurids Nielsen He (bror til nr 3). Født 1680, elev i øverste lektie 1700. Organist i Lemvig (Lemvig justitsprot. 1712-18, 415).
7. Anders Jensen Klemme (søn af Jens Sørensen Klemme, anført i skattemandtal for 1700 (D23-225), død 1701; bror til nr. 13). Født 1686 (B80-123, 203). Gik 1700-02 i øverste lektie. 1710: »En ung karl, som nylig er kommen til byen og agter at ernære sig af guldsmedhåndværket« (Frost 37); tog borgerskab i Ringkøbing 1713 (D23-225). Opholdt sig 1718 i Holstebro (D23-3, nr. 11).
8. Oluf Andersen Bødker (søn af bødker Anders Pedersen, »en fattig mand, som har ringe næring af håndværket« (Frost 32)). Gik 1700-06 i øverste lektie. Var 1732 kyper (Ringkøbing politiprot. 1739-98, oversigt over borgerskaber); død 1749 (kb).
9. Peder Davidsen Smed (søn af grovsmed David Eriksen, død 1710 (kb); skifte: B80-123, 350b; bror til nr. 20 og 31). Elev i øverste lektie 1700-02.
10. Anders Jussenius. Elev i øverste lektie 1700-02.
11. Alexander Nielsen. Elev i nederste lektie 1700.
12. Christen Bording. Elev i nederste lektie 1700 og 1702, i øverste 1701 og 1703.
13. Søren Jensen Klemme (bror til nr. 7). Født 1692, gift 1721 (kb). Var 1700 elev

- i nederste, 1701 i øverste lektie; tog borgerskab i Ringkøbing 1721 (D23-226, 274b).
14. Jens Lauridsen. Elev i nederste lektie 1700.
 15. Peder Nielsen Færgemand (søn af Niels Færgemand, »bådsmand i kongens tjeneste« (Frost 33), der nævnes 1700 blandt folk i slette kår (D23-225, 189); bror til nr. 16). Født 1693 (kb), elev i nederste lektie 1700-1705.
 16. Christen Nielsen Færgemand (bror til nr. 15). Født 1694 (kb), elev i nederste lektie 1700-02, i øverste 1703-05.
 17. Christen Eriksen. Gik 1700 i nederste lektie; sikkert klokker og klejnsmed Erik Davidsens søn, født 1692.
 18. Mourids Nielsen (søn af Niels Smed, måske bror til nr. 45, sml. nr. 48 og 51). Født 1695 (kb); gik 1700 i nederste lektie.
 19. Bertel Andreas Agerholm (søn af rektor og kapellan Christen Agerholm). Født 1697 (kb), elev i øverste lektie 1701-1713, student 1714. Sognepræst i Ådum.
 20. Christen Davidsen (velsagtens bror til nr. 9 og 31). Gik 1701 i nederste lektie.
 21. Peder Pedersen Skipper (søn af Peder Skipper, der blev gift 1690 (kb) og som »nærer sig af sin skibspark og bruger nogen handel på Holland, Hamborg og Norge (D23-70, 1704); bror til nr. 25). Elev i nederste lektie 1702, i øverste 1703-05.
 22. Mads Pram (bror til nr. 23). Elev i nederste lektie 1702.
 23. Christen Pram (bror til nr. 22). Elev i nederste lektie 1702.
 24. Anders Christensen Ringkøbing. Elev i øverste lektie 1703-07.
 25. Lasse Pedersen Skipper (bror til nr. 21). Født 1691 (kb), elev i øverste lektie 1703-10.
 26. Christen Sørensen. Elev i øverste lektie 1703-06.
 27. Mads Lauridsen. Elev i øverste lektie 1703-04.
 28. Niels Thomsen Rindum. Elev i øverste lektie 1703-09. Måske Thomas Peder-sens søn, født 1692 (kb).
 29. Jan Christoffer Henriksen. Gik i nederste lektie 1703-07, i øverste 1708-10.
 30. Mads Koch. Elev i nederste lektie 1703-13; gift 1719 (kb).
 31. Erik Davidsen (bror til nr. 9 og 20). Født 1692 (kb), elev i nederste lektie 1703 og 1705. Borgerskab i Ringkøbing 1721 (D23-226, 273). Klokker, gift 1716, død 1761 (kb).
 32. Peder Christensen Ringkøbing (muligvis søn af Christen Skomager, der havde »ringe næring af håndværket« (Frost 28); i så fald født 1698 (kb)). Elev i nederste lektie 1703-05, i øverste 1706-11.
 33. Peder Jensen Bølling (måske søn af Jens Møgkjær, sognepræst i Bølling, død før 1705; enken døde i Ringkøbing 1728). Elev i øverste lektie 1704-09; borgerskab i Ringkøbing 1726 (D23-227, 317). Gift 1730 (kb), død 1744 (skifte B80-125, 21).
 34. Christoffer Jensen Fjord (søn af Jens Pedersen Fjord, død 1705 (kb), skifte: B80-123, 331). Født 1695, elev i øverste lektie 1704-13, student 1714, sognepræst i Jernved.
 35. Laurids Jensen. Elev i øverste lektie 1704-05.
 36. Jens Jensen. Elev i øverste lektie 1704-09.
 37. Ib Jørgensen. Elev i nederste lektie 1704-06. Tog 1724 borgerskab som kræmmer (D23-227, 315; Ringkøbing politiprot. 1739-98, oversigt over borgerskaber). Gift 1726, død 1750 (kb).

38. Christen Andersen. Elev i nederste lektie 1705. Sikkert Anders Christensens søn, født 1698 (kb).
39. Niels Jørgensen. Elev i nederste lektie 1705-09.
40. Niels Henriksen. Elev i nederste lektie 1705-11.
41. Niels Christensen. Elev i nederste lektie 1705-06.
42. Christen Jensen Rindum eller Købmand. Født 1692, elev i øverste lektie 1706-13, student 1714.
43. Kurt Christensen (søn af Christen Hattemager, død 1702, skifte: B80-123, 225). Født 1698 (kb); elev i øverste lektie 1706-08.
44. Alexander Mikkelsen (søn af Mikkel Zandersen og bror til nr. 47 (legatbogen)). Født 1701, gift 1728 (kb). Elev i nederste lektie 1706-08; daglejer (Ringkøbing Borgerskaber, blad 8).
45. Rasmus Nielsen. Elev i øverste lektie 1707-09. Muligvis Niels Smeds søn, født 1699 (kb), og da bror til nr. 18; sml. også nr. 48 og 51.
46. Niels Benjaminsen Sporon (søn af glarmester Benjamin Nielsen, død 1706, skifte: B80-123, 260b; enken levede 1710 »i slet tilstand« (Frost 35)). Født 1699 (kb). Gik 1707-17 i øverste lektie, student 1718, rektor i Køge.
47. Søren Mikkelsen (bror til nr. 44). Elev i nederste lektie 1709-15.
48. Jens Christoffer Smed (måske bror til nr. 51, sml. nr. 18 og 45). Elev i øverste lektie 1711-20.
49. Zacharias Johansen Klit eller Wanhus (søn af snedker Johan Zachariassen, der »haver kun liden næring af håndværket« (Frost 36)). Født 1703 (kb), elev i nederste lektie 1711-15, i øverste 1716-23, student 1724.
50. Christen Andersen. Elev i øverste lektie 1712-13. Måske Anders Rebslagers søn, født 1702 (kb).
51. Niels Smed (jvf. nr. 18, 45 og 48). Elev i nederste lektie 1712.
52. Henrik Madsen Blankenborg. Født 1706, elev i nederste lektie 1713-20, i øverste 1721-28, student 1728.
53. Niels Jørgensen Basse. Elev i øverste lektie 1714-15.
54. Jens Nielsen Møller (søn af Niels Møller, sognepræst i Holmsland, død 1707). Født 1701, elev i øverste lektie 1714-17, student 1718, sognepræst i Eising.
55. Poul Hansen Hagensen. Født 1700, elev i øverste lektie 1716-17, student 1718.
56. Jacob Søren Henriksen (søn af byskriver Henrik Jensen, der »har ringe tillæg til bestillingen og ringe indkomster deraf« (Frost 36)). Født 1704 (kb); elev i øverste lektie 1716.
57. Vedsted. Elev i nederste lektie 1717-18.
58. Rasmus Hansen. Elev i øverste lektie 1719-20.
59. Christoffer Lylov (søn af sognepræst Christen Lylov i Torsted). Født 1703, elev i øverste lektie 1721-24, student 1725, 1728 degn i Holmsland.
60. Søren Sinders. Elev i nederste lektie 1721.
61. Niels Christensen Mælkemand (søn af Christen Mælkemand, der nævnes i Ringkøbing 1700 (D23-225, 189)). Elev i nederste lektie 1721-25.
62. Poul Jepsen. Elev 1721-30; endnu 1727 i nederste lektie.
63. Mikkel Falk. Elev i nederste lektie 1721-23.
64. Peder Jørgensen Stauning (søn af Jørgen Lassen, der drev »liden købsmandskab, dog med udenlandsk kredit« (Frost 28)). Født 1708 (kb), elev i øverste lektie 1722-27, student 1728, sognepræst i Nørup.
65. Bagge Eilertz (søn af sognepræst Johan Eilertz, død 1721). Født 1713 (kb), elev

- i øverste lektie 1722-23, student fra Ribe 1734, kapellan ved Århus domkirke. I kopskatberegningen for 1718 står, at sognepræst Eilertz' 3 små umyndige sønner gik i latinskolen (D23-3); den ene var vel Bagge, de andre kendes ikke.
66. Niels Poulsen Skytte (søn af Poul Skytte, »en fattig daglejer« (Frost 32)). Født 1711 (kb); gik 1722-26 i nederste lektie, 1727 i øverste.
 67. Peder Nielsen Munk. Født 1716; gik 1722-26 i nederste lektie, 1727-36 i øverste, student 1736. Det var vel ham, der blev degn i Bøvling (Poulsen: Degne I 147).
 68. Elias Svendsen Hebo. Elev 1722-30, gik endnu 1727 i nederste lektie. 1730 fik han tildelt 2 skp byg »og blev siden af hans moder remitteret til rectorem, fordi hun derved fandt sig ufornøjet«.
 69. Gravers Madsen (søn af Mads Pedersen). Født 1711 (kb). Gik 1722-26 i nederste lektie, 1727-29 i øverste; student 1730 »cum conditione«, på prøve. Degn i Handbjerg (Poulsen: Degne I, 79).
 70. Børge Sørensen (søn af Søren Pedersen Post, død 1719, skifte: B80-123, 162). Født 1713 (kb); elev 1723-30; gik endnu 1727 i nederste lektie.
 71. Peder Gødesen. Elev 1725-32, endnu 1727 i nederste lektie.
 72. Christen Danielsen. Elev 1727-31, 1727 i nederste lektie.
 73. Peder Ancher. Født 1715, elev 1728-29; student fra Ribe 1735.
 74. Peder Jensen Hattemager (søn af Jens Andersen Hattemager). Født 1719 (kb); elev 1728-29.
 75. Niels Ulfberg (Wulfberg). Født 1715, elev 1730-32, student 1733.
 76. Hans Lykke. Født 1715, elev 1730-34, student 1735.
 77. Laurids Lillelund. Født i Skarrild 1716, elev 1730, student fra Ribe 1736, sognepræst i Jordløse.
 78. Jacob Odderbæk. Født 1717, elev 1730-36, student 1737, degn i Sønderup (Petersen: Degne, 144).
 79. Peder Jørgensen. Elev 1730-31.
 80. Jens Pedersen (ifølge legatbogen søn af Peder Prang, der nævnes i Ringkøbing 1725 (D23-3); bror til nr. 81). Elev 1730-35.
 81. NN Pedersen (bror til nr. 80). Elev 1730-34.
 82. Oluf Thomsen (ifølge legatbogen søn af klokker og klejnsmed Thomas Eriksen og bror til nr. 83). Født 1721, elev 1730-34.
 83. NN Thomsen (bror til nr. 82). Elev 1730-32. Vel Erik Thomsen, født 1719 (Poulsen: Degne II, 708).
 84. Mogens Andersen Klit (søn af Anders Thomsen Klit, der nævnes i Ringkøbing 1718 (D23-3)). Elev 1730-35.
 85. Christen Blikkenslager. Elev 1733-39.
 86. Laurids Albertin (søn af sognepræst Hans Allerup). Født 1723 (kb); elev her 1734-38, student fra Kolding 1744.
 87. Christen Nøring. Elev 1734-39; sikkert søn af købmand Rasmus Nøring, der nævnes i Ringkøbing 1705-20 (D23-3).
 88. Peder Olufsen (søn af Oluf Skriver). Født 1726 (kb), elev 1734-36.
 89. Jens Christensen. Elev 1734-35
 90. Thomas Borum. Elev 1735-39.
 91. Marius NN. Elev 1735.
 92. Sidsels søn Jens. Elev 1736-39.
 93. Jens Højer (søn af kapellan Otto Højer). Født 1724, elev 1736-39, student fra Ribe 1746, sognepræst i Rerslev.

94. Jordemoder Anna Barbaras søn Jens. Elev 1736-39.
95. Johanne Sylvestersdatters søn Sylvester. Født 1728, død 1782 (kb); elev 1736-39, tømrer.
96. Mads Brun. Elev 1736.
97. Peder Skrædder (søn af Carl Peter Skrædder). Født 1728 (kb); elev 1737.
98. Hans Glad. Elev 1737-39.
99. Ludvig NN. Elev 1738.
100. David NN. Elev 1738.
101. Jørgen Lassen (søn af Anders Andersen [sic!]), der 1722 var skipper, 1726 rådmand). Født 1726; elev 1738-39.
102. Jacob Hasselbalch. Elev 1739. Formodentlig den Jacob Hansen Hasselbalch, født 1727 i Viborg stift, student fra Randers 1745, der blev sognepræst i Knebel.

Holstebro-elever

I »Holstebro skoles bog 1716-1740« (C637C-1 i Landsarkivet i Viborg) førtes der separat regnskab for hver af de 15 indtægtskilder, eleverne havde: renter af diverse kapitaler, degnepensioner, tavlepenge, ligpenge og diskantpenge indsamlet af skolekoret ved højtiderne. Ligpengene brugtes regelmæssigt til indkøb af papir og kom vel alle til gode på den måde. Diskantpengene uddeltes 1720 »blandt eleverne«, hvilket må betyde blandt alle, der deltog i korsangen. I 1718 var regnskabet specificeret; der blev kun mellem 12 og 16 skilling til hver af de 17 elever, men de fik alle desuden del i skolens øvrige indtægter; specielt er listen over modtagere af skolens største legat omtrent identisk med listen over kormedlemmerne. Man må antage, at de samlede regnskaber navngiver så godt som alle skolens elever.

I alt kendes navn på 87, der i tidsrummet 1716-40 var elever i Holstebro latinskole. 1716-28 var der gennemsnitligt 17 elever tilsammen i de to klasser, 1729-40 kun 12. Der var normalt dobbelt så mange elever i øverste klasse som i nederste.

Omtrent hver fjerde elev nåede frem til universitetet: 13 dimitteredes direkte fra Holstebro, yderligere 9 via andre skoler. Det er bemærkelsesværdigt, at 5 af dem dimitteredes fra Viborg og ingen hverken fra Ribe eller stiftets øvrige skoler, så stiftsgrænserne spillede altså ingen rolle i denne forbindelse. I den egentlige universitetsmatrikel angives ikke skolenavn ud for Peder Stjernholm og Henrik From 1738, men i artiumsprotokollen henføres de til Holstebro. Det er dog vist ikke rigtigt. I hvert fald gik Stjernholm endnu 1736 i Viborg skole og modtog legater dér.

Også elever, der ikke blev student, tilbragte undertiden mange år i skolen: Jens Væver og Peder Hattemager (nr. 29 & 67) sad 8 år i nederste lektie og derpå henholdsvis 6 og 4 år i øverste; Hans Hove og Søren Hyphoff (nr. 24 og 58) sad 10-11 år i øverste lektie.

1. Svend Christensen Naur (søn af Christen Vedel eller Wellejus, sognepræst i Naur; sikkert bror til nr. 11). Født 1698, elev 1716-18; fik 16 rdl., da han skulle til Akademiet; student 1718, sognepræst i Sal.
2. Daniel Pedersen. Født 1699, elev 1716-18; fik 10 rdl., da han skulle til Akademiet; student 1718.
3. Jens Jørgensen. Elev 1716.
4. Søren Davidsen Holst (søn af David Nielsen; sikkert bror til nr. 5). Født 1699 (kb), elev 1716-20, degn i Idom (Poulsen: Degne, I 278).
5. Peder Davidsen (sikkert bror til nr. 4). Født 1707, elev 1716-18, 1745 skomager (B78-162, 25b).
6. Niels Risum (måske bror til nr. 12). Elev 1716.
7. Jens Maler (søn af Christen Maler). Født 1707 (kb), elev 1716-18.
8. Henrik Christoffer Bugge. Elev 1716-20.
9. Christen Frølund. Elev 1716-23; senest fra 1721 i øverste lektie. En Christen Sørensen Frølund blev 1728 student fra København; han var 1746 degn i Brørup.
10. Jens Rasmussen Solgård (søn af Rasmus Nielsen i Nørregade). Elev 1716-20, student fra Viborg 1727, sognepræst i Ønslev (Sixhøj 946).
11. Svend Christensen Vedel (sikkert bror til nr. 1). Elev 1717.
12. Mogens Jensen Risum (søn af Jens Risum; måske bror til nr. 6). Født 1705 (kb), elev 1717-18.
13. Peiter Bartholomæus Roche (ifølge legatbogen søn af bartskeerer Oluf Peiter la Ross). Elev 1717-20.
14. Laurids Kjær (søn af Laurs Kjær). Født 1707 (kb), elev 1717-18.
15. Hans Christian Pine (søn af Peder Jensen Pine; vel bror til nr. 22). Født 1707 (kb), elev 1717-18.
16. Thøger Hvas (ifølge legatbogen søn af byfoged Jens Hvas). Født 1705 (kb), elev 1717-18 (se Aldal 298-9).
17. Hans Hartvig Bastrup (Lund, søn af broforpagter Thomas Bastrup (Lund); bror til nr. 47). Født 1707 (kb), elev 1717; broforpagter.
18. Didrik Klokke (søn af musikanter Lucas Klok). Født 1707 (kb), elev 1717.
19. Milter Hansen. Elev 1718.
20. Jacob Rode. Elev 1718-20.
21. Jacob Handskemager (søn af Peder Jacobsen Handskemager og sikkert bror til nr. 23). Født 1708 (kb), elev 1718-20 og 1724, da han gik i nederste lektie.
22. Peder Pine (sikkert bror til nr. 15). Elev 1718.
23. Peder Handskemager (sikkert bror til nr. 21). Elev 1718.
24. Abigaels søn Hans Hove. Elev 1718-27; senest fra 1721 i øverste lektie.
25. Anders Peder Nors (søn af Laurids Pedersen Lykke, død 1727; bror til nr. 27). Født 1705 i Lemvig. Elev 1718-21, 1721 i øverste lektie; student fra Viborg 1730. Degn i Ugilt (Sixhøj 962).
26. Niels Christensen Winther (bror til nr. 34). Født 1708, elev 1719-20 og i øverste lektie 1724-27; student 1727.
27. Peder Brønstrup (Lykke) (bror til nr. 25). Født 1708 i Lemvig, elev 1719-23; senest fra 1721 i øverste lektie, student fra Viborg 1730, sognepræst i Ramme (Sixhøj 963).
28. Johan Plage. 1719-21 elev i nederste lektie, 1722 i øverste. Var 1728 elev i Viborg skole (C634-35).

29. Jens Væver (ifølge legatbogen søn af Peder Væver). 1719-26 elev i nederste lektie, 1727-32 i øverste.
30. Jens Øland (søn af Søren Øland, sikkert bror til nr. 39). Født 1710 (kb), 1719-21 elev i nederste lektie.
31. Herman Rasmussen. Elev 1719-20.
32. Carsten Døse (søn af Carsten Døse; bror til nr. 36 og 43). Født 1711, 1719-21 elev i nederste lektie.
33. Christen Bovterup (søn af Jens Bovterup). Født 1709 (kb), elev 1719-20.
34. Hans Christensen Winther (bror til nr. 26). Født 1711 (kb). Elev 1720 og i øverste lektie 1724-27; student 1727.
35. Ib Been. 1720-24 elev i nederste lektie.
36. Lars (Laurids) Døse (bror til nr. 32 og 43). Født 1711 (kb). Elev 1720-27, endnu 1726 i nederste lektie.
37. Frederik Christian (søn af Peder Skriver). Født 1712 (kb); 1720-22 elev i nederste lektie.
38. Mads Hammer. 1721 og 1724 elev i nederste lektie.
39. Søren Øland (sikkert bror til nr. 30). Elev 1722-26; gik endnu 1725 i nederste lektie. 1747 skomager (B.kart).
40. Lars (Laurids) Horslund. Elev 1722-24 i nederste lektie, 1725 og 1727 i øverste. Var vist købmand i 1744 (Aldal 364).
41. Nicolaj Møller. Elev 1722-23 i nederste lektie.
42. Peder Skomager (søn af Christen Christensen Skomager). Født 1714 (kb), elev 1722-23 i nederste lektie.
43. Jens Døse (bror til nr. 32 og 36). Født 1716, konfirmeret 1735 (kb). Elev 1722-29; endnu i 1728 i nederste lektie.
44. Søren Westcher. Elev 1723-27; senest fra 1724 i øverste lektie.
45. Claus Sne. Elev 1723 i nederste lektie.
46. Jens Melchorsen Holst (søn af købmand Melchior Christoffersen Holst; bror til nr. 51 og 73). Født 1708 (kb), 1724-28 elev i øverste lektie; var 1729-31 elev i Ålborg skoles 5. og 6. lektie; student fra Ålborg 1731, sognepræst i Vinding.
47. Milter Thomsen Lund (søn af Thomas Bastrup; bror til nr. 17). Født 1710 (kb), 1724-31 elev i øverste lektie, student 1731.
48. Knud Samuelsen Skytte (måske bror til nr. 55). Født 1714, 1724-34 elev i øverste lektie; student 1734.
49. Lars Andersen Grøn. 1724-27 elev i øverste lektie.
50. Hans Andersen. 1724-26 elev i øverste lektie.
51. Christen Melchorsen Nørager (bror til nr. 46 og 73). Født 1717 (kb). Elev i øverste lektie 1724-28 og 1732-39; student 1739.
52. Rasmus Hansen (søn af Hans Rasmussen). Konfirmeret 1732 (kb). 1724-26 elev i øverste lektie.
53. Anders. Gik 1724 i nederste lektie.
54. Jens Pedersen. 1724-28 elev i nederste lektie.
55. Christen Skytte (måske bror til nr. 48). Elev i øverste lektie 1725-27.
56. Ulrik Guldager (søn af byfoged Guldager, død 1721 (Aldal 299)). Født 1715, 1725 elev i øverste lektie.
57. Niels Knudsen Munk. Født 1717, 1725-27 elev i nederste lektie, 1728-34 i øverste; student 1734.
58. Søren Hyphoff. 1726-36 elev i øverste lektie.

59. Erik Gern (søn af sognepræst Niels Eriksen Gern i Liørslev, død 1720). Født 1711, 1726-28 elev i øverste lektie; 1734 student fra Viborg, sognepræst i Linnerup (Sixhøj 982).
60. Lars Nybo (måske bror til nr. 75). 1726-28 elev i øverste lektie. Var vist købmand 1745 (Aldal 364).
61. Mads Borchsenius (søn af sognepræst Johan Borchsenius i Sal, død 1726). Født 1715; 1727-32 elev i øverste lektie, student 1732.
62. Tønne Knudsen (søn af Knud Nielsen). Født 1717 (kb), elev 1727-28, 1727 i nederste lektie.
63. Peder Gade. Elev 1727-28, 1727 i nederste lektie.
64. Johan Christian Find (søn af seign. Michael Find; bror til nr. 65 og 74). Født 1713 (kb), 1728-31 elev i øverste lektie; student 1731. Skoleholder, sen. degn i Lynderslev (Petersen: Degne 179).
65. Jens Find (bror til nr. 64 og 74). Født 1712 (kb). Var vist i 1728 elev i øverste lektie (legatregnskab, s 151).
66. Rasmus Bonde. Elev 1728-30 i øverste lektie, træffes 1732-34 i Viborg skole (C634-35).
67. Peder Hattemager (søn af Jens Christensen Hattemager). Født 1719, konfirmeret 1737 (kb). 1728-35 elev i nederste lektie, 1736-39 i øverste.
68. Jens Severin Braem (søn af sognepræst Morten Braem i Rårup, død 1720). Født 1716, 1729-31 elev i nederste lektie, student fra Odense 1736, sognepræst i Urlev.
69. Christen Hjerm (søn af feldbereder Jens Olsen Hjerm). Født 1719, konfirmeret 1737 (kb). 1729-31 elev i nederste lektie, 1732-39 i øverste, student 1739, degn i Hjerm (Poulsen: Degne I, 84).
70. Lars Pedersen Grøn (søn af Peder Lauridsen Grøn). Født 1718, konfirmeret 1734 (kb). Elev 1729 og i øverste lektie 1732-33.
71. Jens Feldbereder, fra 1731 kaldt Jens Skomager (søn af Niels Jensen Feldbereder). Født 1722 (kb), 1729-33 elev i nederste lektie.
72. Hans Hattemager (søn af Christen Hattemager). Født 1722 (kb), elev 1731-36, 1735 endnu i nederste lektie.
73. Christoffer Melchiorson (bror til nr. 46 og 51). Født 1721, konfirmeret 1739 (kb). 1732-40 elev i øverste lektie, student 1739.
74. Ib Jørgen Find (bror til nr. 64 og 65). Født 1718 (kb), 1732-33 elev i øverste lektie.
75. Morten Alexandersen Nybo (måske bror til nr. 60). Født 1721, konfirmeret 1739 (kb). 1732-40 elev i øverste lektie, student 1739, sognepræst i Kollerup.
76. Jeremias Spleth, (søn af rektor Hans Spleth). Født 1723 (kb), 1734-40 elev i øverste lektie.
77. Hans Ramløse (sikkert bror til nr. 78). Elev i øverste lektie 1735-36.
78. Peder Niels Kragelund Ramløse (sikkert bror til nr. 77). Elev i øverste lektie 1735-36, elev i øverste lektie i Lemvig 1737-39. Student som privatist fra Ålborg 1744.
79. Jens Sahl (søn af hører Jens Sahl). Født 1727, konfirmeret 1744 (kb). 1735-40 elev i nederste lektie, student fra Viborg 1754 (Sixhøj 1210). Degn og skoleholder i Holstebro.
80. Oluf Pedersen Hjerm. Født 1724, konfirmeret 1741 (kb). 1735-36 elev i nederste lektie. Var 1746 feldbereder (B78-161, 173b).

81. Carl Caspersen Hattemager (søn af hattemager Carl Caspersen Brandt). Født 1724, konfirmeret 1741, gift 1753 (kb). 1736-40 elev i nederste lektie.
82. Henrik Barbor. 1738 elev i nederste lektie, 1739-40 i øverste.
83. Martin Andersen (vist Anders Farvers søn, født 1724 (kb)). 1739-40 elev i øverste lektie.
84. Oluf Jacobi FASTERLING (søn af byfoged Kurt FASTERLING; bror til nr. 85). Født 1720, konfirmeret 1741 (kb). 1739-40 elev i øverste lektie. Var 1749 købmand i Ålborg (Aldal 300).
85. Gamaliel(?) FASTERLING (bror til nr. 84). Den anden af byfogdens sønner, der 1739-40 var elev i øverste lektie; fornavnet utydeligt. I skifte efter faderen 1749, nævnes sønnen Gemaliel, 28 år gammel; han blev født 1725 og konfirmeret 1741 (kb). (Aldal 300-301).
86. Jacob Krog (søn af Niels Krog). Født 1729 (kb), 1739-40 elev i nederste lektie.
87. Klokker Jan Breums søn. Elev 1740.

Lemvig-elever

I Landsarkivet i Viborg findes »Lemvig skole 1586-1749« (C4-137 med regnskaber 1718-20 og 1722-23) og »Lemvig skoles bog 1729-1739« (C4-138 med regnskaber for 1728-39). Heri optræder de nedenfor anførte elever. Indtil 1729 uddeltes ligpenge og diskantpenge uden specificeret regnskab. Det var små beløb på kun 2-3 rdl. 1729-35 indgik de i et samlet beløb til uddeling, men uddeltes derpå separat. I 1736 uddeltes rentepenge (ca. 25 rdl.) og sangpenge (knap 2 rdl.) til nøjagtig de samme elever, og sandsynligheden taler derfor for, at de tidligere regnskaber – også dem fra før 1729 over rentepenge alene – indeholder alle elevnavne. De få afvigelser mellem de to regnskaber, der kan konstateres 1737 og senere, skyldes sikkert, at uddelingerne fandt sted på forskellig tid af året.

Lemvig skole leverede studenter 1700 (1), 1701 (5), 1703 (1) og 1705 (3), men derefter gik den i stå på dette område og dimitterede først igen i 1731 (2) og 1736 (1). Af de registrerede 67 Lemvigelever 1718-39 kom således kun 3 direkte til universitetet, men dog yderligere 8 efter nogle års skolegang andetsteds. De 3 »direkte« studenter havde 10-14 års skolegang bag sig, men andre gik næsten lige så længe i skolen uden at blive student: rekorden indehaves af Jens Vandborg (nr 25): 18 år!

Rektor Galthen (1728-36) underviste altid kun 4 elever, mens høreren måtte tage de øvrige, så han snart havde 6, snart 13 i sin klasse. I rektor Skovgårds tid voksede elevtallet til ca 20; kun de sidste par år var klasserne lige store.

1. Casper Jensen. Elev i øverste lektie 1718.
2. Carsten Jensen. Elev i øverste lektie 1718.
3. Jørgen Serup. Elev i øverste lektie 1718-19.

4. Christen Christensen. Elev i øverste lektie 1718-20.
5. Claus Trans (søn af skrædder, klokker og degn Elias Lorenzen Rixen, bror til nr. 13). Født 1707; elev i øverste lektie 1718-20, student fra Viborg 1726, degn i Glumsø (Sixhøj 942).
6. Mads Bådsgård (søn af Christen Christensen Bådsgård, død 1714 (kb)). Født 1697 (kb), elev i øverste lektie 1718-20, student fra Viborg 1726 (Sixhøj 936).
7. Verner Ellerup. Elev 1718-19 i nederste, 1720 i øverste lektie.
8. Niels Bjerregård. Elev i nederste lektie 1718; blev degn i Århus stift.
9. Laurids Bjerregård. Elev i nederste lektie 1718.
10. Peder Brøstrup. Elev i nederste lektie 1718.
11. Niels Klokke. Elev i nederste lektie 1718.
12. Peder Lang (vel bror til nr. 20). Født 1709, elev i nederste lektie 1718-20, 1722-31 i øverste, student 1731.
13. Jep Trans (bror til nr. 5). Født 1707, elev i nederste lektie 1718-20, 1722-31 i øverste, student 1731.
14. Niels Spend. Elev i nederste lektie 1718.
15. Herman Rasmussen. Elev 1718-20.
16. Christen Rasmussen. Elev 1718-19 i nederste lektie, 1720 i øverste.
17. Christen Smidt. Elev i nederste lektie 1718-19, 1720 i øverste.
18. Johan Solgård. Elev i nederste lektie 1718-20.
19. Peder Holm. Elev i nederste lektie 1720, i øverste 1722.
20. Knud Lang (søn af sognepræst Jørgen Lang i Deibjerg; vist bror til nr. 12). Elev 1720-30, student fra Ribe 1735, sognepræst i Vilslev.
21. Henrik Dapper. Elev i nederste lektie 1720.
22. Mourids Poulsen. Elev i nederste lektie 1720.
23. Mads Hammer. Elev 1722-23.
24. Anders Hygum. Elev i nederste lektie 1722.
25. Jens Ottesen Vandborg. Elev 1722-1739.
26. Christen Falk. Elev i nederste lektie 1722.
27. Christen Ravndal. Elev i nederste lektie 1723-29.
28. Tøger Pedersen. Elev 1723.
29. Niels Brydebol. Elev 1723.
30. Mads Pedersen. Elev 1723.
31. Christen Rosing. Elev i nederste lektie 1728-29.
32. Tyge Hauschou. Elev i nederste lektie 1728-30, i øverste 1731-37.
33. Christen Harbo. Elev i nederste lektie 1728-30, i øverste 1731-34.
34. Ole Pedersen Højland (søn af Peder Eskildsen Højland i Lemvig, bror til nr. 43). Født 1716; elev i nederste lektie 1728-30, i øverste 1731-32. Degn i Hove (Poulsen: Degne I, 219).
35. Anders Munk. Elev i nederste lektie 1728-29.
36. Peder Faber (søn af skoleholder Jacob Faber (J. Søndergaard Jacobsen: Lemvig Købstads Historie, 123); bror til nr. 37, 38 og 59). Født 1720, elev i nederste lektie 1729. Degn i Lemvig, død 1740 (Poulsen: Degne II, 648)
37. Jens Faber (bror til nr. 36, 38 og 59). Født 1721; elev i nederste lektie 1729.
38. Hans Faber (bror til nr. 36, 37 og 59). Født 1721; elev i nederste lektie 1729.
39. Jens Oxenbol (søn af Oluf Larsen). Født 1717 i Oxenbøl i Vestervig sogn, elev i nederste lektie 1729-32, i øverste 1733-38, student 1738, sognepræst i Brahe-trolleborg.

40. Christen Skovbo. Elev i nederste lektie 1729-34, i øverste 1735-39. Konfirmeret 1739 (kb).
41. Rudolf. Elev i nederste lektie 1729-34, i øverste 1735.
42. Jørgen Folmer. Elev i nederste lektie 1729-34.
43. Eskil Pedersen Højland (bror til nr. 34). Født 1720, konfirmeret 1739 (kb); elev i nederste lektie 1730-34, i øverste 1735-39, student fra Ålborg 1743. Degn (Poulsen: Degne I, 222).
44. Niels Elsborg (søn af Christen Jensen Elsborg, degn i Trans). Konfirmeret 1739 (kb); elev i nederste lektie 1731-34, i øverste 1735-39.
45. Ole Nielsen. Elev i nederste lektie 1732-33.
46. Morten Jensen Bager. Elev i nederste lektie 1732.
47. Peder Hassing He (søn af organist Laurids He og bror til nr. 48). Født 1722, konfirmeret 1739 (kb). Elev i nederste lektie 1733-37, i øverste 1738-39; student fra Odense 1746. Sognepræst i Gudme (Poulsen: Degne I, 177 og II 666).
48. Lave He (bror til nr. 47). Født 1726, konfirmeret 1739 (kb). Elev i nederste lektie 1733-39.
49. Jens Frandsen (vel bror til nr. 54). Født 1727, konfirmeret 1742 (kb). Elev i nederste lektie 1734-37, i øverste 1738-39.
50. Jacob Rode (bror til nr. 51). Elev i nederste lektie 1734-37, i øverste 1738-39.
51. Peder Rode (bror til nr. 50). Elev i nederste lektie 1734-39.
52. Jens Hass (søn af Laurids Hass). Født 1722 (kb), elev i nederste lektie 1735-36, student fra Ålborg 1740. Sognepræst i Sønderholm.
53. Claus Andrup. Elev i nederste lektie 1735-37.
54. Johan Frandsen (vel bror til nr. 49). Elev i nederste lektie 1735-39.
55. Jep Andreasen (søn af Andreas Clausen). Født 1727 (kb), elev i nederste lektie 1735.
56. Peder Børgesen (søn af Børge Glarmester). Født 1727 (kb), elev i nederste lektie 1735-39.
57. Jep Kjær. Elev i nederste lektie 1736-39.
58. Hans Rosenberg (søn af sognepræst Hans Rosenberg). Elev i nederste lektie 1736-39; student fra Ribe 1746, sognepræst i Resen.
59. Hans Jacob Faber (bror til nr. 36, 37 og 38). Født 1723 (kb), elev i nederste lektie 1736-37, i øverste 1738-39. Konfirmeret 1742, da han var i huset hos seign. Lars Wandborg (kb).
60. Mads Staby. Elev i nederste lektie 1736-39.
61. Laurids Andersen. Elev i nederste lektie 1736-39.
62. Peder Niels Kragelund Ramløse. Født 1720, 1735-36 elev i nederste lektie i Holstebro, 1737-39 i øverste lektie i Lemvig; student fra Ålborg (privat) 1744.
63. Jens Olufsen Vejrum (søn af seign. Oluf Jensen Vejrum). Født 1727, elev i nederste lektie 1737-39.
64. Claus Bang. Elev i øverste lektie 1738-39.
65. Erik Svitser (søn af Christen Rasmussen Svitser). Født Varde 1725; elev i øverste lektie 1738.
66. Otto Paludan. Elev i nederste lektie 1738-39.
67. Jens Christensen. Elev i nederste lektie 1739.

Varde-elever

»Varde latinskole 1684-1739« (C4-124 i Landsarkivet i Viborg) indeholder regnskaber for uddeling af renten af diverse kapitaler. Renterne indbetales periodevis kun hvert andet år og restancer var almindelige. Det disponible beløb svingede derfor stærkt; det anvendtes i hovedsagen til indkøb af klæde. Det må antages, at forholdsvis mange elever var så kort tid i skolen, at de ikke optræder i de uregelmæssigt aflagte regnskaber. Et indtryk af manglernes omfang får man ved sammenligning med en række regnskaber 1716-1723 i »Varde skoles bog 1693-1739« (C4-125), der også omfatter kontante udbetalinger af degnepensionerne: De 4 klæderegnskaber fra perioden navngiver 29 forskellige elever, kontantregnskaberne yderligere 16 (hvoraf dog 7 kendes fra klæderegnskaber efter 1723). Normalt deltog 15-16 elever i uddelingerne. Skolen havde 7 skolebøger til udlån til fattige elever og et bibliotek på 45 bøger foruden 30 disputater (C4-863, 15/6 1739).

32 af de 113 elever, der kendes fra skolens regnskaber 1701-40, nåede frem til universitetet, heraf 7 via andre skoler og 1 som privatist. Målt på den måde er det den største af de fire skoler. For 4 af de 24 studenter, der kom direkte fra Varde kan der ikke siges noget om længden af skolegangen. 4 afrundede deres uddannelse med blot 2-3 år i skolen, mens 13-14 gik der 10 år eller mere; Jes Nybro (nr. 40) brugte 15 år på at tilægge sig pensum, og da han ikke anføres med dimissionsskole i universitetsmatriklen, kan det endda være, at han måtte sig lade dimittere privat for ikke at tilføje skolen nogen forsmædelse, hvis han blev afvist; han optoges kun »cum conditione«, på prøve. Omvendt nævner matriklen en Jens Christiansen Clausen som student fra Varde 1729. Han var søn af konsumptionsforvalteren i Ribe og blev kapellan i Emmerlev, men optræder ikke i skolens regnskaber.

1. Niels Jensen Birk. Født 1678, elev 1701, student 1701.
2. Steffen Nielsen. Født 1681, elev 1701, student 1701.
3. Jens Olsen Frøsig (søn af Oluf Frøsig, der 1713 betegnedes som »en fattig skrædder« (skat 1713); han døde 1732 (kb)). Født 1678, elev 1701, student 1701.
4. Lars Simonsen. Født 1685, elev 1701-08, student 1708.
5. Hans Jensen Tarp. Elev 1701-07.
6. Niels Jacobsen Bert (søn af Jacob Bert, der nævnes i Varde 1692 (D31-3) og »holder lidet brændevinssalg« (Skat 1713); han døde 1735 (kb); bror til nr. 29). Født 1688, elev 1701-08, student fra Ribe 1710. 1716 hører i Varde, 1724 sognepræst i Vildbjerg, vist død 1734. Far til nr. 107 og 108.
7. Peder Nielsen Kragelund (søn af sognepræst Nils Kragelund og bror til nr. 15

- og 27). Elev 1701-08. En Peder Kragelund var omkr. 1730 købmand i Sæby (Klitgård: 186).
8. Jens Knudsen. Elev 1701-1708.
 9. Niels Jacobsen. Elev 1701.
 10. Niels Ottesen. Elev 1701.
 11. Peder Jensen Jerne. Elev 1701.
 12. Peder Steffensen (søn af rådmand Steffen Pedersen og bror til nr. 28). Elev 1701-11; gift 1730 (kb).
 13. Christen Bork (stedsøn af Mads Bork (skat 1713), bror til nr. 26; sml. nr. 111). Elev 1701-07.
 14. Peder Kramer. Elev 1701.
 15. Niels Nielsen Kragelund (bror til nr. 7 og 27). Født 1699 (kb), elev 1701-10, student fra Ribe 1718.
 16. Jens Andersen. Elev 1701.
 17. Christen Jensen. Elev 1701.
 18. Anders Tostenes (sikkert søn af Tøste Jensen, der 1692 betegnedes som »en fattig mand« (D31-3)). Elev 1701-09.
 19. Niels Pedersen Tøxen (søn af sognepræst Peder Tøxen, der vist døde allerede i 1703 (Wiberg har 1705); bror til nr. 20 og 21). Født 1687, elev 1701-04; student fra Kolding 1707, sognepræst i Verst.
 20. Menasse Pedersen Tøxen (bror til nr. 19 og 21). Født 1691, elev 1701-10; student som privatist 1714, sognepræst i Sdr. Felding.
 21. Thomas Pedersen Tøxen (bror til nr. 19 og 20). Elev 1704-11.
 22. Jens Rasch. Elev 1704, student fra Kolding 1707.
 23. Niels Lunde (søn af den Laurids Lunde). Elev 1704.
 24. Niels Kriste. Elev 1704.
 25. Frans Hvid (søn af byskriver Søren Hvid). Elev 1707-08.
 26. Lambert Bork (bror til nr. 13, sml. nr. 111). Elev 1707.
 27. Morten Nielsen Kragelund (bror til nr. 7 og 15, sml. nr. 99). Elev 1707-18.
 28. Poul Steffensen (bror til nr. 12). Elev 1707-11, død 1751 (kb).
 29. Simon Jacobsen Bert (bror til nr. 6). Elev 1708-14.
 30. Peder Abrahamsen (velsagtens bror til nr. 33). Elev 1710, død 1715 (kb).
 31. Jens Christensen Knurborg (søn af Christen Knurborg, der døde 1722 (kb)). Født 1702 (kb); elev 1713-18, død 1718 (kb).
 32. Frederik Bredenberg (søn af byfoged Peder Bredenberg og bror til nr. 69 og 70). Elev 1713-14.
 33. Niels Abrahamsen Brochmand (søn af konsumptionsbetjent Abraham Brochmand, »en af de mest forarmede her i byen« (Skat 1700); sikkert bror til nr. 30). Født 1703; elev 1713-23; student 1723, degn i Grindsted, død 1758.
 34. Peder Nielsen Brun (søn af avlsbruger Niels Brun, bror til nr. 57 og måske til nr. 47). Født 1700, elev 1713-22, student 1722, sognepræst i Hemmet.
 35. Anders Nielsen. Elev 1713.
 36. Christen Nielsen. Elev 1713.
 37. Jens Olufsen. Elev 1713-16.
 38. Henning Hermansen Günther (søn af stadskirurg Herman Günther (kb), 1692: »en fattig mand« (D31-3, 1692), »udi ganske slet tilstand« (Skat 1700)). Født 1706, elev 1713-26, student 1726.
 39. Jacob Outrup. Elev 1713.

40. Jes Christensen Nybro (søn af Christen Nybro, »en fattig mand, lever i armod« (Skat 1700); han døde 1718 (kb); bror til nr. 79). Født 1705, elev 1713-27, student 1727 uden stedsangivelse og »cum conditione«, på prøve.
41. Rasmus Jacobsen Lintrup. Født 1695, elev 1714-16, student 1716.
42. Lars Struch Engelstoft (søn af sognepræst Christen Engelstoft i Sønderho). Født 1702, elev her 1714-16, 1723 student fra Ribe, sognepræst i Sebber.
43. Hans Teilman (søn af købmand i Ribe Christen Teilman). Født i Ribe 1705, elev 1714-19, 1725 student fra Ribe; sognepræst ved Københavns civile arresthus.
44. Axel Hieronimussen (søn af organist Hieronimus, død 1744 (kb)). Født 1703 (kb), elev 1716.
45. Poul Madsen Garp [Tarp ?]. Født 1706, elev 1716-26, student 1726.
46. Peder Olsen Tarp. Født 1708, elev 1716-28, student 1728.
47. Hans Brun (måske bror til nr. 34 og 57). Elev 1716-20.
48. Terman Larsen. Elev 1716-22.
49. Christen Bertelsen (søn af Bertel Nielsen). Født 1708 (kb), elev 1716-20.
50. Jens Baggesen Jellinge (søn af skrædder Bagge Olufsen, der døde 1711/12 (kb)). Født 1708 (kb). elev 1716-28, student 1728.
51. Søren Christensen. Elev 1716.
52. Johan Mylmand. Elev 1716.
53. Hans Andersen Brink (sikkert søn af Anders Hansen Brink i Varde 1724; se også nr. 62, 73 og 83). Elev 1716-19.
54. Jens Pallesen. Elev 1716.
55. Morten Jensen Odderbæk (søn af Jens Odderbæk til Holmgård; bror til nr. 56). Elev 1717.
56. Jens Jensen Odderbæk (bror til nr. 55). Født 1708, elev 1717-27. Da han ikke fik klæde ved uddelingen 1726, bevilgedes han i forbindelse med dimissionen 1727 »godt klæde til en skikkelig hæderskjortel« til en værdi af over 8 rdl. Student 1727.
57. Christen Brun (bror til nr 34, måske også til nr. 47). Født 1708 (kb), elev 1717-19.
58. Jens Kolding. Elev 1717-20.
59. Bertram Madsen. Elev 1718.
60. Peder Nicolaj Møller (Müller). Elev 1719-24.
61. Jørgen Frederik Møller (søn af Johan Møller). Født 1713 (kb), elev 1719-24.
62. Anders Andersen Brink (ifølge legatbogen søn af »vejrmøller« Anders Brink; sikkert bror til nr 53; se også nr. 73 og 83). Elev 1719-24.
63. Christen Larsen. Elev 1719.
64. Christen Davidsen Fog (søn af sognepræst David Fog i Alslev, død 1720; bror til nr. 65). Født 1703, elev 1720-22, student 1722.
65. Rasmus Davidsen Fog (bror til nr. 64). Født 1704, elev 1720-22, student 1722, sognepræst i Stenstrup.
66. Niels Salgius, »en fattig discipel«. Elev 1720-21.
67. Jørgen Andersen Hebo (Harbou). Født 1710, elev 1720-30, student 1730.
68. Henrik Selius Møller (Bertelsen, Bartholin). Født 1709, elev 1721-26, student 1726.
69. Jens Nicolaj Bredenberg (bror til nr. 32 og 70). Elev 1721-22.
70. Hans Jørgen Bredenberg (bror til nr. 32 og 69). Født 1712 (kb). Elev 1721-22.

71. Lorens Poulsen (søn af Poul Klokke). Født 1713 (kb), elev 1721-32. Vel den Laurentius Rechob, der 1733 blev student fra Varde, 19 år gammel.
72. Jesper Madsen. Elev 1721-22.
73. Lars Poulsen Brink (se også nr. 83). Elev 1721-24.
74. Anders Lambertsen Guldager (søn af sognepræst Lambert Guldager i Onsild). Født 1705, elev 1722, student 1723, sognepræst i Rødding.
75. Jens Christian Pedersen (søn af Peder Sadelmager). Født 1711 (kb), elev 1722-29.
76. Niels Mikkelsen Filskov (søn af Mikkel Filskov, »ringe håndtering bestående af træsko, pottes og deslige varer« (Skat 1713)). Født 1716 (kb), elev 1722-30.
77. Niels Bollerup (søn af skoleholder Niels Stål). Født 1711 (kb), elev 1723-30, student 1730, 1731 hører i Varde, 1740 degn og kristendomsskoleholder i Varde, sognepræst i Lem.
78. Søren Vestkær (søn af Simon Vestkær). Født 1713 (kb), elev 1723-29.
79. Niels Christensen Nybro (bror til nr. 40). Født 1711 (kb). Elev 1723-33, student 1733.
80. Søren Nielsen. Elev 1724.
81. Peder Nielsen. Elev 1724-26.
82. Jens Bertel Fride (søn af sognepræst Peder Fride i Lejrskov, død 1726). Født 1712, elev 1726-29, student fra Ribe 1733. Kaldes endnu 1750 studiosus (Fra Ribe Amt IV, 562).
83. Hans Brink (se nr. 53, 62 og 73). Født 1718, elev 1726-37, student 1737.
84. Lars Poulsen. Elev 1726-28. Høreren Ole Bagger indklagede 1728 Lars Poulsen for rektor, fordi han havde forsømt korsangen. Rektor straffede ham og »gav ham nogle hug«. Til gengæld opsøgte Lars Poulsen høreren, truede ham og overfaldt ham på kirkegården, hvor ingen kunne komme til hjælp. I et brev til biskoppen beskrev høreren det skete og tilføjede, at disciplen »har været i andre skoler, som han ligeledes for sine slagsmål har måttet forlade og undvige«. Han krævedes bortvist og blev det. Lars Poulsen opsøgte i december høreren »med bøn og gråd for at få døren igen åbnet for sig at komme i skole« og skrev 13/1 1729 til biskoppen i håb om at blive tilgivet; »jeg haver en fattig enkemoder, hvis eneste søn jeg er, boende på landet i Sjælland«, tilføjede han – tilsyneladende omsonst (C4-124).
85. Jacob Thornam (søn af sognepræst Jacob Thornam i Sønder Gørding). Født i Stubbekøbing 1706. Elev 1726, forventedes dimitteret 1727, og da han ikke havde fået klæde ved uddelingen 1726, tildeltes han for 7 rdl. godt klæde til en »skikkelig hæderskjortel«. Student 1727 »cum conditione«, på prøve. Sognepræst i Als.
86. Peder Aggerbæk. Elev 1729.
87. Knud Normand. Elev 1729.
88. Johan Frederik Fris. Elev 1729.
89. Carsten Bjørn (søn af Jørgen Bjørn, der 1713 var hospitalsforstander: »en ung karl af ganske ringe middel og slet indkomst« (Skat 1713), men var omkring 1730 byskriver; bror til nr. 90). Født 1720 (kb), elev 1729-34.
90. Jens Tavlov Bjørn (bror til nr. 89). Født 1721 (kb), elev 1729-32.
91. Niels Nielsen (måske Niels Mortensens søn, født 1721 (kb)). Elev 1729-30.
92. Peder Ortsen (søn af grovsmed Hans Ortsen). Født 1718 (kb), elev 1730-34.
93. Frans Jensen Bollerup. Elev 1730-39, student 1739.
94. Jørgen Medelby. Elev 1730.

95. Christen Nielsen (måske Niels Christensen Jonsens søn, født 1721 (kb)). Elev 1730-36.
96. Anders Byrgesen (søn af Byrge Andersen). Født 1719 (kb), elev 1730-36.
97. Søren Andersen, elev 1732-34.
98. Jens Bandsberg (søn af daglejer Mads Bandsberg, der kunne »fortjene 4 sk. om dagen, når noget kan forefalde« (Skat 1713)). Født 1719 (kb), elev 1732.
99. Niels Christen Kragelund (sml. nr. 7, 15 og 27). Elev 1732-34.
100. Palle Christensen (søn af Christen Gundesen). Født 1722 (kb), elev 1732-38.
101. Hans Jensen (måske Jens Simonsens søn, født 1724 (kb)). Elev 1732.
102. Emmerik Pedersen. Elev 1732-38.
103. Niels Jensen. Elev 1734.
104. Johan Knudsen (søn af skomager Knud Johansen). Født 1725 (kb), elev 1734.
105. Niels Knudsen. Elev 1736.
106. Johan Bjergemand (søn af Hans Johansen Bjergemand). Født 1717 (kb), elev 1736-38.
107. Jacob Bert (søn af nr 6 og bror til nr. 108). Elev 1736-38.
108. Niels Bert (bror til nr. 107). Elev 1736-38.
109. Niels Nielsen, elev 1736-38.
110. Frederik Serup. Født 1729 (kb), elev 1736.
111. Lambert Bork (søn af seign. Mads Jepsen Bork; sml. nr. 13 og 26). Født 1728 (kb), elev 1738, student fra Ribe 1747, sognepræst i Ho.
112. Carsten Bjergemand (søn af Knud Bjergemand). Født 1728 (kb), elev 1738.
113. Niels Hansen, elev 1738.

Noter:

1. Sjællands Landsarkiv, Sjællands Bispearkiv VII B, »Kommissionen for de lærde skolars reduktion« (= »Sjæll.B.A. VII B«), »Extract af alt, hvad som fra stifterne ... er indkommen skolevæsenet angående«.
2. Original i Sjæll. B.A. VII B; udateret koncept i Landsarkivet i Viborg; C4-863: Dokumenter vedr. reduktionen af stiftets latinske skoler 1739-1744 (= »C4-863«): »Stiftsøvrighedens koncepter og genparter«.
3. Landsarkivet i Viborg, C4-206: Ribe bispearkiv, kopibog 1731-39 (= »C4-206«): 29/6 1737.
4. Kongen daterede beslutningen 19/3 1739; efter renskrift fandt underskrivning sted 17/4 1739, hvorefter forordningen publiceredes.
5. Reskriptet til stiftsøvrighederne dateredes som forordningen og findes fx i C4-863.
6. Landsarkivet i Viborg, C4-207: Ribe bispearkiv, kopibog 1739-41 (= »C4-207«).
7. C4-207; koncept: C4-863.
8. C4-207; svarene kendes ikke.
9. C4-207, 29-30/12 1739.
10. Om Vejle skoles lukning, se: Vejle Amts Årbog 1994, 49-58.
11. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Jyske Tegnelser 4/3 1740, nr 14, med indlæg. Original: Landsarkivet i Viborg, C4-256: Ribe bispearkiv, Reskripter 1740-1764 (= »C4-256«).
12. C4-207.
13. C4-207, 29/12 1739.
14. C4-207, 16/1 og 26/1 1740.
15. Wiberg II, 622.
16. Wiberg II, 622 og III, 752.
17. C4-207, 5/1 og 6/2 1740 (Bibliotekets størrelse fremgår af C4-863). C. Lindberg Nielsen: Ringkøbing Købstads Historie (1943f), 243.
18. C4-207, 7/6 1740.
19. C4-844a, 28/8 1735.
20. C4-207, 22/12 1739.
21. C4-207, 6/2 1740.
22. C4-207, 26/4 1740.
23. Se fx C4-207, 24/10, 8/11, 22/11 og 13/12 1740. Se også om Broholm: Lindberg Nielsen: Ringkøbing, 244.
24. Danske Samlinger 2 III 158.
25. C4-207, 26/8 1740.
26. C4-863, 22/12 1739.
27. Ejnar Poulsen: Hardsyssels degnehistorie II, 708 og 714f.
28. Danske Samlinger 2 III 167.
29. Sjæll.B.A., Komm: »Ribe amt«, 21/3 1736.
30. C4-207, 6/2 1740.
31. Sixhøj 870.
32. C4-207, 22/12 1739.
33. C4-863, »Holstebro«.
34. Poulsen: Degne II, 676; Sixhøj 877.

35. C4-207, 22/12 1739.
36. C4-207, 19/4 1740.
37. C4-207, 6/9 1740.
38. C4-208, 16/12 1741, jvf 30/9 1741.
39. Poulsen: Degne II, 677.
40. Poulsen: Degne II, 677.
41. J. Aldal: Holstebros Historie (1939), 440-441.
42. C4-863, »Lemvig«, 21/4 1741.
43. C4-206, 16/11 1732.
44. Danske Kancelli, indlæg til Jyske Tegnelser 4/3 1740, nr 14.
45. C4-207, 22/12 1739.
46. Årbog Hardsyssel 1919, 63. Beretningen om hans opnåelse af kald (J. Sl. I IV 264) ses ikke bekræftet.
47. C4-207, 5/10 1740 (s 80).
48. Poulsen: Degne II, 648; C483-2, s 349b.
49. Poulsen: Degne II, 649.
50. C4-137, 9/4 1749 med påtegninger og 12/7 1749.
51. Han efterfulgtes af Gavers Christian Holst. Det er vel den samme, som 20/11 17?? aflagde ed som degn i Brande (C4-64). Eden blev afgivet i Ikast degnebolig hos degnen Mads Holst, der sikkert var en slægtning.
52. C4-124, 5/12 1712.
53. C4-124, 18/7 1713.
54. C4-124, 22/7 1713.
55. C4-207, 16/4 1739.
56. Jyske Samlinger 4 V 482.
57. C. Lindberg Nielsen: Varde Bys Historie (1942), 250.
58. C4-125, s 48, jvf C637D-1, 18/10 1742. For det følgende: Lindberg Nielsen: Varde, 251.
59. C4-207, 22/12 1739.

60. Der henvises i de efterfølgende elevbiografier ikke til Københavns Universitets Matrikel I-III, ved S. Birket-Smith, 1890-1912, der oplyser dimissionsår og alder på studenterne, og ikke til S. V. Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie I-IV, 1867-79, der bringer oplysninger om de elever, der fik gejstligt kald. Derimod henvises til de lokale kirkebøger (kb) og legatregnskaber (legatbogen). For Vardes vedkommende henvises til forskellige skattetakseringer, hvoraf der er kopi i Varde lokalhistoriske arkiv (Skat + årstal). Følgende arkivalier i Landsarkivet i Viborg, som ikke tidligere har været nævnt med fuld titel, henvises der til ved arkivets kodebetegnelse:
 Ringkøbing byfogedarkiv:
 B80-123 og 125: Skifteprotokoller.
 Holstebro byfogedarkiv:
 B78-161: Skifteprotokol.
 Viborg katedralskoles arkiv:
 C634-35: Regnskabsbog 1725-73.
 Ringkøbing rådstuearkiv:
 D23-3: Skattemandtaller og takseringer 1692-1785.
 D23-70: Mandtal over byens indbyggere 1704-1706.
 D23-225: Skatteprotokol 1699-1704 + borger-skaber 1706-13.
 D23-226: Skatteprotokol 1705-1722 + borger-skaber 1713-22.
 D23-227: Skatteprotokol 1723-1740 + borger-skaber 1724-41.
 Desuden er landsarkivets kartotek over borger-skaber benyttet (B.kart).

Litteratur:

Der henvises til følgende trykte kilder:

- Aldal = J Aldal, Holstebros Historie gennem Tiderne, 1939.
 Frost = P N Frost, Beskrivelse over Kjøbstaden Ringkjøbing, 1817.
 Jacobsen, J. Søndergaard, Lemvig Købstads Historie, Københavns Universitets Matrikel I-III, ved S. Birket-Smith, 1890-1912.
 Klitgaard: Vendsysselske Præstefamilier, 1945.
 Nielsen: Varde = C. Lindberg Nielsen, Varde Bys Historie, 1942.

- Nielsen: Ringkøbing = C Lindberg Nielsen, Ringkøbing Købstads Historie, 1943f.
 Petersen: Degne = A Petersen, Sjælland Stifts Degnehistorie, 1899.
 Poulsen: Degne = Ejnar Poulsen, Hardsyssels Degnehistorie I-II, 1931-34.
 Sixhøj = J Chr Sixhøj, Viborg katedralskoles dimittender, 1962-68.
 Vejle Amts Årbog 1994.
 Wiberg = S V Wiberg, Almindelig dansk Præstehistorie I-IV, 1867-79.
 Årbog Hardsyssel 1919.

Carl E. Jørgensen, f.1930, cand.mag. i historie og dansk, tidl. rektor for Fredericia Gymnasium. Har skrevet om skole- og posthistoriske emner i en lang række årbøger og tidsskrifter, bl.a. Århus Katedralskoles historie (Århus Stifts årbøger 1948-52), Viborg Katedralskoles historie (Viborg Stifts årbøger 1959-60), Fåborg latinskoles lærere (Personalhistorisk Tidsskrift 1964), Vejle latinskoles lukning (Vejle Amts årbog 1994). Adresse: Regulustvænget 1, 7000 Fredericia.

P. C. Christensen. Jegers historier

Af Paul G. Ørberg

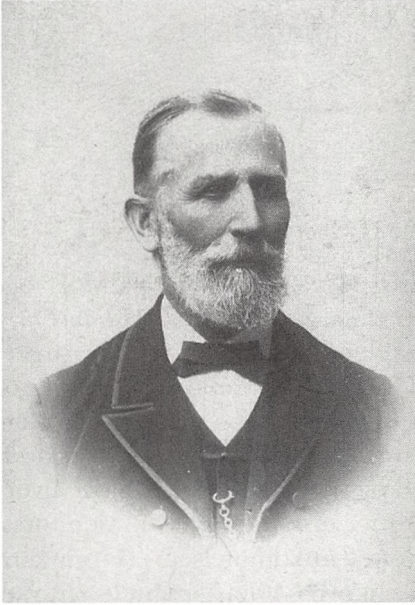
I 1864 blev *Edvard William Jeger* sognepræst i Knebel på Mols, og året efter – i 1865 – fik han den unge lærer *Peter Christian Christensen* i Handrup ved Ebeltoft kaldet til enelærer og kirkesanger i sit sogn. Der udviklede sig et fortroligt forhold mellem de to mænd, og præsten fortalte den unge lærer om mange episoder fra sit eget og slægtens brogede liv. Nogle år efter sin hustrus død tog pastor Jeger i 1876 sin afsked og flyttede til København, hvor han døde i 1881, men hans historier er efter alt at dømme først nedskrevet af P. C. Christensen efter hukommelsen i slutningen af 1880'erne: Christensen var da henved 40 år gammel; han var født 9.8.1840 i Rybjerg sogn i Salling. Det er ikke umuligt, at notater kan have dannet grundlag for den sammenhængende fortælling, for erindringerne er forbavsende præcise. Alligevel er det naturligvis ikke uden problemer at bringe et erindringsstof af denne art. Det fortjener imidlertid at læses af en bredere kreds først og fremmest på grund af sin underholdende karakter og de mange personalhistoriske oplysninger det giver, også vedrørende en så kendt slægt som Hage; men det demonstrerer for eksempel også Dansk Vestindiens forhold som katalysator for den tidlige danske indvandring til USA.

De korrektioner og suppleringer, som er påkrævede og som har kunnet gives er placeret i noterne.

Her bringes kun det indledende afsnit af »Jegers historier« om hans herkomst og ungdomsliv frem til hans ansættelse som præst i Vedersø i 1838. I et betydeligt større afsnit fortæller han om sine år som præst i Vestjylland.

Retskrivningen er normaliseret, men ellers er der ikke foretaget ændringer i manuskriptet.

Pastor *Jeger*,¹ der var præst i Vedersø, Lønborg og senest i Knebel, havde haft øjne og øren godt med sig, og en del af hvad han havde oplevet kunne han gengive i livfulde historier, hvoraf efterfølgende er et uddrag.

Det formodentlig eneste bevarede portræt af Peter Christian Christensen (1840-1923) er dette fotografi optaget i Århus o. 1890. P. C. Christensen var skolelærer i Knebel på Mols 1865-1909. Et fotografi af pastor Jeger har forgæves været eftersøgt.

Jeger var født 1810 på St. Croix, i Christiansted, hvor hans fader var købmand og plantageejer. Hans moder, der var født Hage, døde tidligt, så hende kunne han ikke huske, og da han var seks år gammel døde også faderen. Denne efterlod til sine tre sønner 120.000 vestindiske dalere i uvisse fordringer og 80.000 do. i visse fordringer, foruden meget rørligt gods. Men retstilstanden var dengang højst elendig på de danske øer, tyveri og vold, gift og dolk var næsten hverdagsbegivenheder, og som følge deraf stjal man boet hen under faderens sygdom. Og værre gik det da han var død; thi da afspærrede man gården, der lå noget ensomt, og nu gik det slag i slag med at tre og tre mand kom frem, og de to af dem aflagde ed på at salig Jeger havde foræret dem det og det. Jeger kunne således huske at meget kostbart sølvservice forsvandt på denne måde. Imidlertid havde en neger, der var hans fader meget hengiven (faderen havde ophævet slaveriet på sine plantager) ved at krybe en halv fjerdingvej listet sig gennem vagten, og nu kom der i en fart bud til Frederiksted til købmand Jegers svoger, grosserer *Kipnasse*,² der kom med soldater og fik plyndringen standset. Men da var gården omtrent tømt.

Af de visse fordringer fik man ikke noget, thi de der skulle indkassere penge beholdt dem eller lod sig bestikke. Men endelig fandt man en prokurator der kaldtes 'Blodhunden': ham sagdes om han aldrig lod sig bestikke, men tog sine 12%. Han inddrev 12.000 af de uvisse fordringer.

Jeger kom nu med sine to brødre til København at opdrages under bedstefaderens opsig. Samme bedstefader hed *J. F. Hage*³ og var farbroder til *Hother Hage* og *Alfred Hage*.⁴ Han var Københavns næstrigeste mand, men en underlig karakter, om hvem Jeger sagde at han holdt af nogle af sine børn, men andre hadede han. Således omtalte Kipnasse, der var hans svigersøn. Ham havde han fattet nag til og gjorde alt muligt for at få ham ruineret, hvilket også lykkedes.

J. F. Hage havde tjent sine penge i Amerika og samtidig indsugget republikanske anskuelse. Han lånte den amerikanske regering store summer i frihedskrigen. Derfor fik han udlagt i Amerika 12.000 tdr. land skov. Da så hans søn *Hother*⁵ var 18 år gammel, sendte han ham derover ganske ene at tage strækningen i besiddelse. Han døjede meget derovre, men vandt tilsidst et agtet navn som ingeniør, og døde for få år siden (1872).

J. F. Hage blev enkemand da han var 50 år gammel. Han giftede sig da med en engelsk dame på 18 år. Hun var datter af en læge, hvis gæld (180.000 rdl.) Hage betalte for at få hende. Dette ægteskab var alt andet end lykkeligt, og ægtefolkene levede i hver sin ende af huset. Men pengene forstod fruene sig på, hun fik dem alle i den engelske bank, så da Hage døde fandtes der omtrent intet for hans børn af første ægteskab at arve.

Som eksempel på J. F. Hages republikanske sindelag kan anføres, at da Frederik VI's adjutant *Bülow*⁶ engang var sendt til ham for at tilbyde ham justitsrådtitlen, blev han, skønt han var sengeliggende, så hidsig at han greb et par sko, og under en flod af skældsord hev han *Bülow* dem i hovedet; denne måtte i en fart forføje sig, idet han sagde: »Det er majestætsforbrydelse men det skal ingen følger få: manden er jo gal!«

Jeger kom sammen med sine brødre i Herlufsholm Skole, hvor *Melchior*⁷ dengang var overlærer og den som så at sige bar hele skolen. Ham omtalte Jeger altid med strålende øjne, og han må også have været en sjælden skolemand. Når de små drenge de første dage kom på skolen og begyndte at længes efter og græde for deres moder, da blev han snart en moder for dem, og på få dage følte de sig som hjemme. Han sad med dem i sin favn og tørrede deres øjne, og kunne samtidig tale så barnligt til dem at han blev deres fulde fortrolige. En særegenhed var det hos ham at han næsten aldrig kunde blive fortrolig med den dreng der den første gang de mødtes tiltalte ham med *De* og ikke med *du*. Der var da også fuld frihed hos *Melchior* i undervisningstimerne. Enhver kunne gøre sine bemærkninger, og de flød nok også i rigeligt mål, da det ikke er for meget at sige at alle drengene følte sig i forhold til læreren som til

en kær fader, og ingens fag lærtes bedre end Melchiors, skønt de ikke hørte til de letteste på skolen.

Melchior havde også megen omgang med drengene udenfor skoletiden. Han var ugift og havde blot en husholderske. Forresten var lejligheden opfyldt af naturhistoriske genstande og en mængde levende dyr, oddere, ildere m. fl., der udbredte en forfærdelig stank. Han selv holdt sig langt fra ren, og når han om aftenen sad og skrev på sine naturhistoriske værker og tit en af smådrengene sad og red om hans hals, da kunne denne på en gang sparke ham pennen ud af hånden idet han sagde: »Sid nu stille, Melchior, så skal jeg gøre en god fangst!« han havde set noget bevæge sig mellem hårene på Melchiors hoved. Dertil svarede Melchior ganske stilfærdigt: »Ja, min lille dreng, gør du hvad du vil.«

Sådanne aftener beværtede Melchior drengene, og det var da mange forskellige retter der opvartedes med de forskellige aftener; thi Melchior prøvede alt og ville vænne drengene til det samme. Jeger havde således engang spist stegte mus hos ham. De lugtede ikke godt, jeg kunne mærke dem allerede da jeg kom i døren. Derimod fik jeg engang havodder og en anden gang ræv, det smagte delikat! sagde 'Gamle', når han fortalte historien.

Var Melchior syg, da prøvede han alle de råd der gaves ham; men en slem dreng, der engang rådede ham at bruge kridt udblødt i urin som

Hovedbygningen og rektorboligen på Herlufsholm o. 1822 som de ses gengivet i »Historisk Efterretning om den frie adelige Skole Herlufsholm« af H. B. Melchior.

indvendigt middel, blev ubarmhertigt pryglet af de andre fordi han vilde gøre nar af den kære lærer.

Også omegnens børn var fortrolige med Melchior, thi han gjorde mange ture ud til bønderne for at hente fødevarer til sine dyr. Når man da så han kom, strømmede børnene til og råbte: »Nu er du der, Hans Bøker« (han hed Hans *Böchmann* Melchior), og nu fik man ham fat i hænder og frakkeskøder og førte ham således ind i gården.

Tobaksrøg var ham en pest, og han tillod ikke drengene at ryge, men de gjorde det naturligvis alligevel. Når man nu en aftenstund havde piberne fremme, og man så hørte ham komme i den lange gang hans gang var let kendelig, da han var halt måtte piberne gemmes i en fart, og så rev man hul af en dyne og brændte nogle fjer i lyset. Nu trådte Melchior ind. »Puh, hvor her lugter! I ryger dog vel ikke tobak, drenge?« »Nej, Melchior, men vi sidder og strides om hvad det er for stoffer der udvikler den ækle lugt når man brænder fjer. Det kan du sige os, Melchior.« Det var altfor fristende for ham således at komme til at ride sin kæphest: i et langt foredrag om kvælstof, brint og ilt kom han så langt bort, at alt hvad der angik tobak aldeles glemtes.

Melchior var rationalist, og det kunne hænde en enkelt gang at han gav sit besyv med om bibelhistoriske emner, således om bespisningen af de 5000 mand: »Det kan I jo nok forstå, drenge,« sagde han, »at når man bliver sat til bords hos en der har lidt, så lige smager man og siger derpå: 'Tak, jeg er allerede forsynet', og bydes man så igen stræber man at sige: 'Nej, nu siger jeg tak for mig.'« Men så begyndte drengene: »Hør, Melchior, hvordan vil du så forklare at der står: *De åd og blev alle mættede og der blev tolv kurve fulde af levninger*. Nej, véd du hvad, Melchior, det forstår du dig ikke på!« Så lo Melchior, og man gik over til noget andet.

Da *Stemann*⁸ så blev patron for Herlufsholm, var Melchiors gode tid forbi, thi alt skulle da gå som efter en snor, og på den måde kunne han ikke arbejde. Han var ikke sig selv fra den tid af, klagede sig til sine gamle elever og ønskede at hans gerning ved skolen snart måtte have ende, hvilket også snart skete.

På Herlufsholm kirkegård står på Melchiors grav en sten hvorpå ses en mand med to smådrenge på sine knæ læsende abc med dem.

Jegers to brødre forlod dog snart skolen.⁹ Den yngste, *Theodor*, var især en vild natur det havde han indsøgt fra barn af, sagde Jeger, thi da vor moder døde fik vi en halvild negerinde til at opamme ham. Allerede i Herlufsholm begyndte han at vise at han var amerikaner i sind og skind. Han gik helst omkring i Næstved, og opførelsen af huse og andet stort arbejde interesserede ham især. Samtidig drev han en ikke liden handel med ele-

verne på Herlufsholm, han forsynede dem med alle slags konfekt. Da han forlod skolen, overdrog han Jeger alle sine udestående fordringer, henved 70 rdl., imod at han inddrev dem med største strengthed. Og nu afsejlede han med et skib fra København til Amerika. Det sidste egenhændige Jeger havde fra ham var en lille lap skreven med blyant i Kana-len; her skrev han som følger: »Vor kok blæste overbord i Nordsøen, og så blev jeg kok, men jeg er uens med kaptajnen, og for at drille ham smider jeg en håndfuld sand i hans mad, og som følge deraf får jeg prygl hver dag; men så snart vi er i land skal jeg gengælde med renter!«

Theodor Jeger landede i New York, og her opholdt han sig i flere år, idet han først gik og så på brobygningsarbejde m.m., indtil han selv tog fat som ingeniør. Men han lod aldrig høre fra sig til sin familie uden én gang, da sendte han dem en mundtlig hilsen. Han traf nemlig en dansker som kun kunne lidt engelsk, og det lod til at han selv havde omtrent glemt det danske, så det var knap de kunne gøre sig forståelige for hinanden. Han tog derfor danskeren med hjem, viste ham sin herremæssige lejlighed, og gav ham at forstå at når han kom til København skulle han opsøge hans broder og fortælle ham det hele.

Nogle år senere brændte New Orleans. Da sagde Jeger til sin kone (han var da gift og præst i Jylland) da de læste det i aviserne: »Dér er så Theodor.« Jo, vi fik at høre siden at han var rejst dertil, havde tjent godt ved byens genopførelse og derpå købt et apotek i byen. Flere år efter læste vi i bladene at indianerne havde gjort et indfald dér i nærheden og at et frivilligt korps fra New Orleans var rejst ud imod dem. Da sagde jeg til min kone: »Dér er da Theodor med.« Ja, han var med; men dér tabtes hans spor, thi korpset blev aldeles oprevet og han er sandsynligvis, føjede Jeger til, blevet skalperet!

Han var så vidt vides ugift, men hans ejendom gik ved uredelighed tabt for familien.

Den ældre broder, *Julius*, som imidlertid også var ankommen til Amerika, gjorde flere lange rejser dels for at opsøge den forsvundne, dels for at få hans ejendomme udlagt, men opnåede ikke noget. Samme ældste broder forblev i Amerika, var baptist, og skrev til Jeger han skulle komme over og være baptistpræst: derved kunne han tjene over 20.000 dollars årlig. I det hele hørte Jeger kun fra ham så længe der var nogen arv at erholde fra Danmark. Han skal have haft flere børn, men i en lang årrække vidste Jeger ikke om han var død eller levende.

Jeger kom fra Herlufsholm til København og bestemte sig til at studere teologi ikke for at blive præst, thi han havde forlængst bestemt også at lande i Amerika, men teologi var den videnskab han mindst syntes at

Hages Gård i Stege. Gården, der dominerer byens havneplads, er bygget som købmandsgård i 1799 af de to brødre Jens Friedenreich Hage og Christopher Fr. Hage. Det var her grundlaget blev lagt for familiens store rigdomme. Se iøvrigt stamtavlen sidst i artiklen. (Forf. foto)

kende noget til, og derfor valgte han den. Han bestod eksamen med første karakter,¹⁰ og nu da hans morbroder *Hother Hage*¹¹ fra Amerika besøgte sit fødeland, skulle afrejsen til Amerika ske i følge med ham. Men skibet de skulle med frøs fast, og rejsen for Jegers vedkommende blev opgivet til foråret. Da han så atter skulle bestige skibet, brast hans tante i gråd, og så blev han også denne gang.

I den tid Hother Hage opholdt sig her plejede regeringen underhandlinger med ham om at anlægge jernbanen fra København til Roskilde, men alle de formaliteter og skrivelser om dit og dat var han som amerikaner ikke vant til: sådan en stump bane, syntes han, kunne anlægges mange gange medens man blot talte og skrev derom.¹²

Efter Hother Hages død rejste et af hans børn, en datter på 16-17 år, over til København og opholdt sig her omtrent et år hos kaptajn *Hän-schell*,¹³ hendes fætter. Hun blev konfirmeret af provst *Fog*,¹⁴ senere Sjællands biskop, da han talte godt engelsk. Hun var en ægte amerikanerinde og overså alle former. Dog holdt provsten af hende og omgikkes hende næsten som en datter, men han måtte tage sig i agt, thi hun satte ham i rette når der gaves anledning. Da han således engang viste hende en

gulddåse kongen havde foræret ham, svarede hun at det var underligt en gentleman som han ville fremvise sligt for at blære sig!

Jeger førte et muntert liv som student. Dog holdt han sig fri for udskjelser, men han var fyr og flamme, og det var godt at kende, selv på hans gamle dage, at en varmere sol havde skinnet på hans vugge. Han troede da også selv at f.ex. hans hidsighed kom af den vestindiske varme.

Alle vestindianere er hidsige, sagde han. Jeg har været forfærdelig ilter, men nu kan jeg binde derfor. Der er et ar på min hånd, det fik jeg da engang min fætter stod indenfor ruden og vrængede ansigt ad mig; da greb jeg igennem ruden og ville splitte hans ansigt, men skar tværtimod min hånd. Og da min forpagter i Lønborg¹⁵ engang ville narre mig og kom med en specie, som han mente jeg skulle nøjes med, skønt han vidste godt jeg skulle have mere, blev jeg så forbitret at jeg tog den og satte den over laden. Lidt efter gik jeg dog hen og ville oplede den for at lægge den i fattigblokken, men da havde min gode Christen allerede været der, så nu fik jeg slet intet.

Men hidsige folk, siger man jo, er de bedste; og vist er det at Jeger havde et godt hjerte, og hans kammerater sagde om ham at han besad megen elskværdighed, gode evner, gode studenterkår, og havde ved slægtskab adgang til mange større huse, f.ex. *Puggaards*.¹⁶ Så gik tiden rask og som en leg.

Efter at have taget eksamen opholdt Jeger sig en tid på Danstedgård på Lolland hos *Kirketerp*¹⁷ for at gøre sig bekendt med landvæsenet, og her øvede han sig i lige måde i jagt og ridning. Det var her at hans bøsse uforvarende gik af da han sad sammen med familien i haven, men da skuddet traf henimod en mur hvori der var mange rotter og tilfældigt ramte en af dem, havde han åndsnærværelse nok til at sige: »Var det ikke godt truffet?«

Herfra besøgte han tit *Alfred Hage*,¹⁸ som da havde sit handelshus i Nakskov. Han kaldte Hage 'onkel', og han fortalte forskelligt om ham. Da Alfred Hage overtog sin faders forretning i Stege var han 18 år gammel. Havde faderen da betalt enhver sit, ville boet være kommet til underbalance, men da sønnen var et handelsgeni, tog sagerne snart en anden vending, og ved sin død efterlod han sig en formue som efter aviserne ansattes til 3-4 millioner rdl.

Men han kunne også, sagde Jeger, 'flå' folk, og i pengesager viste han ingen skånsel. Da han havde sit handelshus i Nakskov var tiderne ikke gode for landmanden og mange, især godsejerne og større gårde, brugte at sælge kornet og da navnlig rapsen på marken for således at få for-

skud, og man solgte da visse tdr., og fristelsen til at sælge for mange var tit stor. Denne handel drev Hage meget, og når han således havde opkøbt og givet forskud på hele egnens raps og den så f.ex. mislykkedes, da måtte de arme sælgere blodigen bøde.

Hage havde en hund der var næsten så klog som et menneske. Da han engang ved svømning havde tabt en strømpe, viste han hunden til søs, og den fandt den. Og da apotekeren i Nakskov, hvem Hage havde trukket op i hasardspil, en dag rasende kom farende ind i Hages kontor med to pistoler, brølede at en af dem skulle dø, tiltalte denne hunden med en tysk floskel (hunde, især de kloge, var jo dengang altid oplært på tysk): hunden fór op, kastede apotekeren bagover, så den ene pistol gik af og ramte i loftet, og nu stod hunden gabende over hans strube, og i denne stilling måtte han blive indtil hans blod var kølnet og han pænt bad om pardon da slap han og måtte slukøret forføje sig.

Da Jeger engang besøgte Hage, havde denne travlt og bad ham gå ud og tage sig en pibe. Da han nærmede sig tobaksbordet, lagde hunden en pote på hans arm, og da han tog efter en pibe, viste den alle sine tænder. Det var ord nok, han gik ind igen uden pibe, idet han sagde: »Din hund viser sig mindre gæstevenlig.« Nu fik hunden sin tyske tiltale, og ind kom den både med pibe og tobakskasse.

Hages handelstalent fortalte Jeger et par træk af:

Engang sad jeg og flere hos ham og drak kaffe. Hage boede da i København.¹⁹ Pludselig kom en af hans kurerer thi dengang havde man ikke telegrafer og stak ham en seddel i hånden. Han sprang op og ud, vi sad og ventede på ham, men vi kunne ventet længe nok, thi otte dage efter hørte vi fra ham: han var da i London og havde tjent 40.000 rdl. på kaffe. Siden gjorde Hage med familie en rejse til Italien og flere europæiske lande. Ved denne lejlighed gjorde han forretninger på de forskellige børser, hvor sligt tilbød sig, og kom hjem med kunstgenstande og dækkede rejseomkostninger, alt tjent på rejsen det hele androg 80.000 rdl. I det hele havde han stor omtanke og et klart blik på de politiske forhold i Europa og kunne derefter lægge sine planer.

En plet på ham var det at han i Nakskov skilte provst Michelsen ved sin hustru.²⁰ Sagen var af den natur at Hage rejste til Hamborg og blev viet af pastor Harms, da han følte at ingen dansk præst gerne gjorde det.

Til bevis på Jegers frimodighed tjener, at da han som præst i Jylland engang var i København og spiste til middag hos Hage, satte han sig efter bordet i sofaen hos fru, idet han sagde: »Hvordan har De det? Angrer De ikke det forargelige liv De har ført?« Hun blev så rød som en tulipan og løb sin vej – det ville hun ikke have talt om. På sine gamle dage traf Jeger hende atter. Hun var da enke, og han lånte penge af hende til

at etablere sin søn som forpagter. Hun var da bøjet en del, og livets storme havde også mærket hende. En udskejende søn af første ægteskab havde hun måttet sende til Amerika m.m. Jeger var da også mildere i sin optræden, og de havde glæde af at tale sammen.

Da Jeger ikke kom til Amerika, og da hans kapital var forbrugt, det sørgede bedstefaderen godt for så længe han og brødrene var umyndige, thi han betalte for hver af dem i nogle år 1200 rdl. til sin svigersøn Hanschell (han skulle hjælpes op på vor bekostning, sagde Jeger), og den forventede arv efter bedstefaderen viste sig at være blot hvad der kunne indbringes af indbo (som rigtignok var så værdifuldt at Jeger ved auktionen bød 70 daler for nogle thekopper, som Alfred Hage dog fik da han kunne gå højere). Da altså Jeger ikke havde anden udvej, tog han en huslærerplads på Lolland.²¹ Her var den *Bojsen* præst som senere blev stiftsprovst i Ribe, og det var i den tid Jeger opholdt sig på Lolland at præsten Bojsen dér med to brødre var inde i København og hørte Grundtvig, og alle tre blev grebne af hans tale; og da broderen på Lolland var død, så skrev hans broder i Stege om ham i *Budstikken* at han var den mest grebne og den som først kom frem med det ny, idet han straks da han kom hjem skrev et stykke, der begyndte således: »På ét af mine sygebesøg ...« Jo, det havde Jeger omtalt mange år før sagen atter kom frem i *Budstikken*, han sagde nemlig således:

Denne Bojsen ville gerne give sig ud for lidt mere end han var. I anledning af et stykke han skrev og hvori han åbenbarede sig som grundtvigianer, havde jeg en samtale med ham. Da han havde begyndt sit stykke således: »På et af mine sygebesøg ...« sagde jeg til ham: »For at blære Dem begynder De stykket med en usandhed: På ét af Deres sygebesøg ... De har aldrig gjort mere end det ene nogensinde, hvorfor skal det så se ud som om det var en af Deres stadige gerninger?« Han nægtede også for mig at have noget skrevet på prædikestolen, men af hans fagter og miner havde jeg mistanke. Jeg gemte mig derfor en dag uset af ham oppe ved orgelet, og her så jeg det grangiveligt. »Nu« sagde jeg så til ham, »nu har jeg set De bruger papir.« »Næ næ« sagde han. »Å, hvorfor vil du dog nægte det, Bojsen?« sagde så hans kone. Jeg fik dog et bedre indtryk af ham mange år senere i Ribe. Da var alvor og sandhed vågnet hos ham. Endelig traf jeg ham da han var elendig og døden var det bedste man kunne ønske ham. (Han døde vist af hjerneblødhed.)

En eneste gang i sit liv spillede Jeger hasard. Det var i denne sin kon-dition:

Jeg havde, sagde han, fået min løn i lommen, noget over 200 daler da klokken var 12 var de alle borte! Imidlertid havde jeg lagt mærke til i de

sidste spil at kortene begyndte at falde anderledes, og da derfor jeg som den tabende måtte bestemme spillets længde, tog jeg en rask beslutning og sagde: »Til kl. 2!« da havde jeg min løn igen og 45 daler i fortjeneste. Dog da jeg kom i min seng den aften, sagde jeg til mig selv: I aften har der ikke gået andet gennem dit hoved end tal og penge og atter tal og penge, det skal være sidste gang og jeg holdt ord.

Da Jeger efter sin konditions ophør på Lolland opholdt sig en tid i København, blev han kaldt op til *Ole Bang*,²² som skulle skaffe en huslærer til generalkrigskommissær *Mourier Petersen* på Engelsholm²³ ved Vejle. »Er De vant til at omgås fine folk?« sagde Bang, »Manden er forfængelig og vil helst hedde 'general', men er ellers ret godmodig.« »Ja, noget« sagde Jeger, »jeg har gjort mig til regel at bider de, bider jeg igen.« Nu, så blev han fæstet. Der var tre drenge at læse med og lønnen var god, og han skulle have ridehest.

Jeg kørte så, sagde Jeger, en dag fra Vejle til Engelsholm med extravogn og op for den store dør; men ingen kom for at tage imod os. Da sagde jeg til kusken: »Å, blæs os et lille stykke!« Det hjalp. Nu kom gene-

Herregården Engelsholm, opr. opført for Tyge Brahes bror Knud. Bygningerne blev i 1940 indrettet til folkehøjskole. Det var her Jeger blev huslærer hos ejeren generalkrigskommissær Chr. Petersen. Udsnit af prospekt fra F. Richardts »Prospekter af danske Herregaarde« (1844).

ralen, og jeg præsenterede mig som hans ny huslærer. Nu, jeg kunne mærke han overså mig, men jeg tænkte: Hoho! Jeg skal nok have dit kram! Ved første øjekast havde jeg set han nok lod sig behandle.

Vi kom ind i stuen og jeg blev præsenteret for familien. Generalen og jeg gik frem og tilbage over gulvet og samtalede om hovedstaden og hvad der rørte sig i tiden. Den forrige huslærer, Jørgensen, holdt sig stille i en krog; jeg så han var forkuet det skulle jeg ikke blive! På én gang sagde jeg: »En mand som Dem, hr. general, må have en god havanna-cigar?« »Jo, jo, vær så god!« »Men De glemmer jo Jørgensen, hr. general.« »Om forladelse ...« Han bød Jørgensen, og denne så på mig som han tænkte: Er manden gal? Men jeg tænkte: Han skal tages i tide, sådan at han kan få respekt også for mig! Og hver gang han tilsidesatte den, holdt jeg ham til vinden og det frugtede.

Især var han meget kæphøj i fremmedes overværelse, og der var tit fremmede. Således kom han en dag meget overlegen hen til mig i stuen der var mange tilstede og sagde: »Hr. Jeger, De vil nok blive hjemme og passe drengene. Vi andre rejser til Vejle til komedie. En anden gang skal De nok få lov at komme dér.« Jeg svarede da: »Hvad angår at passe drengene, så passer jeg dem når min tid er. Hvad det andet angår, om at 'få lov', som generalen udtrykker sig, så vil jeg dertil svare at jeg, som er vant til Det Kongelige Teater, er bedre vant end at løbe efter sligt pøjt!«

Generalen bed sig i læberne, og man rejste så til Vejle. Jeg læste med drengene, og hen ad eftermiddagen red jeg så ud. Jeg ville vise generalen at han ikke skulle benytte mig som barnepige. Det hørte jeg om andendagen at generalen var meget forbitret over. Da jeg derfor kom ned til middagsbordet var der dækket til mig ved nederste bordende; for alle andre var der vinflasker, kun ikke for mig, og generalen værdigede mig ikke et blik. Jeg sagde så til tjeneren: »Markus! Hent mig en halv flaske vin!« Da jeg havde fået det, skænkede jeg et glas, idet jeg rejste mig op og sagde: »Jeg tillader mig at drikke et glas med generalen«, og nu tilføjede jeg et par pæne ord. Generalen rejste sig op, vi nikkede og drak, men han var indædt gal.

Men det morsomste foregik dog en gang nede i haven. Der var flere fremmede. Generalen og jeg sad på en havebænk, de andre stod foran. Vi førte en samtale, de andre hørte til. På én gang sagde generalen han var jo uhyre forfængelig: »Hvad synes De, hr. Jeger, om denne?« han slog sig på ærmet »den er kommen lige fra Paris.« »Å jo, hr. general, men herhjemme kan vi dog også præstere noget. Se her, og føl hvilket stof jeg har her i mine benklæder. Føl bare!« Og nu fik jeg den store mand, der var meget nærsynet, til at undersøge mine benklæder, hvilket var så kosteligt, at de omstående havde den største møje med ikke at ud-

bryde i skoggerlatter. Samtidig måtte jeg sidde ganske alvorlig, idet jeg rask væk talte om vore indenlandske fabrikker, og at den tid ikke var fjern da de fuldstændig kunne tage det op med de udenlandske.²⁴

Drengenes hengivenhed havde jeg for længe siden vundet. De holdt ikke af faderen, og den ene af dem stødte han altid på og påstod at han aldrig blev til noget, medens jeg sagde ham at det blev den dygtigste af dem alle. Det slog også til senere i tiden: han blev folketings- og senere landstingsmand, ejer af Rugård m.m.²⁵ Drengene søgte altid til mig og jeg havde deres hele fortrolighed, men da de engang begyndte at ville omtale deres fader, råbte jeg: »Hys! Ikke et ord om Eders fader!«

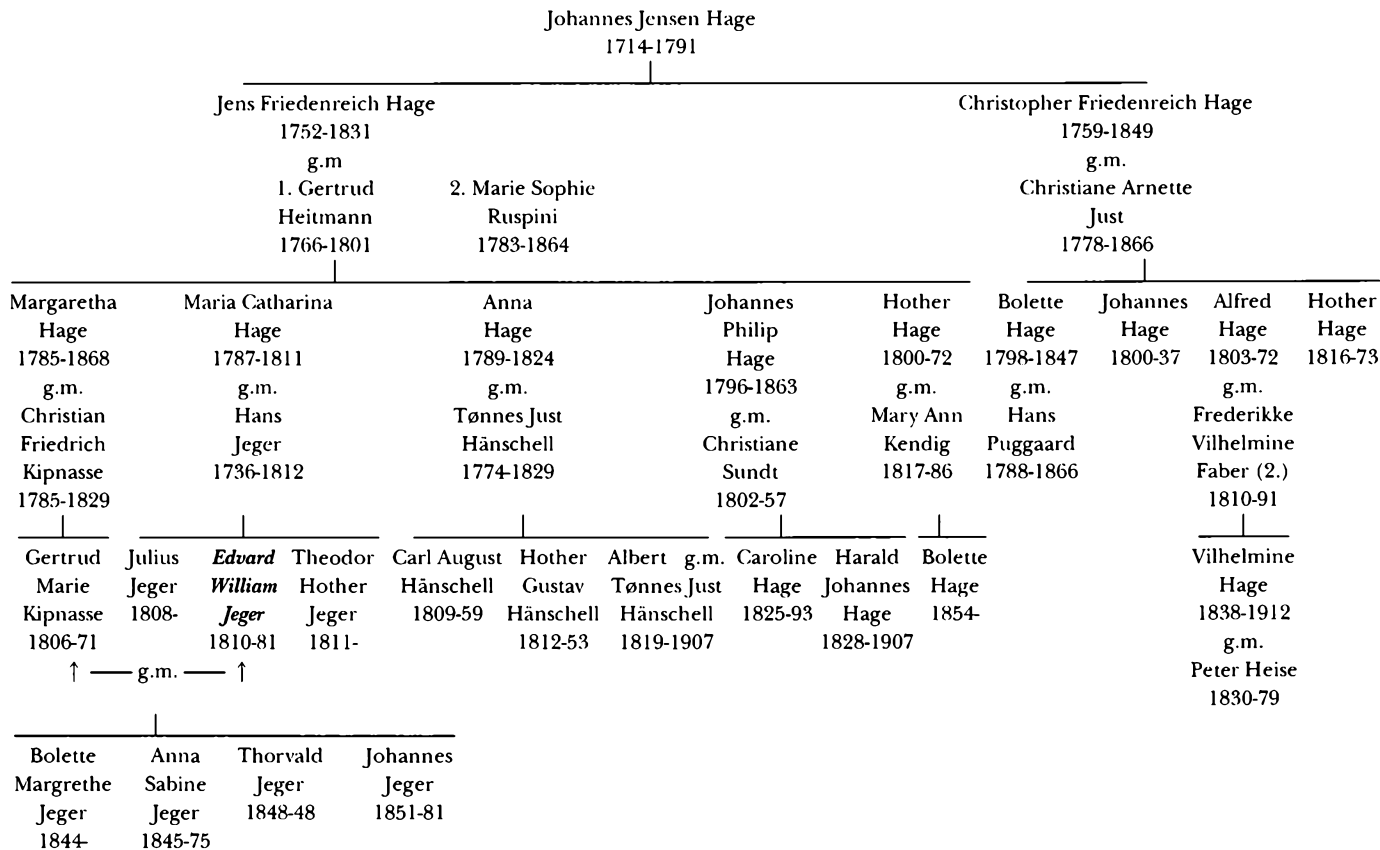
Da jeg forestillede generalen hvor dejligt det kunne blive når han ville ofre noget på beplantning og anlæg af de gamle volde omkring gården, overlod han mig en sum til plantningen, og ligeledes fik jeg et ålefiskeri anlagt i søen det var med silkebøjer, hvori ålene hængte sig.

Men forholdet til generalen blev mere og mere spændt, og da jeg så endelig kunne vente præstekald, opsagde jeg min plads på følgende måde: Jeg skrev et brev til ham hvori jeg anmærkede, at da det dog fremgik af hans hele færd at han savnede den dannelse der hørte til for at omgås sine undergivne på en tilbørlig måde, måtte jeg herved meddele ham at jeg fratrådte min plads hos ham til den og den tid. Og allerede inden fratrædelsen var jeg kaldet til præst i Vedersø. Men jeg hørte siden at generalen sagde om mig: Han var en mand med karakter og æresfølelse; man skulle sandelig passe nøje på sig selv hvad man bød ham.

Men drengene blev ved at holde af Jeger, så længe han levede, og besøgte ham tit, og han også dem. Ja, da han var død i København, kom ejeren af Rugård til hans datter og pånødte hende en anvisning, hvorefter hun kunne hæve hvad hun behøvede til begravelsen, den hun dog ikke gjorde brug af. Senere støttede han hende og hjalp hende til at få årlig af Vallø 400 kr.

Men Jeger mente også han havde nogen andel i at sønnerne blev rige. Thi når faderen tit havde hjemmeliggende 60-80.000 rdl., foreholdt Jeger denne tit i drengenes overværelse det ukloge deri og tilskyndede ham at købe jordegods, som absolut ville stige. Faderen gjorde det ikke, men aldrig så snart fik sønnerne penge før de slog ind derpå, så en fik Holbækgård,²⁶ en anden Ryomgård,²⁷ og den tredie Rugård m.m.

At Jeger slog sig til ro her i landet og modtog præstekaldelse skyldes vistnok at han var blevet forlovet med sin kusine frøken *Kipnasse*.²⁸ Faderen var, efter at have været købmand på St. Croix, grosserer i København, og det gik tilsidst tilbage med ham, så han ikke efterlod noget til sine døtre, hvoraf én var gift med provst Paludan²⁹ i Rårup og en anden

endnu lever ugift i København af familielegater. Jegers forlovede var en from kvinde, der lige fra barn af elskede sin frelser. Hun havde nærmest sluttet sig til den grundtvigske retning, hvilket også passede bedst til Jegers livfulde natur, så han som præst gik til samme side.

Rigtignok vedblev han i mange stykker at være mere teoretisk grundtvigianer end praktisk. Man kunne således ikke høre at hans prædikener særlig tilhørte retningen, medens ved nærmere betragtning de dog helt og holdent var bygget på tro og dåb.

Noter:

1. Edvard William Jeger, f. i Christiansted på Sct. Croix 25.6.1810 som søn af købmand Hans Jeger og Marie Cathrine Hage. Wibergs Præstehistorie. Se også stamtavlen. Ved faderens død 1812 var Jeger altså kun 2 år. En karakteristik af E. W. Jeger, som også berører hans forhold til lærer P. C. Christensen (eller P. K. Kristensen), findes i Paul Nødergaard: *En dansk præst- og sognehistorie*. Århus stift, s. 263. Om P. C. Christensen henvises øvrigt til *Fra Viborg Amt*, Årbog for Historisk Samfund for Viborg Amt 1994, s. 31ff. Optegnelserne i familiens eje.
2. Christian F. Kipnasse (1785-1829), gift med Bolette Margaretha Hage (1785-1868), Jegers moster. Deres datter Gertrud Cathrine Marie Sophie Kipnasse blev 23.5.1839 gift med Jeger.
3. Jens Friedenreich Hage (1752-1831) kom til Vestindien i 1777 under den amerikanske frihedskrig 1776-83; først gift med Gertrud Heitmann, Jegersormor, født 1766, død 1.3.1801. 28.11.1801 rejste J. F. Hage som regeringskommissær til Vestindien via England. Det er formodentlig på denne rejse han traf Marie Sophie Ruspini (født i London ca. 1783, død i København 1864), som han blev gift med 16.6.1803 (se nedenfor). Clausen og Rist: *Memoirer og Brev XI*, s. 36. Th.Hauch-Fausbøll og H.R.Hiort-Lorenzen: *Danske patriariske slægter III: slægten Hage*. (DPS).
4. Handelsmanden og politikeren Alfred Hage (1803-72) og juristen og politikeren Hother Hage (1816-73). Se stamtavlen. Dansk Biografisk Leksikon 3. udg. (DBL). DPS.
5. Hother Hage (1800-72), jernbaneingeniør i USA. DBL og DPS s. 113 f. Det omtalte landområde var Clearfield i Pennsylvania.
6. Franz Bülow (1769-1844), chef for Frederik VIs generalstab.
7. Hans Bøchmann Melchior (1773-1831), søn af sognepræst J. H. M. i Grenå, stud. Herlufsholm 1790, 1797 hører, 1820 overlærer smst., 1801 dr. phil.
8. P. C. Stemmann (1764-1855), geheimestatsminister, 1827 præsident for Danske Kancelli og leder af direktionen for Herlufsholm skole. DBL.
9. Jeger selv dimitteredes 1828, i øvrigt samme år som sin fætter Carl August Hånschell, f. på Sct. Croix 1809; dennes bror, Hother Gustav Adolph H., f. smst. 1812, dimitteredes 1830; de var sønner af købmand Tønnes Just H. (1774-1829) og Anna Hage (1789-1824). Leth og Wad: *Meddelelser om Dimittender fra Herlufsholm* bd. 1-2 (1875-87).
10. Jeger blev immatrikuleret 1828 og cand. theol. 1.5.1833 med karakteren *haud illaudebilis* (2. kar.). *Kjøbenhavns Universitets Matrikel*, udg. af S. Birket-Smith, bd. III (1912) s. 658. Wiberg.
11. Hother Hage (1800-72), jernbaneingeniør i USA. DBL og DPS s. 113f. Se stamtavlen.
12. Debatten om anlæg af jernbane København-Roskilde begyndte 1840 og blev meget langstrakt. Industriforeningen i København fik 25.5.1844 koncession på anlægget, men først 20.6.1847 kørte det første tog. Nationaløkonomisk Tidsskrift 3. rk. 5. bd. (1897) s. 171ff.
13. Albert Tønnes Just Hånschell (1819-1907), kofardikaptajn, g.m. Jegers kusine Caroline Hage (1825-93), datter af Jegers morbror Johannes Philip H. Carolines bror, Harald Johannes H. (1828-1907), var i 1846 landvæsenselev hos Jeger i Vedersø. DPS s. 111.
14. B. J. Fog (1819-96), 1867 Holmens provst, 1881 biskop i Århus, 1884 i København (DBL.).
15. Jeger var sognepræst i Vedersø 1838-55, i Lønborg 1855-64, begge Ribe stift, og i Knebel, Århus stift, 1864-76. En *specie* er en ældre mønt som gjaldt 2 rigsdaler.
16. Storkøbmanden, etatsråd Hans Puggaard (1788-1866) var indgiftet i Hage-familien.

- DPS s. 114. Se stamtavlen. Hjemmet var *Skovgården* i Ordrup, jfr. Jul. Schovelin I, s. 56, og *Memoirer og Breve* xxxix s. 157ff.
17. Danstedgård, Nebbelunde sogn, Maribo amt, ejedes 1812-40 af landvæsenskommissær Morten Kirketerp. Gården, der var på 109 tdr. htk., ligger 7-8 km fra Maribo. *Danske Slotte og Herregaarde*. Ny saml. II s. 93ff.
 18. Om Alfred Hage (1803-72) se DBL og Jul. Schovelin I s. 48ff. og II s. 195ff.
 19. Det fornemme Hage'ske hjem i København er skildret af Jul. Schovelin II s. 196-98. Hage ejede desuden landstedet *Stokkerup* ved Strandvejen n. f. Tårback. Jfr. også *Memoirer og Breve*, xxxix, s. 160-161.
 20. Den komplicerede skilsmisseeffære er udførligt skildret af Jul. Schovelin I s. 49-54. Hages hustru var Frederikke Vilhelmine Faber (1810-91), gift 1. gang 1831 med kateket i Nagskov Marcus Christian Vilhelm Michelsen. 1837 separeret, da hun var gravid med Alfred Hage. 8.2.1838 fødte hun i Kiel datteren Vilhelmine (Ville) Hage (1838-1912, 1859 g.m. komponisten Peter Heise). Først i aug. 1840 forelå ægteskabsbevillingen, så at vielsen kunne ske den 28.8. i Stege kirke. (Historien om vielsen i Hamburg har altså ikke noget på sig; den nævnte pastor Harms må være den kendte præst i Kiel Claus Harms 1778-1855.) DPS. DBL.
 21. Dette er en gentagelse, jfr. note 17. Carl Christian Boisen (1804-66) var sognepræst i Nebbelunde 1830-42, stiftsprovst i Ribe 1860-66. De omtalte to brødre må være Boje Boisen (1793-1876), sognepræst i Sakskøbing 1825-36, og Frederik E. Boisen (1808-82), kaldet *Budstikke*-Bojsen, kateket og første lærer i St. Hedinge 1834-37, sognepræst i Skørpinge 1837-50, i Vilstrup 1850-59, i Stege 1859-81. Fra 1852 udgav han *Budstikken*, et folkeskrift til oplysning og opbyggelse. DBL. Wibergs præstehistorie.
 22. Rimeligvis professor og overlæge Oluf (Ole) Lundt Bang (1788-1877). DBL.
 23. Herregården Engelsholm, Nørup sogn, Vejle amt, ejedes 1808-41 af generalkrigskommissær, cand. jur. Christian Petersen (1783-1841), gift 2. gang med Anne Marie Mourier (1787-1879). Generalkrigskommissær var 1794-1851 en embedsmand som stod i spidsen for udskrivningsvæsenet (krigsassessorerne), evt. rent tituler.
 24. Om den daværende danske tekstilfabrikation se O. J. Rawvert: *Kongeriget Danmarks industrielle Forhold fra de ældste Tider indtil Begyndelsen af 1848* (1850, nyoptryk 1992), s. 572ff.
 25. Der sigtes til den ældste søn, kammerherre, hofjægermester Ferdinand Mourier-Petersen (1825-98), ejer af Rugård på Djursland 1857-98, folketingsmand 1861-66, landstingsmand 1866-98, formand for Det danske Hedeselskabs bestyrelse 1866-98. Fridlev Skrubbeltang: *Det indvundne Danmark* (1966), s. 138-140. Mindsten ved Rugård.
 26. Adolph Tobias Herbst M.-P. (1826-1912), ejer af Holbækgård ved Randers fjord 1850-93, forstkandidat, etatsråd.
 27. Christian Hellenius M.-P. (1828-1903), ejer af Gl. Ryomgård på Djursland 1854-1903, folketingsmand 1864-65.
 28. Jeger blev kaldet til sognepræst i Vedersø 13.10.1838 og ordineret 20.11. Han blev gift 23.5.1839 med sin kusine Gertrud Cathrine Marie Sophie Kipnasse (1806-71), se note 2. I ægteskabet var der 4 børn. Se stamtavlen.
 29. Jens August Paludan (1803-69), provst i Rårup ved Horsens 1854-69, gift med Camilla Augusta Kipnasse (1809-64).

Braads saga

Af J. P. Skou

Går man fra Rigsdagsgården gennem en af de bueformede gennemgange i det gamle Rigsarkiv, kommer man ind på en ralbelagt gårdsplads, hvor øjet straks fanger Carl Martin-Hansens statue fra 1922 af rigskansler Peder Griffenfeld, hvis indsats havde berøring med det, der fortælles i det følgende.

Undervejs til det, jeg nu ved om mine forfædre, hilser jeg på ham hver morgen, når jeg går til Rigsarkivet, for vi har en slags fælles indsigt.

Går man videre ind, er man i Det kongelige Biblioteks smukke have, hvor storbyens støj pludselig er dæmpet ned til en svag susen. Lige frem ligger Det kongelige Bibliotek, til højre Tøjhusmuseet og til venstre den gamle Proviantgård fra 1603, hvor nu Rigsarkivet har til huse med størstedelen af Danmarkshistorien, som endnu ikke er skrevet.

Rejsen med fregatten »Haufmanden«

Sådan har billedet ikke altid været. I 1682, hvor *Braads saga* rigtig begyndte at tage fart, var haven krigshavn og Tøjhus og Proviantgård anvendt til de formål, hvortil de blev bygget, så stilhed har der nok ikke været. Her har fregatten »Haufmanden« også ligget. Nu i 1682 havde den tidligere guvernør over øerne, Jørgen Iversen foreslået Det vestindisk-guinesiske Kompagnis direktion, at der blev sejlet endnu en tur. Han var nygift og parat til igen at tage en tørn som guvernør derovre. Et par år forinden var problemerne på De vestindiske Øer blevet ham for uoverskuelige. Han havde mistet sin kone og fået religiøse anfægtelser. Derfor havde han anmodet om fritagelse for embedet og var taget hjem. I stedet var hans »onde ånd« Nicolas Esmiit blevet beskikket. Direktionen var imidlertid ikke tilfreds med dennes indsats og var derfor lydhør over for Jørgen Iversens forslag.^{1,2}

Direktørerne i Det vestindisk-guinesiske Kompagni var lensbaron Jens Juel (1631-1700) til Juellinge, etatsråd Albert Gyldensparre (1642-1696; adelspatent 1674; bror til Peder Griffenfeld (1635-1699)) og forretningsmanden Evert Holst. De forelagde sagen for kong Christian V og anmodede om tilladelse til at octroyere (leje) et skib til sejladsen. Kongen billigede det og lejede dem fregatten »Haufmanden«, der også havde været i Vestindien i 1675. Derpå overvejede de, hvordan de kunne

forbedre plantagedriften derovre. Det skulle naturligvis ske via de ruter der også benyttedes i den såkaldte trekanthandel. Turen gik fra København til St. Thomas over til Guinea og derfra tilbage til St. Thomas med slaver og endelig til København igen med varer.³

For at komme i gang fik man den idé, at måske ville danskere bosætte sig derovre, når de fik et godt tilbud. Direktionen lod derfor i maj 1682 udgå en offentlig indbydelse til bosættelse på St. Thomas, hvor man efter 3-4 års tjeneste i Kompagniet skulle få en grund til oprettelse af egen plantage og dermed være sine egne herrer. Der meldte sig imidlertid ingen, hvorfor direktionen anmodede kongen om at måtte tage det fornødne antal fanger på Holmen. Det bevilligedes, og admiralitetet fik pålæg¹ om at aflevere alle de fanger, der for livstid var dømt til jern på Holmen. Dertil yderligere 20 kvinder fra børnehuset, hvortil de var dømt for letfærdighed.^{1,3} Det var altså den levende del af den last, der skulle sejles til St. Thomas, og det skulle vise sig at være skæbnesvangert.

Jørgen Iversen fik sin bestalling som ny guvernør og skulle være »overhoved« for rejsen.⁵ Samtidig med den offentlige indbydelse hyredes en besætning, og det blev en blandet skare med flere tungemål. Hvert medlem tegnede kontrakt på sit sprog. En del af dem findes i Vestindisk-guinesisk Kompagnies arkiv i Rigsarkivet.³ Det skal jeg ikke komme ind på her men blot nævne, at *Simon Simonsen Braad* tegnede kontrakt som kompagniets assistent, også kaldet supercargo, hvilket vil sige, at han havde ansvaret for lasten såvel under ind- og udskibning som under transporten, og det gjaldt både gods og personer. Følgende centrale afsnit gengives på nudansk: »For sådan en tro og flittig tjeneste skal han nyde fri forplejning og den mad der serveres ved kaptajnens bord, så længe han er i Kompagniets tjeneste. Fra 1. august og indtil han spiser om borde, skal han have 8 Sletdaler månedlig. Sidenhen, fra den tid skibet sejler ad Sundet [Øresund], vil han nyde 8 Rigsdaler i månedlig gage, indtil skibet næst Guds nådige hjælp og bistand er kommet hjem igen og er blevet losset, og når han desuden har fået sit regnskab godkendt. Bliver han imod formodning opholdet af Kompagniet, skal hans gage ligge fast, så han kan nyde den, indtil han får sin betaling. *Desuden lover Kompagniet, at han skal få rekompensation for ekstra ordinære tjenester han måtte yde det, alt efter deres natur*«. Det sidste er meget vigtigt. Det videre forløb vil vise, om det bliver overholdt.

Tyskeren Jan Bronckhorst, der var bekendt med slavehandelen på Guineakysten, blev ansat som overkøbmand. Af den særlige instruks, der blev lavet for *Simon Braad*, blev det ham pålagt, at han »på bedste måde skal omgåes med overkøbmanden, så han i fortrolighed åbenbarer ham handelens beskaffenhed, hvilket ellers ikke er muligt, og han skal

især skaffe sig viden om, hvordan Bronckhorst udfører handelen. I den forbindelse er Bronckhorst i sin instruktion blevet anbefalet at informere Eder, hvad hans handel drejer sig om«. Som det ses, var der tale om en gensidig instruktion, der fortæller noget om *Simon Braads* placering. Meningen er den at gøre *Simon Braad* i stand til at overtage overkøbmandens opgaver, hvis han skulle blive syg eller dø. Skulle noget sådant ske ville hans gage blive forbedret tilsvarende, »som »Schibes Artichel« [vedtægt eller lov] i sådanne tilfælde bestemmer for efterfølgeren i forbindelse med dødsfald«.

Kontrakt og instruktion af 18. august 1682, der er underskrevet af de tre direktører, er betydeligt længere end her gengivet. Dokumenterne slutter med *Simon Braads* accept, således på nudansk:

»Ligelydende brevark har jeg modtaget af de grever direktører, og jeg lover at rette mig derefter, lige såvel vil jeg, hvis yderligere ordrer til tje-

Jeg, at employere mig forbrænder
 mig hvorefter hermed i Havana for
 meden sig som gode Replikation, som
 vand de forberede i alder derved &
 ni to forbrænder, som lang Tid for
 mig tilfald.

Hafnia 1682
 d: 26 Aug:

Simon Braad

Ex Datto Lovilliget, Daud 17 Septemb
 1682 — J. Juel

J. Juel
 A. Gyldensparre
 E. Holst

Afslutningen af *Simon Braads* brev med anmodning om lærred, musketter og brændevin som ekstra udstyr på rejsen. Det er underskrevet Hafnia 1682 d: 26. Aug. *Simon Braad*. Nedenunder står godkendelsen den 7. September A[nn]o 1682 underskrevet af direktørerne Jens Juel, Albert Gyldensparre og Evert Holst med kontrasignering af fuldmægtig Oliger Pauli. *Simon Braads* underskrift kendes i flere varianter, men de har altid det samme elegante sving.

nesten for Kompagniet bliver givet, mig i alle måder tilbørlig og forsvarlig rette og forholde, så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord«. Underskrevet *Simon Braad*.

Hvert besætningsmedlem måtte få noget ekstra materiel med på rejsen efter eget ønske, når et sådant blev fremsat, og ønskerne var mangeartede. Her er det værd at hæfte sig ved *Simon Braads* ejendommelige ønske, nemlig »4 stc. [stk.]⁶ Hør lerret, 10 stc. Sles lerret (schlesisk lærred; regnes for en særlig kvalitet), 10 stc. Musketer og 1 flint, 12 Ancher frans brendevin«, som han får bevilliget. Som en slags begrundelse bekræfter han kontraktens ord sådan: »da jeg således på denne rejse trakter efter alt det, som kan tjene Kompagniet til bedste, så der efter rejsens fuldførelse skal være grund til at *employere mig yderligere udi deres tjeneste ...*« (se ill. på foregående side). Derudover kan man kun gisne om, hvad han har tænkt sig at bruge sit opfyldte ønske til. Ser man på begrundelsen, kan han næppe have haft senere salg for øje. Måske skulle lærredet bruges til forbindelse eller klæder og brændevinen i forbindelse med skade eller sygdom. Han havde jo ansvaret for, at såvel fangerne på turen til St. Thomas som senere slaverne fra Guinea kom sunde og velbeholdne i land. De 10 musketer og 1 flint [vel 1 til hver] kan synes meget for én mand, men det gør det klart, at han ved, at det ikke er Vor Herres sødste børn, han skulle ud at sejle med, så han har villet kunne forsvare sig.

Simon Braads kontrakt af 18. august gjaldt helt klart kun rejsen med »Haufmanden«; se den fremhævede tekst i hans kontrakt og hans anmodning ovenover. Det er derfor fejlagtigt, når det angives, at hans instruks og ordre lød på, at han skulle være assistent på St. Thomas. Tilsvarende fejl gælder fire andre, der tegnede kontrakt for rejsen.⁷

»Haufmanden« afsejlede fra Københavns red den 5. november 1682 fulgt af en »Barcalonga« (en slags større bark), til den havde passeret Kap Lindenes. Fangerne skulle ikke have chance for at tvinge sig i land på de danske kyster.

Jørgen Iversen, der havde været med fra København, tog den 10. november sin hustru og søn samt nogle tjenestefolk om bord i Helsingør. Der foreligger to breve fra Jørgen Iversen fra samme måned. I det første beklager han sig over kaptajn Jan Bloem, og det videre forløb viser, at der har været problemer mellem kaptajn og besætning lige fra begyndelsen, og at det kun hjælper lidt, at Iversen prøver at dæmpe gemytterne ved løfter om bedre forhold.² I det andet brev af 30. november meddeler han, at hans hustru har født en lille pige. Det er det sidste, man hørte fra guvernør Jørgen Iversen.

Det vides nøje, hvordan sejladsen forløb, for *Simon Braad* førte journal (dagbog) på hele turen – i alt 83 sider! Omslaget⁸ gengives på næste

Journal
 holden paa
 Fregatten Haufmanden kaldet
 destineret til St. Thomas, og derfra
 til Guinea, og fra bemeldte Guinea
 igien til Ste. Thomas, og der
 efter til Kiöbenhavns Com-
 manderet af Cap: Jan
 Bloem, bemeldte Journal
 holden af Assistent
 Simon Braad, fra
 den 5te. Novemb. 1682.
 Der de agtede at gaas
 Seigt fra Kiöbenhavns
 Reed, indtil den 2de. April
 1683. efter at Ski-
 bet kom til at strande
 den 30 Martijac
 ved Carlsund under
 Sverrig, og der for
 uden paa Reisen fore-
 faldet Rebellion.

„Journal Holden paa Fregatten Haufmanden kaldet, destineret til St. Thomas, og derfra til Guinea, og fra bemeldte Guinea igien til Ste. Thomas, og derefter til KiöbenHaun. Commanderet af Cap: Jan Bloem. bemeldte Journal er Holden af Assistent Simon Braad, fra den 5te. Novemb: 1682, der de agtede at gaae Seigt fra KiöbenHauns Reed, indtil den 2 April 1683: efter at Skibet kom til at strande den 30 Martijac: ved Carlsund under Sverrig og derforuden paa Reisen forefaldet Rebbellion.“

side. Rejsen er vel resumeret af Fr. Krarups¹ og J. O. Bro-Jørgensens² artikler, men nogle få korrektioner og uddybninger er nødvendige her. Natten mellem den 19. og 20. januar 1683 blev der begået mytteri, hvorunder løfter og bønner ikke mere gjaldt. Jørgen Iversen var den første, der blev kastet over bord, og efter forfølgelse blev kaptajn Jan Bloem og fem af kompagniets funktionærer fanget og gik samme vej. Det gjorde også kisten med Iversens nyfødte datter. De øvrige blev skånet, men flertallet af fangerne og opvarterne (servingerne) blev sat i land på øen Flores i Acorerne vest for Lissabon. I spidsen for mytteristerne stod en af fangerne, Jochum Gulliksen, som tidligere havde gjort tjeneste på »Haufmanden«.

Bro-Jørgensen² skriver, at *Simon Braad* også skulle have været dræbt, men at »de kvindelige fanger med deres liv gik i forbøn for ham, fordi han havde været god mod dem, trøstet dem med Guds ord og sørget for klæder til dem«. Det leder tanken hen på *Simon Braads* lærred, og det stemmer med, at Krarup¹ noterer, at den stærkt religiøse Jørgen Iversen havde bedt *Simon Braad* holde andagt med folkene. Videre finder Bro-Jørgensen² det uforklarligt, at rebelkaptajnen allierede sig med *Simon Braad* og et par andre og fik de andre »overrebeller« indespærret, hvorefter han lovede at sejle skibet til København. Det samarbejde har jeg intet belæg fundet for. Gulliksen udfærdigede et skrift med de øvriges »bekendelser« og et, der redegjorde for hans egen opførsel. Den eneste, der nægtede at skrive under, var *Simon Braad*, fordi han fandt »en hel hob usandfærdigt deri«. Når *Simon Braad* ikke kom under samme tvang, kan det ikke udelukkes, at det skyldes, at han var i stand til at holde de øvrige i skak. Det er jo beviseligt, at han var bevæbnet.

Under stormvejr den 30. marts 1683 stødte skibet på en klippe på Risøen i Karlsund ved Marstrand, hvor rådmand Sten Arvesen (Arfueson) anede uråd, fordi »man fra skibet dagen den 1. april var begyndt at bringe fanger i jern ind til byen«. Han skrev derfor et brev dateret 2. april til København om hændelsen, men allerede den 3. april tog admiral Niels Juel (bror til ovennævnte baron og direktør Jens Juel) affære og bragte fanger og mandskab til København, hvor der blev iværksat en stor retssag.

Dømmen blev afsagt den 20. juni 1683. Den er på 6 sider opsat i 16 punkter. Som leder af mytteriet står Jochum Gulliksens sag først og fylder en hel side. Han skulle have arme og ben knust og derefter lægges levende på stjele. Hans gode sømandskab, som er nævnt i litteraturen,² hjalp ham ikke meget. Lignende skulle overgå flere andre. Hans Bierman, som var den første, der lagde hånd på kaptajn Jan Bloem, skulle knibes med glødende tænger og have højre hånd afhugget inden den øvrige behandling. Tre skulle miste hovedet, som skulle sættes på stager og kroppene

lægges på stejle. I alt ni blev dømt til henrettelse, men derudover blev der afsagt en række andre domme. Nogle skulle arbejde i jern på Bremerholm, andre skulle arbejde for kongen uden gage eller for kosten alene, og 18 navngivne personer »have forbrudt til kompagniet deres hidtidige løn og skulle arbejde for kongen i et 1/2 år for 1/3 af deres forrige gage«, fordi de »ikke haver efterkommet deres skyldige pligt med at assistere Officierne«. Blandt dem var også understyrmand Jan von Gent, der senere samme år udsendte et flyveblad⁹ med beskrivelse af rejsen og dommen. Heri er der en fin detaljeret tegning af skibet set i to vinkler, af de ni stejler, af skarpretteren og af to præster – de dømte blev forrettet hver efter deres religion. Flyvebladet kan bese under opsyn i Det kongelige Biblioteks stiksamling men må ikke berøres. Det er gengivet i »Vore gamle Tropekolonier«² og står som den eneste øjenvidneberetning, hvad den også er, når lige *Simon Braads* store journal fra rejsen undtages.

I følge biskop Erik Pontoppidan (1698-1764) gik dronning Charlotte Amalie i forbøn for de dømte og bad kongen om at forkorte deres kval, hvilket meget snart resulterede i, at de blev strangulerede (3. juli 1683).¹⁰ Den afslutning stemmer hverken med dommen eller med Jan von Gents beskrivelse og tegning. Det er altså ikke rigtigt, når Gyldendals Leksikon¹¹ anfører, at »stejle og hjul sandsynligvis ikke anvendtes efter 1500-tallet«.

I vore dage har forfatteren Thorkild Hansen¹² skildret Jørgen Iversens situation, mytteriet og straffen i sin trilogi om den danske slavehandel.

Eksamen og sommerjob

Ja, hvor var egentlig *Simon Braad* under hele denne sag? »Forhør og Dom« står der på dokumentets omslag, men forhøret af ham har titlen »Examen«. Den fylder 23 sider foldet folio med korte spørgsmål til venstre og *Simon Braads* omfattende, klare og detaljerede svar til højre. Heri står hans navn flere gange, men i dommens 6 sider nævnes hans navn ikke én eneste gang. Hvordan kan det hænge sammen? Fr. Krarup¹ vil vide, at han blev frikendt på grund af sin unge alder. Det må anses for et skøn, han lægger. *Simon Braad* må antages at have været midt i 20-erne, så det er næppe troligt, at denne alder skulle spille nogen rolle for at blive dømt, og det stemmer ikke med den brutalitet, der i øvrigt blev udvist i sagen. Sammenhængen er da også en helt anden. *Simon Braad* er aldrig blevet anklaget, og derfor var der hverken nogen frifindelse eller dom at afsige.

På sidste side i hans journal (dagbog) er der et NB:, hvor der står: »1683, den 6. maj forføjede mig fra København ad det forulykkede skib ...« og videre »den 22. september kom jeg til København igen, efter

at jeg onsdagen forud tog fra Marstrand«. I løbet af sommeren 1683 skrev Sten Arvesen mindst 11 breve til direktionen (i alt 26 breve på sit »halvsvenske« sprog fra 2. april 1683 til 16. juni 1685). I brevet dateret den 15. maj nævner han, at Mons' *Simon Braad* kom til Marstrand forgangen lørdag, som var den 12. *huius* [i samme måned], og i brevet dateret den 13. august 1683 nævner han, at Mⁿ *Simon* nu begiver sig på rejsen ned, så han bliver ene.¹³ Altså rejser han ikke nødvendigvis med det samme. Samtidig beklager han sig over, at de »Høye Herrer« ikke svarer på hans breve. Det viser sig, at Sten Arvesen og *Simon Braad* hele sommeren sammen med en del folk har ligget ved »Haufmanden« og søgt at få fat i alt, hvad der kunne bjerges. Medens Sten Arvesen sender sine breve om besværet ved arbejdet og med folkene, sender *Simon Braad* flere lister over bjergede sager såvel som over det, der er kastet ud igen på grund af vandskade. Det nævnes altsammen – revl og krat. Listen af 10. juni 1683 underskriver de begge. Den 16/12 1683 summeres det hele op på 10 sider, skrevet med *Simon Braads* hånd – også underskriften, men der står Sten Arfuesen. De her anførte dateringer dækker over en ejendommelighed, idet der på omslaget til dokumentet med forhør (examen) og dom står, at det fandt sted på admiralitetet i København i juni 1683, og da dommen over Gulliksen m.fl. blev afsagt den 20. juni, må det være rigtigt.

Examen af *Simon Braad* bærer ingen selvstændig datering, så enten må han være afhørt på et andet tidspunkt, eller også har han været en tur i København i juni måned.

Fiskalens første spørgsmål til *Simon Braad* drejede sig om, hvor han kom fra, og hvorfor han var kommet. Han svarer, at han kommer fra Karlsund [ved Marstrand] for over for Kompagniet at gøre rede for skibet *Haufmanden*, som samme sted er stødt ... Her afbrydes han brat af fiskalens næste spørgsmål. På det tredje fortæller han, at da guvernøren og han om morgenen den 20. januar kom op på »Skantzen« [broen], fortalte kaptajn Bloem, »at bådsmandsmat Hans Bierman sad og drak brændevin med fangerne, og han bad guvernøren at gå derover og spørge hvad Bierman havde med fangerne at bestille ...« o.s.v.. – Det blev dog *Simon Braad*, der blev sendt på den mission.

Var det mon *Simon Braads* brændevin? Det hele lyder for mig som en forklaring på noget, der er sket for ikke så længe siden. Det er derfor sandsynligt, at han har afgivet den inden han i maj rejste op til skibet.

Denne antagelse bekræftes af to dokumenter dateret Marstrand d. 26. maj 1684. Af det første [på nudansk] »Særlig regning vedrørende alt det gods, som i året 1683 er bjerget fra det forulykkede skib *Haufmanden* beliggende i Karlsund ved kysten ...« fremgår det hen gennem doku-

mentet klart, hvor meget der blev bjerget af hver slags, hvor stor en del der var ødelagt, og endelig den tredjedel, som bjergerne havde fået eller taget. Resten havde assurandørerne tilgode, og det blev til ikke mindre end 4043 Dr. 28 $\frac{1}{3}$ øre. Møntfoden i Sverige på den tid var rigsdaler, daler og ører. Af det opsatte regnskab kan det ses, at en rigsdaler (RDr.) var lig $1\frac{1}{2}$ daler (Dr.), og en daler var lig med 32 øre. Desuden regnedes ører også i brøkdeler. I Danmark brugtes skilling.¹⁴

På det andet dokument [på nudansk] »Regning på det som jeg har udlagt i kontant ...«, er hver enkelt post, som Sten Arvesen har tilgode for, opstillet og de slutter med, at han, som det er sædvanligt, lægger 2 procent til i provision. I alt krævede han 1090 Dr. 2 øre. Med på denne liste er der tre poster vedrørende *Simon Braad*. Den første lyder [på nudansk]: »Betalt til velbårne Hr. Macklier [antagelig en mellemmand] i Göteborg det, som velagtede unge karl *Simon Braad*, først efter at skibet var strandet, har tilgode ved sin rejses fortsættelse til København ... kontant ... 40 Dr.«. I følge kontrakten skulle han have 8 rigsdaler om måneden, så længe han sejlede med Haufmanden, og det gjorde han i 5 måneder, så han har i realiteten på det tidspunkt kun fået to tredjedele af sin gage. Den anden post lyder: »Betalt til en ung person vellærte *Simon Braad* fra København, som var ved bjærgningen fra den 12. maj og indtil den 10. september på hrr. assurandørernes vegne, for hans umage ... 100 Dr. Og den tredje post: »For hans kost holdt i 17 ugers tid à 2 RDr. om ugen beløber [sig til] ... 51 Dr.«. Altså regnedes en rigsdaler på det tidspunkt til $1\frac{1}{2}$ daler.

Dokumenterne er udfærdiget af en øvet skriver og sat op samlet. Sten Arvesens underskrift står med samme hånd, men det så man måske stort på den gang?

Den sommer var *Simon Braad* således hele tiden i assurandørernes tjeneste. Dermed er det helt afklaret, at hans forklaring til retten er afgivet, inden han først i maj 1683 rejste til Marstrand.

Den ældre slægt

Hvem var han så egentlig denne *Simon Braad*, og hvor kom han fra?

Det kan slås fast, at han var ung og kvik. Desuden må han have haft en god uddannelse, sådan som han kunne skrive og håndtere sproget. Sandsynligvis har han været købmand, og han må have mødt med nogle referencer, ellers er det usandsynligt, at direktionen ville have hyret ham. Det indsnævrer selvfølgelig mulighederne, men der er mange, der kan hedde Simonsen og Braad. I *Simon Simonsen Braads* kontrakt står der »barnefødt her i staden«. Min søgen i København gav imidlertid intet resultat. Jeg prøvede så Frederiksberg bibliotek, der er kendt for sin sam-

ling af anetavler. Her fandt jeg en slægt *Braad* i værket »Svenska Ättartal«,¹⁵ og det er i den her forbindelse en ganske særlig slægt, for den indledes sådan:

»Äldste kände stamfadern *Simon Braad* (efter Dansk uttal Brodd) lefde i början af 1600-talet och bodde i byn Kaberud i Norra Jutland. Der föddes hans son *Simon*, f. 1623, †1692; handl. i Ronneby; g. 1656 m. *Margareta Schlüter*, f. 1636, †1677«. Om deres tredje barn og ældste søn står der: »*Simon*, f. 1659; köpman; reste til Guinea«. I alt havde de 10 børn.

Der må være en årsag til, at det noteres, hvordan navnet udtales på dansk, og det vil være et meget ejendommeligt sammentræf, hvis en ung dansker og en ung svensker med det navn på samme tid »får den idé« at rejse til Guinea. På den anden side står der jo, at han var født i København. Spørgsmålet er så, hvor megen vægt, der skal lægges på det. *Simon Braad* har jo ikke selv skrevet kontraktens tekst, og han har vel næppe heller diskuteret dens indhold »for detaljer«. Dertil kommer, at det måske ikke var så godt, hvis der stod, at han kom fra Blekinge, som svenskerne havde taget 25 år tidligere.

Når der kun står »reste til Guinea«, kan det måske skyldes, at forfatteren (slægten) har kendt til udrejsen men ikke til »hjemkomsten«.

Jeg henvendte mig derfor til det svenske rigsarkiv i Stockholm og til landsarkivet i Lund for at søge hjælp. Fra rigsarkivet fik jeg kopi af »mantalslängd« [folketælling] i Ronneby stad 1659 og 1661, hvor *Simon Simonsson* står anført med hustru og tjenestefolk. Listerne nævner kun de mænd og kvinder, som kunne arbejde samt civile præster og skolepersoner, men ingen børn.¹⁶ Fra landsarkivet i Lund fik jeg den oplysning, at *Simon* var *Simon Simonsson* og hans hustru *Margareta Hendricksdotters* ældste søn, og at han blev døbt i Ronneby kirke den 30. oktober 1659.¹⁷ Senere oplystes det, at det ikke vides, hvor *Simon Simonsson* kom fra, og at der ikke findes protokol over vielser fra 1656, men i øvrigt stemmer foretagne stikprøver med anelisten over *Braad*-slægten fra 1889, således fx at datteren *Elisabeth* døbt den 16. juni 1658. Dødsbogen for Ronneby fra 1692 er ikke bevaret, derfor kan *Simon Simonssons* alder ved dødsfaldet ikke angives, men i kirkeregnskaberne er det anført, at det år ringede klokkerne for *Simon Simonsson*, og at en afgift betales for dette.¹⁸

Da navnet *Braad* ikke forekommer i de svenske kirkebøger, har det antagelig på det tidspunkt været anset for et tilnavn. Slægten skulle stamme fra Kaberud i Nordjylland, men det stednavn kendes ikke. Det kan antages at være skrevet forkert på grund af mundtlig overlevering, og da er der en to-tre muligheder, som vil være yderst vanskelige at undersøge så langt tilbage i tiden.

Slægten *Schlüter* (i vore dage staves det anderledes) i Sverige viser sig at være vel beskrevet.¹⁹ Slægten hævder, at den stammer fra Brabant, hvorfra den udvandrede på grund af religionsforfølgelser. *Herman Schlüter* (o. 1572-før 1636) og hans hustru *Katarina* skal være indvandret fra preussisk Pommern omkring 1592²⁰. De bosatte sig som handlende i Ronneby i Blekinge, hvor deres tre sønner i 1636 opsatte et epitafium over dem i kirken (se slægtstavlen bagest i artiklen).

Sønnen *Herman Hermansson Schlüter* (1600-1678) blev borgmester, *Hendrich Hermansson Schlüter* begr. den 10. marts 1658, og *Johan* begr. den 23. januar 1650. De boede alle i Ronneby. *Hendrich* var efter al sandsynlighed gift med *Lisebeht* (død 1662), idet følgende står noteret: »1662 10/12 begr. *Lisebeht Hendrich Schlüters* med st. kl. [d.v.s. ringning med store klokker]«. De har haft børnene *Margareta* (se ovenfor) og *Hans* (død 1661) og måske flere.

Simon Simonsson Braad står anført som handelsmand i Ronneby.¹⁵ Det vides ikke, om han var det, inden han giftede sig ind i handelsslægten *Schlüter*, men han har tilsyneladende været en kendt person. Da Karl XI fra 1682 ville anlægge admiralitetshavn i Karlskrona lovede 28 navngivne personer, at de i løbet af året ville bygge hus dér. Den første på listen var *Simon Simonsson* fra Ronneby.²¹

Vejen til Horsens

Vi husker fra *Simon Braads* kontrakt, at direktionen lovede, at han ville blive rekompenseret, hvis han gjorde kompagniet nogle ekstarordinære tjenester. Ovenfor har vi set, at han i sommeren 1683 arbejdede for assurandørerne, hvilket kompagniets direktion må have sagt god for, men rakte deres tilsagn længere?

På første side i *Simon Braads* journal er der på langs ad margenen på et senere tidspunkt skrevet: »*Simon Braad* siden Hospitals Forstander i Horsens, hvor hand Døde 1743 Ældgammel ...«. Der kan ikke herske tvivl om, at teksten i margen er indsat for meget længe siden, men hvem har haft adgang og interesse i at give denne oplysning videre til eftertiden? Biskop Erik Pontoppidan (1698-1764) skrev i sit monumentale kirkehistoriske værk et afsnit om mytteriet på Haufmanden.¹⁰ Det fremgår klart heraf, at han må have set *Simon Braads* journal, idet der blandt andet står: »*Simon Braad*, welcher vor wenig Jahren als Hospitals Vorsteher zu Horsens im hohen Alter gestorben und in einer geschriebenen Relation, woraus dieser Extract gezogen, alles umständlich erzehlet«. Det er det eneste sted i litteraturen, at journalens eksistens nævnes. Det må antages, at Erik Pontoppidan har skrevet sit afsnit i værket omkring 1745 og altså kort tid efter *Simon Braads* død i 1743. Måske er det ham, der har

skrevet det nævnte notat i margen. Havde notatet og Erik Pontoppidans afsnit ikke eksisteret, ville det være uhyre svært at finde ud af, at den unge supercargo på Haufmanden og den gamle hospitalsforstander i Horsens var den samme person.

I de første år efter sejlturen er kilderne ellers tavse, men i 1688 skete der noget. For at få rigtig fat på det, er det nødvendigt med et lille sidespring og tilbage i tiden.

Efter krigene med Sverige var der en hel del bytten jordejendom mellem danske og svenske godsejere og mellem danskere indenbyrdes. Én af disse godsejere var Mogens Friis (1623-1675), der i 1672 oprettede lensgrevskabet Frijsenborg og lensbaroniet Frijsenvold. Heri var Peder Griffenfeld ham behjælpelig²², men som bekendt kom begge kort efter »til skade«. Mogens Friis mistede baroniet, og Peder Griffenfeld sad fra 1676 fængslet på Munkholm.

Relationerne mellem familierne gik imidlertid ikke tabt. Peder Griffenfeld var i 1670 blevet gift med Mikkel Nansens datter Karen. De fik i 1672 deres eneste barn datteren Charlotte Amalie (opkaldt efter dronningen), og moderen døde 14 dage senere. Griffenfelds datter skal være blevet lovet til greve Mogens Friis's søn Niels (Nicolaus), men det blev frafaldet ved hans fald.²³

Charlotte Amalie Griffenfeld (1672-1703) blev opfostret hos farbroderen Albert Gyldensparre, der i 1671 var blevet gift med Anna Margrethe Iserberg^{24, 25, 26} og ikke hos slægten Nansen, som anført i Danmarks slotte og herregårde.²⁷ Hun fik lov at bevare sin frøkenstand efter Griffenfelds fald, men Frederik Krag måtte i 1690 have kongens særlige tilladelse til at gifte sig med hende.²⁴

I 1688 blev greve Niels Friis (1665-1699) til Frijsenborg amtmand over Stjernholm (Horsensområdet) og Aarhusgaard amter.²⁸ Samme år eller året efter har Albert Gyldensparre godset Stensballegård i Vær sogn lige nord for Horsens, og i 1690 gik godset over til baron Frederik Krag (1655-1728), da han blev gift med Charlotte Amalie Griffenfeld.^{24, 29}

Niels Friis og Charlotte Amalie Griffenfeld har altså sandsynligvis også truffet hinanden i voksenalderen. I hvert fald formidlede Niels Friis et forlig mellem Horsens by og baron Fr. Krag til Stensballegård om retten til benyttelse af Horsens havn. Her skriver begge under på dokumentet.³⁰ Niels Friis døde af hjerneblødning i Haag godt et halvt års tid efter, at han var blevet *Envoyé extraordinaire* (gesandt). Hans enke Christine Sophie Reventlow (søster til dronning Anne Sophie Reventlow) beholdt Boller i livgeding.

Friis-slægten havde i øvrigt relationer til Horsens hospital, hvortil Mogens Friis til Boller og Faurskov allerede i 1666 udstedte en forskrivning,

der lød på, at han og hans arvinger erkendte sig skyldige til Horsens 500 rdl., som skulle indestå på Boller og den årlige rente udbetales til hospitalsforstanderen til 2 fattiges underhold i Hospitalet.³¹

Fra 1688 var *Simon Braad* ridefoged på godset Boller i Uth sogn syd for Horsens.³² Hvad der har været talt om i korridorerne, kan man kun gisne om. Den 15. juli 1690 (Die ♂ [den nordiske gud Tyr's tegn = tirsdag] post dncem Exaudi [efter 4. søndag efter Trinitatis])³³ blev han med kongens tilladelse foruden nogen trolovelse gift på Boller med *Sidsel Wejle*. Egentlig hed hun *Sidsel Sørensdatter*, så efterhånden faldt tilnavnet *Wejle* bort. Den 22. marts 1691 døbttes deres første barn i Uth kirke. Det var en søn, som selvfølgelig kom til at hedde *Simon*. Da der var flere borgere fra Vejle blandt fadderne, synes det klart, at moderen var fra denne by.

Historien får dog mere perspektiv, da de den 10. juli 1692 fik en søn døbt Mogens, hvorved greve Nicolaj (Niels) Friis og jomfru Anne Marie Offenberg var faddere. Anne Marie von Offenberg (o. 1646-1694) var greve Mogens Friis's 2. hustru og mor til greven. Præsten Jeremias Anchersen har ikke blot villet skrive enke men har i stedet brugt det finere jomfru.

Efter Mogens Friis' død i 1675 drev hun grevskabet videre under sønnens mindreårighed, men både hun og senere sønnen var nok også godt hjulpet af forvalteren *Niels Nielsen Hielsing*³⁴ (1650-1713), der desuden var forpagter af Favrskov og ejer af Amdrupgård.³⁵ Næste år den 24. september var der igen dåb hos ridefogedens, da en datter blev kaldet Anne Marie efter grevens mor. Mogens døde godt 3 måneder gammel, medens Anne Marie Braad (1693-1719) blev gift med Hein Justesen den 22. august 1713.

Så må familien være flyttet, for i 1697 fik de datteren Karen døbt (dato kan ikke læses) i Urlev sogn længere sydpå i Bjerre herred. Her var Jeremias Anchersens hustru³⁶ fadder, så familien har som sædvanlig holdt fast ved tidligere bekendtskaber.

Seks år senere – den 8. maj 1703 fik *Simon Braad* skøde på Inger Gudmandsdatters gård og to tilliggende boder med have på Søndergade i Horsens.³⁷ Det er kort noteret hos Sv. Aage Bay,³⁸ der skriver »forrige forpagter« men kun prikker i stedet for, hvad det er af. Skødet er da også skrevet særdeles småt, men sirligt og klart. Her står det tydeligt nok, at *Simon Braad* hidtil havde været forpagter af Grunned gaard. En nærmere undersøgelse viser, at det må være Store Grundet i Hornstrup sogn nord for Vejle. Den ejedes på den tid af major Erik Krabbe.²⁹

Den 4. maj 1705 fik *Simon Braad* og *Sidsel Sørensdatter* deres sidste barn døbt Margrethe Elisabeth (begr. 3. februar 1710), og så er tan-

kerne pludselig tilbage i Ronneby. Hans mor hed jo Margareta og mormoderen sandsynligvis Lisebeth. Desuden havde han en søster Elisabeth (1658-1680), der var et år ældre end ham, og som netop kan være død på den tid, han kan tænkes at have forladt Ronneby.

Hospitalsforstander og konsumtionsforpagter

Efter hospitalsforstander Christian Nielsen Toldorps død i 1705 ansøgte amtmanden over Aarhusgaard og Stjernholm amter Christian Ludvig von Plessen²⁸ og biskop Hans Braem i Aarhus om tilladelse til at nedlægge Horsens hospital og fordele patienterne på andre, da der heri kunne ligge en besparelse, men Frederik IV sagde nej.³¹

Så skulle hospitalet have ny forstander, og igen ser det ud til, at *Simon Braad* har haft de rigtige forbindelser. I hvert fald fik han kongelig beskikkelse som hospitalsforstander den 2. november 1706³⁹ og blev i jobbet, indtil det i 1726 overgik til sønnen *Simon Braad d.y.*

Hospitalsforstanderen havde fast løn, der aftaltes med biskoppen.³¹ Desuden var der åbenbart nogle sportler. Horsens hospital hørte under Torsted kirke i udkanten af byen, men i hvert fald nogle af de kirkelige handlinger dér vedrørende hospitalet er indført i Vor Frelser kirkes kirkebog. Der ser vi ofte *Simon Braads* navn, når han har givet en tilladelse eller rettighed fx: »1718, d. 28. April copulerede jeg udi Torst: Kirche skibskarl Christen Jensen og Anne Thomasdatter, i copulations Rettighed lagt den 27. April 1718 til *Simon Braad*«. Der må være tale om et pengebeløb. Muligvis har han skullet skrive nogle papirer i sådanne tilfælde. Tilsvarende må antages at være tilfældet, når handlingen blev forestået i Torsted kirke af hospitalets egen præst, Elias Olufsen Svane. Der var altså brugerbetaling, hvilket jo ikke var forskelligt fra den, der ellers var i forbindelse med kirkelige handlinger.

Men *Simon Braad* havde andre aktiviteter. Således var han i 1711 forpagter på Rosenvold på nordsiden af Vejle fjord, hvor han holdt tjenefolk uden selv at bo der.³⁹ Hvor længe det stod på vides ikke.

Den 7. april 1716 (1/1 1716-1/1 1719) forpagtede *Simon Braad* sammen med interessenter konsumtionen, hvilket vil sige inddrivelsen af forbrugsafgifter,⁴⁰ af Horsens by, der i de år udgjorde et beløb på godt 4956 rdl. årlig. Senere var sønnen *Simon Braad d. y.* med i det. På den tid blev de begge kaldt *Seigneures*.

I 1719 står der i kirkebogen: »den 14. oktober prædikede jeg ofver *Simon Braads* salig kjæreste *Sidsel Sørensdatter*, som blev nedlagt udi Frelsers kirche udi een ege kiste«. En måned senere prædikede præsten over Rasmus Jensen Werling (se nedenfor) »forhen begravnen udi Frelsers kirches kirchegaard udi i een ege kiste«. Begge blev lagt i egekiste, men til

forskel blev *Seigneur Simon Braads* kone begravet inde i kirken. *Simon Braads* har altså været særligt ansete personer i byen på den tid.

Datteren Anne Marie (begr. 8. december 1719) døde næsten samtidig med moderen, og det ses af skiftet,⁴¹ at barnebarnet den 5 årige Sidsel Heinesdatter, med sin far Hein Justesen som værge, fik sin moders søsterlod. Af andre børn var der på den tid også den 28 årige *Simon Braad d. y.* og den 20 årige Karen Simonsdatter Braad.

I 1726 afgav den 67 årige *Simon Braad d. æ.* som nævnt stillingen som hospitalsforstander til *Simon Braad d. y.*, men ellers siger kilderne ikke noget om den gamle, før han i 1742 oprettede en fundats, hvorved han skænkede 400 rdl. til en sengeplads på hospitalet.³¹ Han døde den 5. juli året efter 84 år gammel, og skifteforretningen⁴² efter ham blev holdt i *Simon Braad d. y's* gård i 1744. Af arvinger ud over ham var der søsteren Karen, der i 1722 var blevet gift med løjtnant Thedin og nu boede i Boratz (Borås) i Sverige samt jomfru Sidsel Heinesdatter, der havde S' Peder Hansen Mulle som værge, selv om hun boede hos morbroderen.

Købmændene på Søndergade

Vi så ovenfor, at familien *Simon Braad* i 1703 købte gård på Søndergade i Horsens. Her var den bosat resten af livet, og her voksede børnene op. Familien har kendt gadens øvrige beboere og blandt andet kunne følge med i, hvordan købmandshandelen udviklede sig. Som tiden gik, skulle den få stor betydning for familien.

Det var åbenbart begyndt med, at Hans Nielsen Riber kom til Horsens fra Ribe omkring 1690. Her blev han gift med Johanne Christensdatter og fik den 25. maj 1691 døbt datteren Ingeborg Hansdatter. Den 21. oktober 1690 pantsatte han en gård på søndre side af Store Smedegade, men i 1698 havde han stadig en gård.³⁸ Den 1. december 1691 tog han borgerskab i Horsens for at ernære sig »af ringe grov købmandshandel« på Søndergade.³⁹ Da han døde i 1699 viste skiftet,⁴³ at grovvarerhandlen ikke har været så ringe endda. Værdierne blev åbenbart stående i ejendommen, og det blev væsentligt for det følgende.

Den 4. februar 1701 giftede enken Johanne Christensdatter sig med Rasmus Jensen Werling fra Vejle. Han havde den 29. juni 1700 taget borgerskab i Horsens for at ernære sig ved »små«⁴⁴ købmandshandel. I 1717 døde Johanne Christensdatter, uden at de havde fået livsarvinger, så der var umiddelbart ikke andre til at arve end manden og hans steddatter Ingeborg. Igen blev værdierne åbenbart stående i boet tillige med dem fra skiftet efter faderen.⁴⁵ I skiftet efter hende findes afskrift af tyske breve fra Lübeck, der viser, at Rasmus Jensen Werling handlede med denne

by, hvilket selvfølgelig er foregået ad søvejen. Sådan kan han også have handlet med Nibe og i den forbindelse fundet sig en ny kone.

Det blev i hvert fald *Anne Christensdatter Hurtigkarl* fra Nibe, og sandsynligvis er det sket ret snart efter. Nygård har to sedler, der viser, at de ikke er gift i Horsens. Den ene er et notat fra kopskat mandtal i 1718. Her står der, at »Rasmus Jensen Werling bruger en lille krambod. Han har lidt søskade, og han har et barn og en tjenestepige«. Nedenunder er der senere tilføjet, at »manden er gift siden forleden år, og konen betaler kopskat som manden«. På den anden står nævnt, at de fik kongelig konfirmation på testamentet 1719 20/11. Det kan jeg bekræfte efter en gennemgang af kirkebogen og desuden, at Rasmus Jensen Werling ikke fik børn i nogen af sine ægteskaber.

Rasmus Jensen Werling og *Anne Christensdatter Hurtigkarl* kan selvfølgelig være blevet gift mange andre steder end lige i Horsens, men det er alligevel en overvejelse værd. Når vi ved, at hun fødte sit sidste barn i 1738, kan hun næppe have været meget over en snes år, da hun blev gift med Werling i 1717/18. Men hvordan kommer en pige på den tid og af den alder fra Nibe ned og bliver gift med en ældre købmand i Horsens?

Hendes far og familie sejlede med sild og Rasmus Jensen Werling handlede med tjære (og salt?) og sejlede bl. a. på Lübeck. I disse fakta kan der måske være en sammenhæng, der gør det lidt mere sandsynligt, at de er gift i Nibe end andre steder, men det kan desværre ikke verificeres, da Nibe kirkebog først begynder i 1765.

Det er ikke nemt at vide, hvad søskade dækker over, men det kan være på grund af den, han i 1718 har tjenestepige (kone) og bruger kramboden.

Testamentet står i Danske Kancelli (Jyske Register, D 26, 1716-1720), og en afskrift, bevidnet af laugværgeren, findes gengivet i skifteprotokollen. Det begynder sådan: »Som Jeg undershrefne Rasmus Jensen Werling indvaaner udi Horsens paa nogle aars tiid med min itzige hustrue *Anna Christensdatter* haver levet et forunderligt Egteskab dog uden livsarvinger ei heller i mit forige Egteskab hafve det ...«. Derfor ønskede de, at den efterlevende skulle beholde de efterladte værdier, og det fik de tilladelse til.

Den 9. november 1719 døde Rasmus Jensen Werling og begravedes den 17. Under skifteforretningen⁴⁶ gjorde *Anne Christensdatter Hurtigkarls* værge Seing. Jens Pedersen opmærksom på, at hun og manden havde oprettet et testamente, som nu var i København til konfirmation. Imod dette reagerede Morten Mortensen på de fraværende arvingers vegne og forlangte, at forretningen skulle gå videre, da ingen testamente var forevist magistraten. Det fik han ikke noget ud af. Forretningen fortsatte den 28. november 1719, da der forelå et testamente underskre-

vet af Rasmus Jensen Werling (LS⁴⁷) og *Anne Christensdatter* (LS) den 20. oktober og konfirmeret af Frederik IV den 20. november.

Det måtte man bøje sig for, men den 28 årige steddatter Ingeborgs værge Oluf Jørgensen kommer imellem og kræver, at hun skal have arven efter sine forældre, sådan som det er anført i skifterne efter dem. Det var i penge 356 rdl. 3 mk. og 14 sk. Samtidig blev de 60 rdl., som begravelsen af hendes mor var sat til, afstået, »formedelst hendes (Ingeborg) store svaghed og enfoldigheds skyld, siden hun ej er af den forstand, hun sit brød i ringeste måder er god for at erhverve«. Det, der stod i ejendommen efter tidligere skifter kom nu frem.

Selve skiftet nævner gården i Hospitalsgade, hvor den salig mand døde og en gårds avling på Horsens mark. Desuden meddelte enken, at der endnu var i behold til boet efter forrige skifteforretning, da der blev skiftet efter den salig mands første hustrue: 1 huus i Rårup på 3 skp. hartkorn ialt, så og et par (?) ejendomme på Vejle mark. Ud over det sædvanlige står der en del om tjæreboden og dens indhold af åbnede og uåbnede tjæretønder. Det siger noget om growarehandlen, som måske har relation til skibsfarten og søskaden. Det hører også med i billedet at nævne, at *Simon Braad d. æ.* havde en fordring i boet i form af et rentelån med resterende renter på 104 rdl. 1 mk. og 12 sk.

Det var en ganske pæn købmandshandel på Søndergade, som Hans Nielsen Riber havde, Rasmus Jensen Werling fortsatte, og som enken *Anne Christensdatter Hurtigkarl* blev siddende ved efter 1719. Hun synes således at have været velsitueret, måske endog rig, og hun har været attraktiv for et ægteskab. Men de hidtidige oplysninger lader ane, at hun vidste, hvad hun ville.

På samme gade boede *Simon Braad d. y.*, der som nævnt blev født på Boller i 1691. Der vides intet om hans opvækst og ungdomsår; muligvis har han hele tiden boet hjemme, men så træffer han den selvbevidste *Anne Christensdatter Hurtigkarl*. I Vor Frelses kirkebog i Horsens står der: »den 1. august copulerede ieg i huuset Monsignør *Simon Braad* og enche Madame *Anne Christensdatter Hurtigkarl* udi i enchens eget huus uden foregaaende trolovelse efter kongl. allernaadigste brev af dato 9. juli 1721«. Igen får man indtrykket af en stærk dame.

Den 7. juli året efter tog *Simon Braad d. y.* borgerskab som købmand i Horsens, så han nu kunne kalde sig købmand på den gård han fik ved ægteskabet.

Anne Christensdatter Hurtigkarl (født før 1700-død 1747) kom fra Nibe og var søster til provsten over Lysgård herred Niels Hurtigkarl (1700-1766) i Grønbæk^{48, 49} og Mette Christensdatter Hurtigkarl (ca. 1680-1748), som i følge Thomle⁵⁰ den 12. juli 1699 i Nibe blev gift med fuld-

mægtig hos toldereren i Ringkøbing Lorents Jürgensen. Han noterer, at giftermålet er baseret på familieoptegnelser, og det er sandsynligvis ud fra denne, at hendes fødsel er sat til ca. 1680. Måske kan der heri ligge nogen usikkerhed, så den forbavsende aldersforskel mellem hende og hendes søskende i realiteten har været mindre. Kilderne viser, at de alle tre er børn af fiskereeder Christen Nielsen Hurtigkarl (død 1708) og Dorthe Nielsdatter i Nibe. Færgeman⁵¹ kalder Christen Hurtigkarl fiskeriudreder, hvilket vil sige, at han udrustede fiskefartøjer for egen regning – rimeligvis for at leje eller fæste dem ud. I alle tilfælde har han været velstående, idet det anføres, at Mette arvede 1465 rdl. ved faderens skifte i 1708,⁵² så det har de andre vel også gjort. Muligvis har Jens Christensen Hurtigkarl i Nibe været en broder. Han fik i 1729 kgl. konf. på et testamente, som han og hans kone, Else Jensdatter oprettede.

Desværre begynder Nibe købstads skifteprotokol først i 1745 og kirkebogen i 1765, så det er vanskeligt at følge slægten Hurtigkarl tilbage i tiden, men ved at sammenholde oplysningerne i tingbogen kan der dog spores en slægtsfølge.⁵³ Niels Nielsen Hurtigkarl i Nibe omtales fra 1650 til midten af 1660-erne, hvor han blandt andet var blevet anklaget i forbindelse med husning af en svensk krigskommissær. Han har antagelig haft sønnerne Jens og Christen. Fisker Jens Nielsen Hurtigkarl i Nibe vides der ikke andet om, end at han var far til prokurator Niels Jensen Hurtigkarl (ca. 1650-før 1719).^{39, 54}

Sidst i 1600-tallet havde nibingerne stort besvær med ålborgenserne, som forhindrede dem i at salte og forhandle sild fra Nibe. Som prokurator havde Niels Jensen Hurtigkarl betydeligt med sagen at gøre. Den 25. april 1693 sendte de en ansøgning til kongen om at få handelsrettigheder. Af underskriverne hed de fire Hurtigkarl, nemlig brødrene bartskærer Jens Jensen Hurtigkarl og prokurator Niels Jensen Hurtigkarl samt Christen Jensen Hurtigkarl (muligvis også en broder) og fiskereeder Christen Nielsen Hurtigkarl (død 1708), der som nævnt var fader til *Niels og Anne Christensdatter Hurtigkarl*.

Regnskabets time

Den 30. december 1721 dannede *Simon Braad d. y.* et selskab, der forpagtede konsumtionsretten i Horsens, muligvis sammen med faderen, der tidligere havde det. Deres forpagtning blev fornyet flere gange og fortsatte i hvert fald indtil udgangen af 1730. I den periode lå beløbet fra 4070 rdl. til 4605 rdl. årlig.³⁹

Samfundsøkonomisk er det værdifuldt at vide, hvad der kom ind i konsumtionsafgifter, men privatøkonomisk ville det være lige så værdi-

fuldt at vide, hvad forpagterne fik for arbejdet, men det synes ikke registreret.

Den 7. juli 1722 tog *Simon Braad d. y.* borgerskab som købmand i Horsens. Måske har det været i den sammenhæng, at der i 1724 var problemer med at få næringsbevillingerne overholdt.⁵⁵

Den 24. maj 1726 meddelte stiftamtmand og biskop bestallingsbrev på hvervet som hospitalsforstander, hvilket fik kongelig konfirmation den 21. juni.³⁹ Han har altså haft meget at se til, den gode *Simon Braad*.

Der kom en hel del børn i familien, men om forretningerne siger kilderne foreløbig intet. Sv. Aa. Bay⁵⁵ noterer dog, at *Simon Braad* i 1744 blev suspenderet som hospitalsforstander for sløseri i sit embedes forretninger, men det synes ikke holdbart, idet han stadig står som hospitalsforstander i februar 1747. Fra gammel tid havde Horsens hospital en hel del jordegods,³¹ og der har forstanderen været skifteforvalter. Ved registrering af et skifte den 15. og 22. februar 1747 er det stadig *Simon Braad*, der skriver under, men ved den endelige vurdering af skiftet den 26. april er det ved hans fuldmægtig Ancher Jacobsen, og borgmester Hans Christian Møller står som konstitueret hospitalsforstander,⁵⁶ så det må være i den periode, katastrofen er sket.

»Den 1. april 1747 fik hospitalsforstander i Horsens *Simon Braad* og hans hustru *Anne Christensdatter Hurtigkarl* kongelig bevilling på at sidde i uskiftet bo i enlig stand og omsider skifte med samfrænder«,³⁹ men kirkebogen fortæller allerede den 21. april »prædikede jeg ofver *Anne Christensdatter Hurtigkarl*, forstander *Simon Braads* Hustru, som blev henlagt i Kirkegaarden«. De har haft det vanskeligt i den seneste tid.

Efter rækkefølgen af hændelserne kan det se ud til, at det hele er styret sammen for *Simon Braad* ved konens død.

Først den 28. november 1749 fik stiftsøvrigheden *beneficium* (godkendt) panteret i sagen mod *Simon Braad*.³⁹ Men hvad der siden skete, oplevede han ikke. Han døde den 18. april 1750, og i kirkebogen står der: »d. 23. april: til 12 Slet henbaaren i Kirkegaarden afsatte Hospitalsforstander *Simon Braad* af mig kast. jord paa«. En sammenligning med hans kones begravelse tre år tidligere sandsynliggør, at der her ikke har været nogen handling i kirken. Præsten har blot bedt nogle om at bære kisten ud til graven præcis kl 12, så ville han kaste jord på.

Skiftet og opgørelsen efter de to er meget omfattende og varede det meste af seks år.⁵⁷ Det viser klart, at *Simon Braad d. y.* på en eller anden måde var kommet ud i svære økonomiske vanskeligheder, som det vil være alt for vidtgående at komme ind på her. Det skal blot som et eksempel på vanskelighederne nævnes, at han havde betydelig 2. prioritets pantegæld til sin svoger provst Niels Hurtigkarl i Grønbæk, til hvem han

endog den »8. januar 1748 pantsatte 4 køer, 2 ungstude, 24 får og 2 små bæster«. Der blev i 1750 udfærdiget plakater og katalog over ejendommens effekter og siden holdt offentlig auktion. Da man endelig nåede vejs ende den 24. december 1755 og talte gæld og værdier op mod hinanden, viste det sig – for så vidt det er muligt for mig at gennemskue – at enhver fik sit med påløbende renter. Hvad der stod i depositum fra tidligere skifter var til stede. Således fik fx hans »syster Karen salig liutenant Thedins i Sverrig« arven efter sin far og hans søsterdatter Sidsel Heinesdatter, der nu var gift med Thomas Stephansen, en arv på 779 rdl. Også de 400 rdl. som *Simon Braad d. æ.* havde doneret til en sengeplads på hospitalet var der. Skiftet slutter endelig med, at der endnu var i behold 921 rdl. 3 mk. og 5 sk., som blev »holdt *in deposito*, indtil hospitalets prætentioner enten fra de høje herrer direktører eller andre vedkommende vorder tilkjendegivet«. Jeg har ikke noteret mig sådanne tilkendegivelser.

Simon Braad var altså i realiteten ikke gået konkurs, men der havde været noget i hans økonomi, han ikke kunne klare, og derfor blev det også galt med hospitalets regnskab.

Slægtens sidste Braad

I følge skiftet havde *Simon Braad* følgende børn. Den 25 årige Rasmus Christian Braad (døbt 28. juni 1722), der opholdt sig som studerende i København, den 20 årige Simon Braad (døbt 19. oktober 1729; den 5. i rækken) i Kolding, den 19 årige Niels Hurtigkarl Braad (døbt 27. juni 1731) i Horsens, den »ungefehr« 15 årige *Cecilie Dorothea Braad* (døbt 1. november 1734), som opholdt sig hos sin morbroder provst Niels Hurtigkarl i Grønbæk og endelig den 11 årige Dorthe Braad (døbt 8. juni 1738), der opholdt sig hos sin værge Thomas Stephansen i Horsens.

Den 5. november 1762 blev Rasmus Christian Braad ved kongelig befaling relegeret fra universitetet.⁵⁸ Hvorfor vides ikke. Simon Braad er muligvis forblevet i Kolding og kan være den mølleriejer Simon Braadt, der i 1769 havde en trætte med Hans Møller. Niels Hurtigkarl Braad blev student fra Horsens latinskole 1751 og cand. theol. 23 år gammel.⁵⁹ Den 9. oktober 1761 fik han gården Refstrup i Gadbjerg sogn, da han ægtede Sophie Amalie Bagge, som var enke efter birkedommer Lars Thistrup.²⁹ På den tid var han ophørt med at bruge slægtsnavnet Braad. Dorthe Braad blev i 1766 gift med Andreas Jørgen Fischer til Grauballegård men døde året efter i barselseng.⁶⁰

Det er muligt, at *Cecilie Dorothea Braad* (1734-1804) er kommet til sin morbroder i Grønbæk før 1750, og hun blev der i en årrække; måske

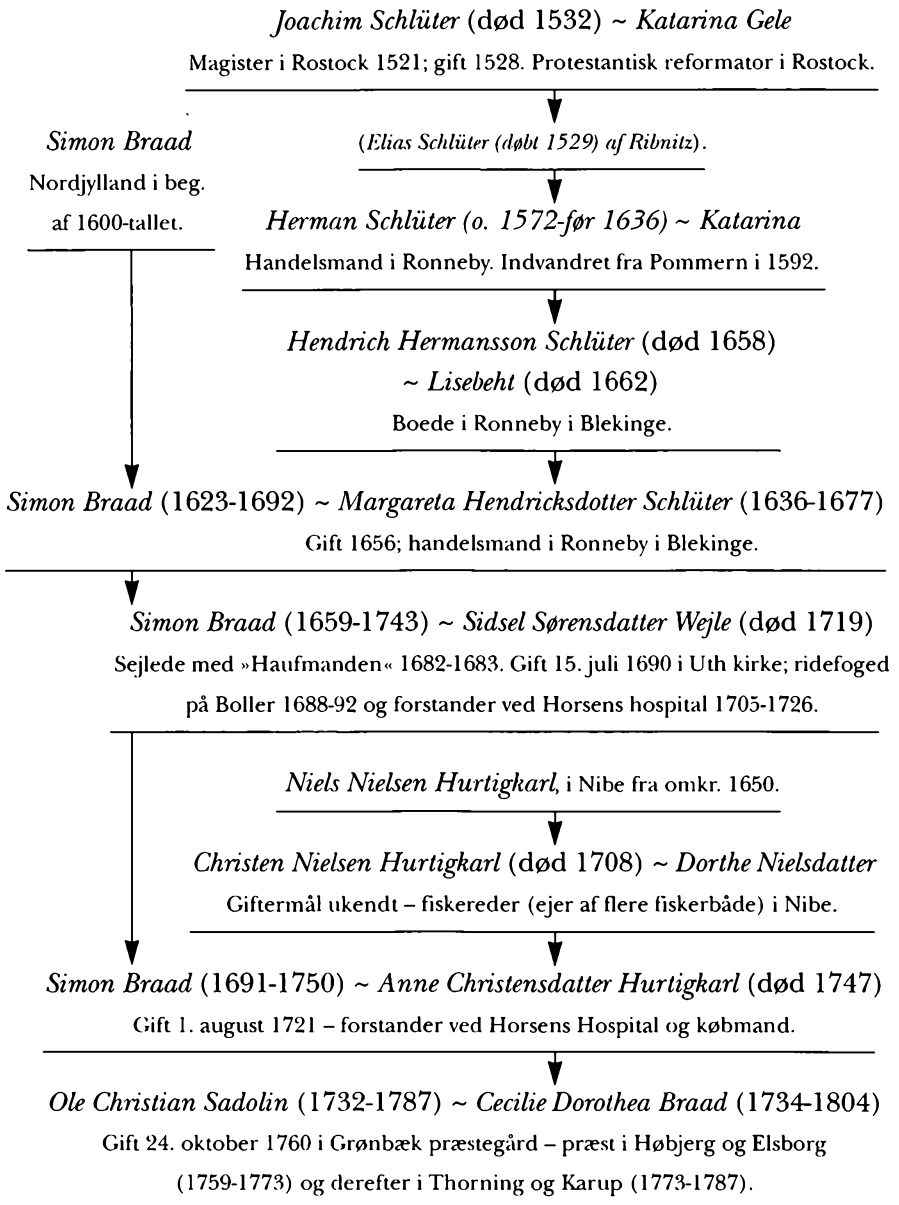
nærmest som en datter i huset. Hun har gået der som ung pige, da Niels Hurtigkarl i 1757 byggede sin pragtfulde præstegård^{29, 48, 49, 61} og kirkebogen fortæller, at det var i den hun fredag den 24. oktober 1760 blev gift med *Ole Christian Sadolin* (1732-1787), medens Sadolinernes slægtsbog⁶² intet nævner herom. *Ole Christian Sadolin* var præst i Højbjerg og Elsborg (1759-1773) og derefter i Thorning og Karup (1773-1787). Niels Hurtigkarl og Ane Margrethe Jespersen⁶³ (1696-1770) havde ikke selv livsarvinger. Efter hans død i 1766 har hun sandsynligvis opholdt sig på Grauballegård, hvor hun døde.⁶⁴

Det var klart noget stort, når der var dåb hos *Ole* og *Cecilie*. Da mødte flere præster, og egnens godsejere og deres fruer stod faddere. De to første blev døbt af *Oles* far *Christian Albert Olesen Sadolin* (1700-1774), der var præst ved Sortebrødre kirke i Viborg. Den tredje blev døbt af Niels Hurtigkarl i 1765. Så vidt jeg kan se, var den første, *Ole* selv døbte, datteren *Caroline Dorothea Sadolin* den 14. marts 1766. Hun blev båret til dåben af Mette Dorothea Friedenreich, der var enke efter generalløjtnant Carl Gotfried Irminger til Vindum Overgård. »Faddere vare velerværdige Hr. cancelliraad Poulsen fra Aunsbjerg, Hr. Friedenreich fra Palstrup, Hr. lieutenant Irminger fra Vindum Overgaard, Hr. lieutenant Høst fra Fri-senvold«. ⁶⁵ Så der var fest i præstegården!

Ole Christian Sadolin døde i den 25. februar 1787. Ved folketællingen den 1. juli samme år sad *Cecilie Dorothea Braad* stadig med Thorning præstegård og dens folkehold på 5 karle og 2 piger. Hun fik lov at sidde i uskiftet bo med sine umyndige børn.⁶⁶ Senere samme år flyttede hun til Sadolinernes gamle hovedby Viborg, hvor hun antog navnet *Sadolin*. Ved folketællingen i 1801 havde hun datteren, den 31 årige Helene Cathrine og hendes 8 årige datter *Caroline Dorothea Sadolin* boende hos sig foruden køkkenpige, gadepige og tre skolesøgende som logerende. Der står, at hun levede af gården, men det var som handlende. *Braad'er* handlede til det sidste!

Cecilie Dorothea Sadolins (*Braads*) egen datter *Caroline Dorothea Sadolin*⁶⁷ (1766-1804) blev den 8. maj 1787 gift i Viborg domkirke med residerende kapellan ved kirken *Johan Henrik Pedersen* (1752-1838), der blev præst i Rye (1789-1809) og i Dover-Veng (1809-1818). Både moder og datter døde i 1804. Moderen, der var slægtens sidste *Braad*, blev begravet fra Viborg domkirke den 30. april. Om datteren, slægtens sidste *Sadolin*, skrev hendes mand, *Johan Henrik Pedersen*, i Rye kirkebog: »lørdagen den 7. februar jordet min dyrebare og uforglemmelige hustru *Caroline Dorothea Pedersen* født *Sadolin*. Døde i barselsseng med 11. barn på 14 dage den 30. januar, gl. 38 år mindre 1 måned 15 dage efter at have levet tilsammen i et kærligt ægteskab 16 år 9 måneder mindre 9 dage«.

Slægtstavle

Den tredje *Simon Braad* – ham der rejste med »Haufmanden« – og hans kone *Sidsel Sørensdatter Wejle* er forfatterens 5 x tipoldeforældre på faders side, men slægten kan føres to-tre generationer længere tilbage.

Om eftermiddagen, når jeg går ud fra Rigsarkivet og ind i Det kongelige Biblioteks have, ser jeg lige over for på den modsatte side i skyggen under træerne, Søren Kierkegaard siddende lysende grøn på sin sorte sokkel dybt filosoferende over eksistensens problematik. På vej ud kommer jeg igen forbi Peder Griffenfeld, der står lysegrøn og elegant med løftet hoved og skuer ud, som havde han fod på det hele.

Noter:

Forfatteren er stor tak skyldig til Rigsarkivets personale for dets altid venlige imødekommenhed. Takken gælder ikke mindst den uvurderlige hjælp til tydning af problematiske ord i den gamle skrift.

1. Fr. Krarup: Jørgen Iversen (Dyppel). Pers. hist. Tidsskr. 2. rk. 6. bd. 1891 side 23-45.
2. J. O. Bro-Jørgensen: Dansk Vestindien indtil 1735. I Johannes Brøndsted (red.): Vore gamle Tropekolonier bd. 1 1966 side 51 og 100-105.
3. Vestindisk-guinesisk Kompagnie: Instruktions og Contractors Copie Bog fra Ut Marty 1682 indtil 12. May 1684. Rigsarkivets håndskriftsamling V-gK 21.
4. Admiralitetets pålæg findes i Vestindisk-guinesisk Kompagnis arkivalier i Rigsarkivets håndskriftsamling.
5. Vestindiske sager 1682 s. 63-64b.
6. stc. = stk. = styk. eller stykker. For lærredets vedkommende må det antages, at der menes ruller.
7. E. Gullach-Jensen: Bidrag til de dansk-vestindiske øers historie. Pers. hist. Tidsskr. 7. rk. 1. bd. 1916 side 253.
8. Vestindisk-guinesisk Kompagnie: Simon Brauds journal 5/11 1682-2/4 1683 og forhør over ham. Rigsarkivets håndskriftsamling V-gK 181.
9. Jan von Gent: »En grundelig Beretning om det Vest-Indiske Skib Haufmanden kaldet«. Det kongelige bibliotek. Flyveblad 1683. Gengivet i »Vore gamle Tropekolonier«, se note 2 ovenfor.
10. Erik Pontoppidan: Harte Execution einiger Rebellen. Annals Ecclesiae Danicæ Diplomati-ci. Tomus IV 1741-1752 side 618-619.
11. Gyldendals Leksikon, 1978.
12. Thorkild Hansen: Slavernes øer. Gyldendal 1970 3. oplag side 19-37.
13. Vestindisk-guinesisk Kompagnie: Simon Brauds anmodning af 26. august 1682, Sten Arvesens og Simon Brauds breve samt regnskabet over bjerget gods og omkostningerne herved, V-gK 192.
14. Raunkjærs Leksikon: Mønt, bd. 8 1951 sp. 815-816.
15. Svenska Årtartal: Braad († 1837). Svenska Årtartal 1889, 5. årgang side 160-162. Udgivet af Riksarkivet i Stockholm uden redaktør- eller forfatternavne. Frederiksberg bibliotek.
16. Brev fra Anna Karin Hermodsson, Rigsarkivet i Stockholm 22. oktober 1994. Med kopier af sider af »Mantalslängd, Ronneby stad, Kristianstads län 1659 og 1661«.
17. Brev fra Anna Svenson, Landsarkivet i Lund 24. marts 1995.
18. Brev fra Anna Svenson, Landsarkivet i Lund 28. april, 1995.
19. Karl A. K^{""} Leijonhufvud & Gustaf C^{""} Leijonhufvud: Ny svensk släktsbok (2) 1906 side 505 ff. P. A. Norstedt & söners förlag, Stockholm.
20. I indledningen til slægten Schlütters historie (se note 19) nævnes, at Joachim Schlüter studerede ved universitetet i Rostock, hvor han blev magister i 1521. Fra 1525 havde han tilladelse til at prædike Luthers protestantisme i St. Petri kirke, hvor han blev begravet i 1532. I 1528 blev han gift med Katarina Gele, og i 1529 fik de sønnen Elias. Efter faderens død rejste Katarina Gele og sønnen til Ribnitz mellem Rostock og Stralsund. Elias skulle til sin tid have fået en søn Herman, som kan være identisk med ham, der emigrerede til Sverige. Slægten regner i hvert fald sådan, da Elias er et almindeligt navn i den.
21. Janrik Bromé: Karlskrona stads historia, del I, 1680-1790 side 76. Karlskrona 1930.
22. Palle Birkelund, Finn Hilsted, Ib Koch-Olsen & Jørgen Paulsen: Danmarkshistoriens blå bog 1971 side 114.
23. Palle Rosenkrantz: Amtmandsbogen. Por-

- trætter og biografier af stiftamtmand og amtmand i Danmark 1660-1935 side 60-61 og 94. Arthur Jensen 1936.
24. Chr. Bruun: Bidrag til Danmarks historie under Christian V; samlede fra udenlandske arkiver af C. F. Allen. Danske Samlinger 2. rk. 5. bd. 1876-1877 side 320.
 25. Louis Bobé: Borgmester Hans Nansens efterslægt. Pers. hist. Tidsskr. 3. rk. 2. bd. 1893 side 10.
 26. Sv. Cedergreen Bech (red.): Dansk biografisk leksikon 3. udg. 1979-1984. Peder Griffenfeld (1635-1699), Albert Gyldenparre (1642-1696), Mogens Friis (1623-1675), Niels Friis (1665-1699), Frederik Krag (1655-1728), Jens Juel (1631-1700).
 27. P. B. C. Westergaard: Stensballegaard. I Arthur G. Hassø (red.): Danske slotte og herregårde bd. 4 1945 side 443-448.
 28. J. Bloch: Stiftamtmand og amtmand i kongeriget Danmark 1660-1848, Aarhus stift side 108-109. Udg. af Rigsarkivet, C. A. Reitzel, København 1895.
 29. J. P. Trap: Danmark 5. udg. 1959. Gadbjerg, Grønbæk, Hornstrup, Horsens, Urlev, Uth og Vær.
 30. Sv. Aa. Bay: Bidrag til Horsens historie side 74-75. Horsens kommune 1979.
 31. O. Fabricius: Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie 1879 side 161-187 og 351-359. Forlagt af den Miloske Boghandel, Odense.
 32. P. H. J. Petersen: Samlinger vedrørende danske ridefogeder bd. 1. XIV. Alm. dansk-norsk personalhistorie, K 2 lokale embedsmænd. Rigsarkivets håndskriftsamling.
 33. Alle latinske, gammelkirkelige datoangivelser er transformeret ved hjælp af R. W. Bauers Calendar.
 34. Fra en anden gren af forfatterens fjerne forfædre.
 35. C. Klitgaard: En samling jydsk testamenter fra o. 1681-1734. Pers. hist. Tidsskr. 5. rk. 6. bd. 1909 side 167-168.
 36. Hun hed Sidsel Christensdatter Friis og var søster til præsten *Christen Christensen Friis* i Bodlum, Thy, som er af endnu en gren af forfatterens fjerne forfædre. Årbog for Århus stift hist. samfund bd. 37 1944 side 41-42.
 37. Horsens skøde- og pantebrevsprotokol 1703 side 210.
 38. Sv. Aa. Bay: Horsens gennem tiderne side 76-77. Thems boghandel, Horsens 1953.
 39. Nygårds sedler er et kartotek på ca. 600.000 sedler i 205 kasser på Rigsarkivet. De indeholder dokumenterede oplysninger om personer. De er samlet gennem mange år af arkivar ved Rigsarkivet S. Nygård. De anses for meget nøjagtige.
 40. Denne beskatningsform indførtes af Frederik III i 1657, og først i 1700-tallet var det almindeligt, at opkrævningen var forpagtet ud.
 41. Horsens købstads skifteprotokol 1719-1720 side 64-86.
 42. Horsens købstads skifteprotokol 1743-1744 side 626 ff.
 43. Horsens købstads skifteprotokol 1699 side 145a-162b.
 44. Nygård sætter små i citationstegn, fordi købmandshandlen faktisk ikke var lille.
 45. Horsens købstads skifteprotokol 1717 side 414-424b.
 46. Horsens købstads skifteprotokol 1719 side 57b ff. Indholder også afskrift af testamentet.
 47. LS = *loco sigilli*. Tilsyneladende har de altså begge haft et segl at sætte på testamentet.
 48. Aage Dahl: Danmarks Præstehistorie, Viborg amt, Lysgård herred, Grønbæk og Svstrup sogne. Rigsarkivets håndskriftsamling bd. IV side 46.
 49. L. Vesten: Samlinger til dansk præstehistorie XIV. Viborg amt, Lysgård herred. Rigsarkivets håndskriftsamling 7.
 50. E. A. Thomle: To Kragerø-Slægter. Pers. hist. Tidsskr. 8. rk. 2. bd. 1923 side 225.
 51. T. B. Færgeman: Nibe Købstads Historie, 1727-19. December 1927 side 10. Aalborg Stifts bogtrykkeri 1927.
 52. Ved sin død i 1748 var hun forarmet, og boet efter hende blev overgivet til broderen provst Niels Hurtigkarl i Grønbæk.
 53. C. Klitgaard: Nibe bys historie indtil 1728. I kommission hos Magnus A. Schultz, Aalborg 1917.
 54. H. Hjorth-Nielsen: Danske prokuratorer med kongelig bevilling 1660-1869 side 154-155. Munksgaard 1935.
 55. Sv. Aa. Bay: Horsens historie indtil 1837 side 113 og 155. Horsens kommune 1982.
 56. Horsens hospitals skifteprotokol 1747 side 1-6.
 57. Horsens købstads skifteprotokol 1749-1755 side 479b-496, i alt 33 enkeltsider.
 58. Ålborg landemødeprotokol 377.
 59. Københavns Univ. Matrikel 1740-1829 side 113 og 119.
 60. H. Friis-Petersen: Slægten Fischer fra Silkeborg. Pers. hist. Tidsskr. 13. rk. 2. bd. 1953 side 62-63.
 61. S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie, 1870-1873.
 62. J. Th. Sadolin: Slægten Sadolin gennem 300 Aar side 43 og 84. J. Frimodts forlag, København 1924.
 63. I deres testamente står der Ane Margrethe Jespersen. Hendes far, stiftamtmand og cancelliråd Niels Jespersen i Ålborg førte fast efternavn. Fremførte påstande om, at hun skal hedde Nielsdatter, er ikke relevante. På jernkorset på Grønbæk kirkegård er efternavnet da også Jespersen.

64. Oprindelig lavede de testamente i 1736, »fordi der næsten intet kunne blive til hver enkelt, hvis det lidet de havde skulle deles«. I 1763 blev testamentet ændret, hvorved kongen gav dem ret til at gøre med deres midler og formue, hvad de fandt rigtigst, hvis de ingen livsarvinger havde. Da Niels Hurtigkarl døde den 26. april 1766, blev det klart, at kongen havde godkendt, at testamentet først måtte åbnes, når de begge var døde. Derfor var der ikke andet for skifteretten at foretage den 26. maj end at vitterliggøre dette (jfr. note 66 nedenfor). Blandt underskriverne var Andreas Fischer, foged på Allinggård i Grønbæk sogn og ejer af Grauballegård, Albert Sadolin, der var præst i nabosognet Hinge og bror til *Ole Sadolin* i Højbjerg samt samfrønden, nevøen Niels Hurtigkarl til Refstrup som provstindens laugværge og på egne vegne.
65. N. Hurtigkarl: Lysgaard Herred – Grønbek Præstegaard, d. 12. May 1748. I Fr. Krarup: Stifts Relationer. Pers. hist. Tidsskr. 1. rk. 6. bd. 1885 side 71-72.
66. Skifteprotokol for Lysgård herreds provsti 1787 side 249 ff. og 358.
67. Det er en fejl, at Wiberg i sin præstehistorie (note 61 ovenfor) yderligere tillægger hende navnet Frederikke. Det står ikke anført ved dåben.

SSF's Weekendkursus 1997

SSF's weekendkursus i 1997 vil blive afholdt i dagene 10.-12. oktober på Snoghøj Folkehøjskole.

Foreløbigt program:

Jytte Skaaning, formand for Slægtshistorisk Forening Odense: Om Anne Kirstine. En sørgmunter historie.

Arkivar Peter Korsgaard, Matrikelarkivet: Etik i Slægtsforskningen.

Arkivar Ole Degn, Viborg: Emnet er i år fra retsbetjentarkiverne.

Henning Bender, Udvandrerarkivet, Ålborg: Udvandringens historie.

Arkivar Hans Christian Bjerg: Forsvarets arkiver i slægtsforskningens tjeneste.

Forfatter Knud Højrup: Metode til at arbejde med efterslægten.

For at sikre den bedst mulige udbredelse af programmet, vil dette blive tilsendt alle, der deltog i 1996, desuden vil det kunne rekvireres ved henvendelse til:

Kursusleder Orla Iver Madsen, Skovbrynet 14, 6100 Haderslev, eller SSF's formand Ulla Nørskov, Solbakkevej 67, 8600 Silkeborg.

Det endelige program vil sammen med tilmeldingsblanket blive tilsendt i løbet af juni måned. Tilmeldinger modtages fra 1. juli, idet hurtig tilmelding tilrådes, da der plejer at være stor interesse for at komme med.

Prisen for deltagelse bliver som sidste år: Dobbeltværelse inkl. fuld pension kr. 1150, enkeltværelse inkl. fuld pension kr. 1350, fuld pension uden overnatning kr. 990, deltagere kun i foredrag kr. 400, deltagere kun i foredrag plus pakkøløsning kr. 625, ekstra gebyr for ikke medlemmer kr. 100. Kursusgebyr indregnet i priserne.

Kursusledelsen

Slægtsforskertræf 1998

Slægtsforskerne i Silkeborg indbyder til slægtsforskertræf i Silkeborg lørdag den 4. april 1998 på Medborgerhuset i Silkeborg.

Foreløbig tilmelding skal være formanden i hænde senest 1. september 1997. Derefter udsendes både endelig tilmeldingsblanket og forskerskema, der returneres i udfyldt stand senest 1. november. Træfkatalog udsendes senest 1. marts 1998. Deltagergebyr 150 kr. Frokost kan bestilles, men medbragt mad må ikke nydes i Medborgerhuset. Medborgerhuset er meget handicapvenligt, der findes både elevator og handicaptolletter. Kørestolsbrugere bedes dog sige til i forvejen, så der kan blive lavet plads dertil.

Ulla Nørskov
Solbakkevej 67
8600 Silkeborg

Hvem Forsker Hvad 1997

Disketteudgave

DIS-Danmark har siden 1991 solgt »Hvem Forsker Hvad« (HFH) på diskette med et læse-/søgeprogram, og disketteversionen af HFH 1991-1996 fås fortsat ved henvendelse til DIS-Danmark, Arne Julin, Hovedgaden 75, 4050 Skibby (tlf. 47 52 80 48).

Fremtidige disketteversioner af HFH (fra og med 1997-udgaven) vil blive distribueret af HFH (med nyt læse-/søgeprogram), og der vil fremover være følgende valgmuligheder:

trykt udgave alene	60 kr.
diskette udgave alene	60 kr.
trykt udgave og diskette sammen	90 kr.

Priserne er for HFH 1997 incl. forsendelse og moms i Danmark. Priser til udlandet kan fås ved henvendelse til HFH eller på HFH's homepage på internettet.

Ønskes ændring/bestilling af et abonnement bedes dette meddelt ekspeditionen senest 1. maj 1997.

Frist for indsendelse af indlæg:

Indlæg kan indsendes hele året, men redaktionen garanterer at følgende indlæg kommer med i årets udgave:

- Håndskrevne indlæg modtaget senest 1. februar.
- Maskinskrevne indlæg modtaget senest 1. marts.
- Indlæg på diskette eller via e-mail modtaget senest 1. april.

Alle indlæg modtaget efter disse datoer vil imidlertid også – så vidt muligt – komme med i årets udgave. Indsendere af indlæg får tilsendt korrektur af deres indlæg sammen med evt. fremsendt diskette. Senere rettelser/tilføjelser mod indsendt manuskript vil blive foretaget, så vidt det er teknisk muligt.

Nyhed: Mange ligger inde med fotos af ukendte personer. HFH vil fremover i enkelte tilfælde (hvis pladsen tillader det) kunne medtage fotos med efterlysninger. Pris kan oplyses ved henvendelse til redaktøren. HFH påtager sig intet ansvar for indsendte fotos og anbefaler at få lavet en kopi af originalen til indsendelse. Indsendte fotos/billeder returneres ikke.

Sidste nyt: HFH er nu på internettet med egen homepage med adressen:

<http://www.image.dk/~hfh>

– e-mail adresse: hfh@image.dk

Her kan man læse om de sidste nyheder, oplag, regler, priser, bestille abonnement m.m. Yderligere oplysninger kan også fås ved henvendelse til:

Ekspedition: John Bison Tlf. & Fax: 32 97 11 22
 HF »Elmebo« 33, Røde Mellevej 152,
 2300 København S.

Redaktør: Elsebeth Paikin Tlf. & Fax: 39 27 24 33
 Kildevænget 37,
 2100 København Ø.

Nyt fra Norden

Ved Birgit Flemming Larsen

Slægts- og personalhistorie i Sverige

I efteråret kunne *Sveriges Släktforskarförbund* fejre 10 års jubilæum. Denne sammenslutning har over 100 lokale foreninger som medlemmer med i alt ca. 25.000 enkeltmedlemmer. Forløberen var *Genealogisk Ungdom* som eksisterede fra 1977-1986 og havde hjemme i Göteborg, en ungdomsforening for slægtsforskere som var den første af sin art i verden. Foreningen fokuserede først og fremmest på udgivelser og startede tidsskriftet *Genealogisk Ungdoms Tidsskrift*, som i 1982 skiftede navn til *Släkthistoriskt Forum*. Det var også ungdomsforeningen, der begyndte udgivelsen af *Svenska Antavlor*. I 1979 påbegyndte foreningen en landsomfattende registrering af gamle gravsten, et projekt som endnu lever i bedste velgående.

Släktforskarförbundet havde således en solid grund at bygge på ved starten i 1986. Udover de mange lokale foreninger er der også en lang række regionale foreninger. Ældst af disse er *Skånes Genealogiske Förbund*, som blev stiftet i 1937. Slægts – personalhistorien i Sverige har dog rødder endnu længere tilbage. I 1876 blev *Svenska Autografsällskapet* dannet, som i 1905 tog navnet *Personalhistoriska Samfundet*. Samfundet udgiver *Personhistorisk tidskrift*, som udkommer med fire numre om året. *Genealogiska Föreningen* i Stockholm så dagens lys i 1933 og blev snart en landsdækkende forening for slægtsforskere. Denne forening er udgiver af skriftet *Släkt og Hävd*.

Det kan varmt anbefales at aflægge besøg hos både *Släktforskarförbundet* og *Genealogiska Föreningen*. Adresserne står nedenfor. GF har gennem årene samlet genealogisk materiale, så man i dag råder over et righoldigt bibliotek, hvor det er spændende at gå på jagt. Nævnes kan også en stor samling af slægtsbøger i manuskript samt en omfattende udklipssamling. Hos *Sveriges Släktforskarförbund* kan man blandt meget andet bese de mange udgivelser, som *Förbundet* har stået for. (Se omtalen af *Förbundets* seneste årbog nedenfor.)

Sveriges Släktforskarförbund

Kontoret i Stockholm: Postadresse: Box 30222, 104 25 Stockholm
 Besøgsadresse: Warfvinges väg 16
 åbent mandag-fredag 9.30-13.00

Kontoret i Göteborg: Första Långgatan 20, 413 28 Göteborg
åbent mandag-fredag 8.00-16.00

Genealogiske Föreningen

Sabbatsbergsvägen 20, 113 82 Stockholm

Personalhistoriska Samfundet

c/o Gunnar Åselius, MHS, Box 27805, 115 93 Stockholm*

Hvert år arrangerer *Sveriges Släktforskarförbund* slægtsforskerdage. Disse afholdes på skift af medlemsforeningerne og i 1997 løber de af stabelen i *Helsingborg den 13.-14. september*. Der vil være en mangfoldighed af udstillinger samt foredrag over emnet »Forskning över Gränserna« med svenske, danske og tyske foredragsholdere. Yderligere oplysninger kan fås på denne adresse:

»Släktforskar dagar i Helsingborg«

Nicandersgaten 5

254 39 Helsingborg

Sverige

»Släktforskarnas årsbok 96«. Östergötland, resor och annat. Udgivet af Sveriges Släktforskarförbund. Stockholm. Göteborg 1996. Red. Håkan Skogsjö. Indb., ill., 330 s., pris SEK 365.

Årbogen 1996 er delt op i tre afsnit. Det første med titlen »Rejser« indeholder fem artikler med vidt forskelligt indhold, alle dog med et islæt af bevægelse fra et sted til et andet, det være sig i form af emigration, rejser til vands og til lands og forflytning af den svenske flåde. Herefter følger et kapitel med titlen »Östergötland« delt op i artikler, der alle har Östergötland som det topografiske omdrejningspunkt. Sidste del af bogen beskæftiger sig med emner som mordbrand, opklaring af mystiske dødsfald, forsvundne personer samt udredning af myter og virkelighed. Afsnittet bærer den dækkende titel »Varia«. Bogen er absolut læseværdig, da den både er underholdende og oplysende.

* (Oplysningerne er hentet fra »Släkthistoriskt Forum« nr. 5/96).

Småstykker

Danske borgerskaber i Riga 1711-1786

Af Vello Helk

Ifølge en borgerliste i det lettiske historiske arkiv i Riga har følgende personer med tilknytning til Danmark erhvervet borgerskab i tiden 1711-1786 (venligst meddelt af dr. Arvo Tering, Tartu). Hvor intet andet anføres, kommer de fra København,

Astrup, Asmus Joersen (Jørgensen[?]), parykmager, 1778.

Busmann, Jens Johannesen, knapmager, 1750.

Ehlers, Paul Jensen, købmand, 1768.

Fischer, Heinrich, bødker, fra Aalborg, 1726.

Grote, Martin, blikkenslager, 1770.

Grunerup, Torkild Madsen, 1754.

Haegaard, Christensen, skrædder, 1765.

Klauen, Michael, stolemager, 1756.

Knutzen, Daniel, stolemager, 1762.

Petersen, Christian Karl, instrumentmager, 1754.

Winge, Knud Andres, sværdfejer, 1711.

Især håndværkere var meget mobile. Foruden disse navne har adskillige andre danske slået sig ned i Baltikum, hvor navne som Hansen og Jensen ikke føles fremmedartede. Der var også en betydelig indvandring fra Slesvig og Holsten. Fra Danmark kan desuden nævnes Jens Jensen (f. 1751 i København, d. 1808 i Riga), der i 1771 kom til Livland som murersvend og først virkede på landet (i Dahlen), hvor han giftede sig i 1782. To år senere flyttede han til Riga, hvor hans søn Theodor (1798-1870) blev en fremtrædende købmand, sønnesønnen Eduard (1847-1919) var godsejer (se stamtavle i: Erich Seuberlich, Stammtafeln Deutsch-baltischer Geschlechter, Deutsche Stammtafeln in Listenform. Bd 2:I, Leipzig 1924, s.p. 181-184).

Anmeldelser

– ved Lisa Elsbøll

Släktforskarnas årsbok '95. Sveriges Släktforskarförbunds årsbok för år 1995. 283 s., ill. ISBN 91-8767-612-5. Kan købes hos Sveriges Släktforskarförbund, Första Långgatan 20, 7.tr., 413 28 Göteborg.

Årbogen 1995 fra Sveriges Släktforskarförbund behandler tre temaer – Fremtiden – Ångermanland – Varia. Afsnittet *Fremtiden* indledes med en artikel om dombøger og registrering af samme. Dombøgerne indeholder et righoldigt materiale for den der dyrker slægtsforskning, og i artiklen diskuteres forskellige måder til at gøre dombøgerne mere tilgængelige og brugbare. Indlæsning af lydband, scanning og optisk læsning er muligheder, der drøftes. Der opfordres til opbygning af et netværk til gensidig hjælp og støtte for dem der beskæftiger sig med tilgængeliggørelse af dombøger. Så følger en række indlæg om computeren som hjælpemiddel i slægtsforskningen til f.eks. opbygning af genealogiske databaser. Endvidere bringes en fortegnelse over personhistoriske databaser. Der behandles også emner som etik i slægtsforskningen, og kvalitetsniveau'et i slægtshistoriske arbejder diskuteres.

Anden del af bogen fokuserer på *Ångermanland* med fem artikler omhandlende forskellige slægtsoversigter samt en gennemgang af sognene i området. Hvis man har aner i Ångermanland, er der måske hjælp at hente her.

Tredie del med titlen *Varia* – er en blandet landhandel, der omfatter småstykker med vidt forskelligt indhold. Nævnes kan Tienderegistrering i Hälsingland og stavning af personnavne. Til slut findes Förbundets årsberetning og regnskab.

Bogen fremstår i det sædvanlige lækre lay-out og kan anbefales enhver med interesse for slægtsforskning i Sverige.

Bigot Flemming Larsen

Arv och anor. Årbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1996. 300 s. Udgivet af Sveriges Arkivverk.

Sveriges Arkivvæsenes meget smukke årbog 1996 har denne gang mere end almindelig interesse for slægtsforskere, således som det fremgår af dens titel: Arv og aner.

I det indledende kapitel »Det svenska rotsystemet« skal man først og fremmest lægge mærke til arkivar Karl-Gustaf Anderssons store artikel om kirkebøgernes historie, eller som det hedder »Folkbokföringen – historia och reform« som fortæller detaljeret om udviklingen helt frem til den nugældende ordning. Den indførtes 1. juli 1991, hvor civilstandsregistreringen blev overført fra kirkeligt regi til skatteforvaltningen. Der redegøres for ordningens konsekvenser bl.a. for arkivvæsenet og dermed benytterne. Af andre artikler i første del kan nævnes en artikel om svenske menigheder i Nordamerika, to om børn født uden for ægteskab, om forholdet mellem retslig og genetisk slægtstilhørsforhold og om den svenske statistiks første tid. Altsammen væsentlige artikler for arbejdet med svensk genealogi.

Andet kapitel »Av frukten känns trädet« handler om genetik og genealogi, arvelige sygdomme og fortolkningen af oplysninger herom i historiske arkiver.

Tredje kapitel »Anor har vi alla« giver et udblik til slægt og slægtsforskning i antikkens Rom, om islandsk genealogi samt om husdyrgenealogi!

Fjerde kapitel indeholder vejledninger for »Genealogiska trädgårdsarbetare«: om soldater, om databasen »Rotemannen«, der indeholder materiale om Stockholms befolkning 1878-1926, og om SVAR-huset i Ramsele, der jo har særlig betydning for personer, der ikke har mulighed for til daglig at komme på de svenske arkiver.

Bogens sidste 50 sider er helliget årsberetninger fra Svenska Arkivverket 1995, hvor der for Rigsarkivets forskellige kontorer, krigsarkivet og landsarkiverne redegøres for årets arbejde og for personaleforhold samt meget praktisk oplyses adresser, åbningstider, telefon- og telefaxnumre.

Arv och anor kan varmt anbefales alle, som er interesserede i svensk arkivvæsen og genealogi, f.eks. hvis de har svenske aner.

Hans H. Worsøe

Thorhild Møller og Henning Nielsen (red.): FN, Europa og Rusland. Et festskrift i anledning af Hermod Lannungs 100 års dag, Odense Universitetsforlag 1995. 112 s., s/h ill. Hft. ISBN: 87-7838-149. Pris: 150,-.

»En sjællandsk bondedreng«. Sådan har Hermod Lannung ofte betegnet sig selv. Men det er nu ikke enhver af slagsen, der både bliver 100 år og for hvem bogens titel er naturlig som en sammenfatning af vedkommendes aktiviteter.

Allerede som ung jurastuderende kastede Lannung sig ud i internationalt arbejde. Da han havde lært russisk hos en lærer på Sorø Akademi, lykkedes det ham i foråret 1917 at blive ansat på en ny afdeling ved det danske gesandtskab i Petrograd. Her skulle han tage hånd om østrig-ungarske fanger i Rusland. Lannung blev således øjenvidne til den russiske revolution i november 1917. Opholdet varede til 1919, men Lannung vendte tilbage i årene 1922-24.

Grunden var lagt til et langt liv i internationalt arbejde. Efter 2. verdenskrig var Lannung i mange år FN-delegeret, hvor han først og fremmest spillede en vigtig rolle i afkoloniseringsen.

Selv om det globale samarbejde i FN har stået som det ideale for Lannung, har han deltaget i Europarådet og været fortaler for dansk medlemskab af EF.

Ved siden af har Lannung været medlem af Folketinget fra 1957-60 og aktivt medlem af Det Radikale Venstre siden studietiden.

Lannung gav til sin død, kort før han ville være fyldt 101 år, sit besyv med i debatten om den internationale retsorden, og bogen sluttet da også af med hans »1995-betragtninger«. De er hovedsagelig et tilbageblik, men erfaringer opsummeres i form af tanker om, hvordan det globale kollektive sikkerhedssystem burde udvikle sig.

Her tager Finn Laursens artikel »FN – mod en verdensmyndighed?« sit afsæt, idet den diskuterer forskellige teorier og forslag om organisationens udvikling. Det er en god og forståelig gennemgang af en række teorier, der bliver mødt med Laursens realistiske indvendinger. Det er dog et spørgsmål om der er megen realisme i forslaget om at udstyre FN med en overnational myndighed, der kan »repræsentere verdensfællesskabets interesser«?

Lars L. Nielsen vil i »Den Europæiske Union: Et fredsprojekt« ikke beskrive EF som økonomisk samarbejde, men lægge vægten på EF/EU som en sikkerhedsskabende faktor i den europæiske region. Ingen tvivl om at EF har udfyldt denne funktion. Det ligger i reguleringen af forholdet mellem Frankrig og Tyskland. Men Lars Nielsen havner i den rene

halleluja beskrivelse, der ikke lader de højstemte eksempler fra EF's egen hånd noget efter. Som om de forskellige nationale interesser, herunder de økonomiske, ikke spiller en rolle for EF's sikkerhedsmæssige betydning. Dybt utroværdigt.

Langt mere interessant er Hans Henrik Brockdorffs »Rusland – den lange vej til demokrati«. Forfatteren beskriver undertrykkelsen af det demokratiske liv og den nationale identitet fra 1917 til i dag, og lægger op til en behersket optimisme på det russiske demokratis vegne.

Bortset fra manglende korrekturlæsning og artiklen om EU, er bogen en fin markering af Lannungs 100 års dag.

Mogens Rüdiger

Erik Brelj: Skanderborg Rytterdistrikt. Uddrag af samtlige bevarede 3.002 skifter 1680-1765. Udg. af SLÆGTEN 1995. 296 s., ill. 130,00 kr. ISBN 87-9850-506-8. Bogen bestilles hos »Slægten« ved Birgit Øskov, Vesterbrogade 6, 3 th. 9400 Nørre Sundby.

Fra Skanderborg Rytterdistrikt er bevaret skifteprotokoller for perioden 1680-1765, i alt 14 bind. Der er 2 lakuner i rækken, 1691-1694 og 1743-1749, og desuden mangler enkelte sider i skifteprotokollen 1701-1705. Ellers er rækken intakt og indeholder i alt 3.002 skifter, som med nærværende udgives i ekstraktform.

Udgivelsen indledes med en kortfattet redegørelse om kildematerialet og principperne for udarbejdelse af de mange ekstrakter samt en 2-siders artikel om Ryttergodserne ved lokalhistorikeren, bibliotekar Anna Rasmussen. Herefter følger de egentlige ekstrakter, hvortil findes såvel person- som stedregister. Blandt illustrationerne bemærkes især de meget nyttige herredskort fra området.

Der udgives her en påskønnelsesværdig nøgle til et betydeligt antal skifter. Generelt angives afdøde, arvinger, lavværge, formynder og øvrige angivne familierelationer, så der er tale om et meget stort antal navngivne personer med oplysning om stilling og bopæl i den udstrækning disse oplysninger er anført i pågældende skifter, samt for børns vedkommende alder. I enkelte tilfælde er ekstraktudskriften suppleret med oplysninger fra andre kilder, primært kirkebøger.

Personregisteret medtager desværre ikke samtlige nævnte personer, men alene navnene på de afdøde og disses angivne ægtefæller. I forbindelse med brug af navnerregisteret og udgivelsen i det hele taget skal man være opmærksom på, at personnavne er standardiserede. Det samme gælder stednavne, men dette til trods er det et absolut nyttigt hjælpemiddel til brug af skifteprotokollerne fra Skanderborg Rytterdistrikt. Af udgivelsen kan umiddelbart læses et væld af slægtsrelationer, men som forfatteren også anfører, erstatter ekstrakterne ikke kilden, så forskeren må stadig studere de nærmere omstændigheder ved skiftet i selve protokollen!

Finn Andersen

Ruth Andersen: Den rapmundede muse. Ti års danmarkshistorie i skillingsviser fra Matthias Seests bogtrykkeri. Odense Universitetsforlag 1995, 560 s., s/h ill. Indb. ISBN 87-7838-093-6. Pris: kr. 350,-.

Matthias Seest blev født i København i 1761 og levede her til sin død i 1812. Som fjortenårig kom han i bogtrykkerlære, og efter læretid på syv år var han udlært. Efter en sven-detilværelse i et lille tiår erhvervede Matthias Seest borgerskab som bogtrykker i 1792. De

første år som selvstændig er succesrige for Seest. Ordreerne er stigende i antal, Seest står for en pæn andel af de moraliserende og belærende skrifter, der udkom i 1700-tallets sidste årti. Mod århundredeskiftet indtræder en betydelig nedgang i produktionen af bøger. Forfatteren har ikke kunnet påvise en egentlig årsag. Drikkeri antydes som en mulig grund. Matthias Seest vælger at slå ind på skillingsviseproduktionen, måske ikke så agtværdig en beskæftigelse, men set ud fra et folkemindehistorisk synspunkt af stor betydning. Skillingsviser var underholdning for folkets brede lag og var betydningsfulde for det folkelige åndsliv i 1800-tallet. En skillingsviser var ikke præget af den store bogtrykkerkunst, der var underordnet betydning. Vigtigere var indholdet, der skulle være *aktuelt og troværdigt*. Og det der var aktuelt for 200 år siden, er ikke blevet ligegyldigt i dag. De efterladte skillingsviser danner billeder af skikke, stemninger, tanker og livsforhold, som kan være med til at belyse fortiden på en anden måde end den gængse historieskrivning. Distributionen foregik ved visekællinger som foretog syngende rundture i gaderne – på landet havde man bissekræmmere og markedssangere. I 1805 kom der et forbud *mod al udråben og syngen på gaden* – og salget foregik herefter fra beværtninger og handlende.

Produktionen fra Matthias Seest's tid som udgiver af skillingstryk beskrives af forfatteren år for år, idet hvert år tildeles et hovedtema. Læseren føres igennem temaer som – tyve og bigamister, selvmordere, ligrøvere, berømte mordsager osv. Året 1801 præges af viser om Slaget på Rheden og 1807 naturligt nok af bombardementet af København samt tabet af den danske flåde. Alt i dette værk bliver meget grundigt behandlet startende med en spændende gennemgang af slægten Seest's historie. I kommentarerne til de enkelte skillingsviser får læseren indblik i datidens politiske, litterære og sociale forhold i et klart og letforståeligt sprog. Værkets appendix indeholder nyttige registre over viser, melodier, personer, stednavne og datidens aktuelle dagblade og tidsskrifter samt en fyldig bibliografi. Det er en utrolig flot bog at få i hånden. Den smukke farve på omslaget og det pæne tryk gør et indbydende indtryk. Man får lyst til at skifte bekendtskab med indholdet. Og skuffet bliver man ikke.

Birgit Flemming Larsen

Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver ved Niels H. Frandsen. Dansk Historisk Fællesråd, Viborg 1995, 198 sider, ill. Indb. ISBN 87-7423-089-1. Pris: 148,-.

Bogen er en vejledning i brug af retsbetjentarkiver, d.v.s. arkiver fra herredsfogder, byfogder og birkedommere. Embedet som retsbetjent forsvandt, da der med retsplejereformen i 1919 gennemførtes den i grundloven bebudede adskillelse mellem udøvende og dømmende myndighed. Indtil da havde retsbetjenten som både politimester og dommer i 1. instans haft et arbejdsfelt, der var vidt. Som angivet i bogens titel omfattede det sager om så forskellige emner som dansegilde og mordbrand.

Retsbetjentarkiverne beror på landsarkiverne og rækker helt tilbage til 1500-tallet. Bogen er et prisværdigt forsøg på at gøre det ellers uoverskuelige stof blot lidt mere gennemskueligt – og dermed brugbart for forskning. I så henseende er det et plus, at bogen følger den skematiske opstillingsplan for retsbetjentarkiverne, som blev vedtaget i 1890'erne, og som alle landsarkiverne anvender.

»Dansegilde og mordbrand« giver systematisk overblik over indholdet i et retsbetjentarkiv. Desuden er bogen suppleret med en nyttig ordliste og med ikke mindre nyttige »staldtips« fra en kyndig og mangeårig bruger som Niels H. Frandsen. Der mindes bl.a. om, at amtmanden spillede en central rolle inden for strafferetsplejen før 1919, hvorfor sager fra

retsbetjentarkiverne måske kan spores videre i amtmandsarkiverne. Det oplyses at en sagliste ikke altid registrerer, at een og samme sag har været behandlet to gange samme dag. Det forklares, hvorledes henvisningerne til udskrifter af politiprotokoller skal læses. Det understreges, at registre til retsprotokoller gennemgående er dybt upålidelige. Og i det hele taget manes til opfindsomhed i omgangen med retsbetjentarkiver. Som slægtsforsker eller lokalhistoriker kan man »blive nødt til at tage fantasien lidt i brug«, når man skal finde rundt i materialet.

At »Dansegilde og mordbrand« ikke får ren håndbogskaraktter, skyldes dens mange illustrationer, de være sig i form af billeder eller i form af eksempler på kuriøse, fascinerende eller bedrøvelige sager fra arkiverne. Illustrationer er imidlertid samtidig bogens achilleshæl. Thi ikke nok med, at der er uforholdsmæssigt meget stof om de tidlige brugsforeninger, samtlige øvrige eksempler stammer også fra 1800-tallet. Og derved lades den i stikken, der ville forske i retsbetjentarkiverne fra 1500-, 1600- eller 1700-tallet.

Henrik Stevnsborg

Hendes Majestæt Dronning Margrethe II og Hendes Slægt, af Knud Højrup. Forlaget Agena, Albertslund, 1996. 346 s. + bilag, kr. 398,-.

I forbindelse med kong Christian Xs 25-års regeringsjubilæum d. 15. maj 1937 udsendte Albert Fabritius konsangvinitetstavlen Hans Majestæt Kong Christian X og Hans Slægtninge, som gik tilbage til kongens tipoldeforældre, hertug Frederik (1757-1816) af Slesvig Holsten Sønderborg Becks generation, og disses descendens. Bogen udsendtes i 350 nummererede eksemplarer og er i dag lidt af en sjældenhed.

Det er meget glædeligt, at Knud Højrup i anledning af dronning Margrethe IIs tilsvarende jubilæum d. 14. januar 1997 har udgivet en konsangvinitetstavle for vor nuværende dronning ligeledes gående tilbage til tipoldeforældrene, d.v.s. Christian IX (1818-1906) og hans generation, og medtagende disses descendens. Begge bøger omfatter således de 5 klasser, som den danske arvelov omfatter.

Det er nok symptomatisk for interessen for slægtshistorie, at medens Albert Fabritius udgav sin bog for de få, er Knud Højrup's bog udbudt til almindeligt salg, og må formentlig kunne påregne stor interesse. Man må derfor håbe, at den ikke drukner i den brede strøm af publikationer omkring kongehuset i almindelighed og dronning Margrethe i særdeleshed, som har set dagens lys i forbindelse med regeringsjubilæet. Den fortjener at blive kendt af ikke blot genealogisk interesserede – og det af flere grunde – men også af andre, som interesserer sig for de royale familier og deres forbindelser gennem de seneste små 200 år.

Det af Albert Fabritius benyttede system tager sit udgangspunkt i det nummereringssystem, som introduceredes af Ottokar Lorenz, og som almindeligvis betegnes som anebrøksystemet. Både det og dets udbygning til brug for konsangvinitetstavlen er beskrevet i Albert Fabritius' Håndbog i Slægtsforskning og i indledningen til hans bog, hvortil interesserede henvises.

Anebrøksystemet benyttes ikke meget af vor tids slægtsforskere og kan næppe forudsettes almindelig bekendt. Alene af den grund er det en væsentlig fordel, at Knud Højrup opbygger sit system på grundlag af det fortløbende nummereringsprincip, som går under Kekule von Stradonitz's navn, og som efterhånden er næsten enerådende i danske anetavler. Knud Højrup, som har været med i forreste række ved benyttelse af EDB til slægtsforskning, har i mange år arbejdet med sit system, som nu har fået betegnelsen »Knudesy-

stemet«. Allerede i 1987 offentliggjorde han her i tidsskriftet artiklen En konsangvinitetsbetegnelse, som blev fulgt op året efter med yderligere en artikel om emnet. Det må indrømmes, at fremstillingen i de to artikler var vanskelig tilgængelig, og de synes da heller ikke at have sat sig spor i den danske genealogiske litteratur.

I de mellemliggende år har Knud Højrup arbejdet videre med problemerne, og i juni 1996 blev artiklen *The Knot System: A Numeric Notation of Relationship* optaget i det amerikanske tidsskrift *National Genealogical Society Quarterly*. Denne artikel bringes i dansk oversættelse under titlen *Knude Systemet* i den foreliggende bog. Der er hermed givet en umiddelbart tilgængelig og letforståelig redegørelse, som både omfatter en historisk indledning, en gennemgang af fordelene ved det fortløbende nummereringssystem og en systematisk indføring i knudesystemet, herunder aflæsningen af dets koder og slægtskabsberegning.

For mig at se, er der tale om en væsentlig genealogisk landvinding, som vil gøre det muligt for amatørslægtsforskere ikke blot at overskue systematikken i den trykte tavle, men også selv at benytte systemet i deres videre arbejde. Dette kan forhåbentlig bevirke, at der vil fremkomme flere konsangvinitetstavler fra dansk side. Hvis det forekommer uoverkommeligt med alle 5 arveklasser, kan man jo starte med mindre, hvilket oven i købet vil falde godt i tråd med tendenserne i nyere dansk arveret.

Men først til bogens omfang. Den beskriver dronningens 1068 nærmeste slægtninge, som sammen med ægtefæller og disses forældre udgør i alt 2.097 personer. I omfang svarer det også nogenlunde til Christian Xs slægtninge, som omfattede 1033 personer. Som bekendt er Europas fyrstehuse på grund af kravet om standsmæssige ægteskaber gift ind i hinanden på utallige måder, hvilket har resulteret i et stort antal ægteskaber mellem beslægtede personer og mange komplekse slægtskaber. Der er således dokumenteret ikke færre end 17.655 biologiske slægtskabsforbindelser imellem dronningen og hendes 1068 nærmeste slægtninge. Metoden gør det muligt at anføre disse slægtskaber og beregne den brøkdæl af arvemassen, som er fælles for to individer. Som eksempel er anvendt fælles arvemasse for Norges kong Harald og Englands dronning Elisabeth bestående af 14 slægtskabelementer.

Bogen indledes med en introduktion til systemet, som redegør for de anvendte begreber, registre og referencer samt statistiske muligheder og kilder. Her redegøres også for de anvendte edb-systemer. Selve konsangvinitetstavlen er opstillet generationsvis begyndende med dronningen og hendes børn, derefter dronningens forældre og deres efterkommere startende med dronningens søstre efterfulgt af dronningens nevøer og kusiner. Som 3. kapitel kommer dronningens bedsteforældre og deres efterkommere i rækkefølgen fra det nære til det fjerne: farbrødre og morbrødre, fætre og kusiners børns efterkommere. Således fortsættes med oldeforældrene og deres efterkommere i kapitel 4 og tipoldeforældrene og deres efterkommere i 5. kapitel. Det siger sig selv, at kapitlerne bliver mere og mere omfangsrige: medens kapitel 2 således kan være på 3 sider, fylder kapitel 5 fra s. 68-236!

I bilag A om Knudesystemet påvises, at det fortløbende system har været anvendt af den østrigske historiker Michael Eyzinger allerede i 1590, men at det er så logisk svarende til anetavlens opbygning, at det kan være opstået flere steder uafhængigt af hinanden og benyttet af flere. Efter en opregning af dets mange fordele redegøres der for hovedelementet i knudesystemet. Der vælges en proband, her Dronning Margrethe, og en slægtsgruppe af beslægtede, her de 5 arveklasser. Der udarbejdes ascentlister (svarende til stamlist) fra gruppens individer til disses aner, idet såvel individet som anen medregnes. Et knudeindivid er det første fælles individ, der fremkommer på to ascentlister, hvis individers slægtskab skal betegnes og beregnes. Som slægtskode angives knudepersonens anenum-

mer i forhold til de to individers. Da dronning Margrethe er proband sættes den anebetegnelsen, der gælder hende først, det andet individs efter et komma. Altså 16,02 angiver, at dronningens ane nr. 16 (tipoldefar Christian IX) er ane nr. 2, altså far til pågældende individ (flok helsøskende) f.eks. dronning Alexandra. Ved opslag i slægtskodetabellen oplyses, at der er tale om søskende til oldeforældre. Da flere personer får samme slægtskode anvendes i registre mv. en simpel nummerering af personerne. Den primære slægtskode er den, der angiver den korteste afstand målt i antal generationer til probanden. Hvis der er flere af samme længde vælges den numerisk mindste, d.v.s. den, der er nærmest den lige mandslinie. De øvrige kaldes sekundære slægtskoder og anføres i numerisk orden efter hver person.

Ved slægtskabsberegning tælles antallet generationer fra begge individer til den fælles ane, som kun tælles en gang. Da man har halv arvemasse fra hver af sine forældre findes arvemassen ved at opløfte $1/2$ i den potens, der er angivet af generationstallet. Er der flere knudeindivider, som nævnt ovenfor ved kong Harald og dronning Elisabeth, sammenlægges summerne. Denne beregning kan være til stor nytte for genetikere.

Som bilag B indeholder bogen anetavler i 7 generationer for Dronning Margrethe, kong Harald og prinsesse Marie Cecilie af Preussen (f. 1942 som datter af prins af Preussen Ludwig Ferdinand og dermed oldebarn i lige mandslinie af Kejser Wilhelm II).

Ovenfor er anført, at der til bogen er udarbejdet en slægtskodetabel. Man kan her under slægtskode som opslag finde angivet slægtskabsbetegnelsen. Der bruges betegnelserne fætter, halvfætter og kvartfætter, men derefter anvendes de engelske betegnelser for de følgende led: 4th cousin og 4th cousin once removed og 5th cousin, naturligvis taget fra den engelske artikel. Det havde forekommet naturligt at anvende de nordiske betegnelser firemænding etc. også selv om det kun er lykkedes for Store danske Ordbog at finde belæg for tremænding, = næstsøskendebarn, men ikke for de følgende. Her var måske en mulighed for at få dem knæsat. Det kan også diskuteres, om man skal anvende halvfætter/kusine i stedet for næstsøskendebarn. Jeg ville foretrække det sidste, da ordet halvfætter, der jo bruges yderst sjældent på moderne dansk, i vore dage, hvor der ofte er flere kuld halvsøskende, måske vil kunne mistolkes. Der skelnes mellem grandonkel/tante (børn af probandens oldeforældre) og halvonkler/tanter (børn af probandens oldeforældres søskende). Efter Store danske Ordbog er halvonkel/tante en person, der er faders eller moders fætter/kusine. Hele problemet omkring slægtskabsbetegnelser kunne godt trænge til at blive kulegravet, således at der evt. kunne opstilles anbefalet sprogbrug for slægtsforskere.

Listen fungerer udmærket, når man skal finde en slægtskabsbetegnelse, men man får kun de generelle betegnelser så som halvfætters barnebarn, som nok siger noget om fjerhedenen i slægtskabet, men ikke oplyser den ascentliste, der udtrykkes i slægtskoden. Det kunne være gjort på få sider ved at bringe en liste over, hvad de enkelte numre i den fortløbende anenummerering dækker fra nr. 2-127, som er de forekommende numre. Det vil sige: 2 far, 3 mor, 4 farfar, 5 farmor, 6 morfar, 7 mormor, 8 fars farfar, 9 fars farmor, 10 fars morfar, 11 fars mormor, 12 mors farfar, 13 mors farmor, 14 mors morfar, 15 mors mormor, 16 fars farfars far, 17 fars farfars mor, 18 fars farmors far ... 126 mors mormors mormors far, 127 mors mormors mormors mor. De lave numre kan alle slægtsforskere udenad, men de højere er sværere at huske eller gennemskue uden at skulle have papir og blyant frem. Med en sådan liste ville man direkte kunne aflæse såvel dronningens som vedkommendes detaljerede forbindelse til knudepersonen. Som eksempel kan nævnes prinsesse Marie af Rumænien, f. 1964: slægtskode, 16, 28. Knudepersonen er dronningens fars farfars far og prinsesse Maries mors morfars far. Ved i sidstnævnte stamrække at erstatte far med søn og mor med datter (hvilket er en let øvelse) bliver det måske endnu tydeligere: prinsesse Ma-

rie af Rumænien er datter af en datterdatter af en søn af dronningens fars farfars far. Det forekommer mig at give en bedre placering for det indre øje, når man forsøger at opfatte slægtskabet.

Bogen er ført så meget ajour, at det yngste skud på stammen, den græske kronprins Pavlos' datter Maria-Olympia f. 25. juli 1996 er optaget med fødselsdag, men dog uden slægtskoder. Hun er formentlig blevet føjet til i sidste korrektur?

Der er mange flere aspekter og muligheder i systemet, men med disse få bemærkninger skal det imponerende og yderst spændende opslagsværk og dets systematik være anbefalet til nærmere studium og som læreeksempel for forhåbentlig mange kommende danske konsangvinitetstaver.

Hans H. Worsøe

Ung sprogforsker på rejse. Brev fra og til Holger Pedersen 1892-1896. Udgivet af Ruth Bentzen. Det Kongelige Bibliotek og Museum Tusulanums Forlag. 1994. 285 s. m. s/h ill. Indb. ISBN 87-7289-276-5. Pris: 290,-.

Holger Pedersen (1867-1953) er en dansk sprogforsker med et internationalt ry. End i dag står der respekt om hans navn, når det dukker op i sprogvidenskabelige afhandlinger. Hans centrale forskningsområde var den indoeuropæiske sammenlignende sprogvidenskab, og hovedinteressen lå i studierne af de såkaldte randsprog indenfor den indoeuropæiske sprogæt som keltisk, armenisk og albansk.

Født på Koldingegnen voksede Holger Pedersen op i et hjem, hvor faderens sproglige interesse, næret af stærke fædrelandsfølelser, prægede hjemmet. Allerede i gymnasietiden i Ribe vågnede interessen for de gamle sprog, og efter studentereksamen fortsatte Holger Pedersen sine sprogstudier ved Københavns Universitet. I 1890 afsluttede han sin embedseksamen og gik nu for alvor i gang med studiet af den sammenlignende indoeuropæiske sprogvidenskab. I årene 1892-1896 var Holger Pedersen på en stor udenlandsrejse finansieret ved legatmidler. Rejsen førte ham til Italien, Tyskland, Grækenland og Irland. Fra udlandet havde han en omfattende korrespondance med sprogforskere i Danmark. Gennem brevene får man bl.a. indblik i sprogforskerens studiehverdag, og hans syn på samtidens sprogforskere i Europa. Lige fra de tidlige studieår interesserer Holger Pedersen sig først og fremmest for sprogenes nutidige tilstand og de sproglige forandringer, der førte dertil. Det sprogteoretiske er ikke hans domæne.

Den foreliggende bog er bygget op om Holger Pedersens korrespondance fra studierejsen 1892-96. De fleste af brevene er sendt hjem til Johan Louis Ussing (1820-1905), professor i klassisk filologi og Holger Pedersens lærer og nære ven. Andre modtagere af Holger Pedersens rejsebrev er Karl Verner, Vilhelm Thomsen og Herman Møller, alle fremtrædende danske sprogforskere, overfor hvem Holger Pedersen nærer stor ærbødighed.

Udgifveren Ruth Bentzen indleder sin bog med en biografi over Holger Pedersen, baseret på Pedersen's egen bevarede selvbiografi. Derefter følger kortere biografier af de fire modtagere af hans breve fra rejseårene. Bogens vigtigste del er de 114 aftrykte breve, som giver et indblik i et sprogvidenskabeligt milieu i det sidste årti af forrige århundrede. Værket afsluttes med et godt personregister med biografiske noter.

Alle de anvendte breve findes i Det Kongelige Biblioteks samlinger. Her findes også den omtalte selvbiografi. Hvornår mon den bliver udgivet?

Birgit Flemming Larsen

Vibeke Schrøder: Dæmoni og dannelse – Johanne Luise Heiberg. Gyldendal 1995, 347 sider. s/h ill. Hft. ISBN 87-0022-708-0. Pris: 275,-.

Gennem en balancegang mellem fint arbejde med teaterhistoriske kilder og litteraturvidenskabeligt talent for tolkning formår Vibeke Schrøder i »Dæmoni og dannelse« at levere et kvindebillede, der måske har bud til nutidens danske kvinder.

De enkelte momenter eller perioder i det menneskeliv, der skildres, kan synes meningsløse – meget forsøgtes også holdt skjult af den biograferede – men i en tolkning, der bruger romantikkens ideer til at danne rød tråd, læses Johanne Luise Heiberg som en kvinde, der besad en sådan reflektorisk integritet, at hun kunne overskue sin tids idealer med henblik på selv at efterleve dem.

Fru Heiberg er i Schrøders fremstilling et menneske, for hvem følelse og tanke har lige stor vægt, men må indgå kompagniskab, hvis ambitionerne skal opfyldes. Hun brugte sit sceniske talent til en første udfoldelse af nogle forestillinger om kvinder og mænd, siden var det forskellig skribentvirksomhed, der gav hende mulighed for fortsat at udvikle et bestemt menneskesyn.

Schrøder antager en proces – et intellektuelt arbejde gående fra læsningen af Goethe til nedfældelsen som scenekunst eller skrift – og viser et resultat: et kvindeliv med karriere, familie og selvbevidsthed.

Schrøders undersøgelse kan læses for sine forskningsmæssige kvaliteter, men også fordi den spejler nutidens kvindedrømme som ansporing til at tage sig selv alvorligt.

Ingeborg Thaanum Carlsen

Jutta Juncker: Værnepligt. Odense Universitetsforlag 1995, 85 sider, s/h ill. Hft. ISBN 87-7838-137-1. Pris: 150,-.

Jutta Graae, der i 1960 blev gift med direktør Flemming Juncker, kom ind i modstandsbevægelsen på foranledning af Ebbe Munch. Hun arbejdede i en sparekasse i det indre København, og det var yderst praktisk for hendes funktion som kontakttled for det militære efterretningsvæsen.

Jutta Juncker fortæller sin historie nøgternt men desværre alt for underspillet. De oplysninger hun var med til at bringe videre til de allierede var om placeringen af det tyske antiluftskys, hvor de tyske tropper var lokaliseret, nye våbenarter, krigsskibe i de danske farvande osv. Oplysninger, der via Sverige kom til England.

Efter den 29. august 1943 flygtede hun til Sverige, ikke på grund af en overhængende fare, snarere af præventive grunde, fordi hendes store kendskab til det centrale arbejde kunne blive farligt i længden. I Stockholm fortsatte hun sit arbejde, nu med at samle og bearbejde de efterretningsoplysninger, der blev sendt videre til de allierede og faldskærmsorganisationen SOE. Det stod på indtil befrielsen, kun afbrudt af et ophold i London i slutningen af 1944 og begyndelsen af 1945, hvor hun fungerede ved den danske militærmission og SOE.

Den lille erindringskitse er fascinerende og spændende læsning, og man kunne ønske sig at Jutta Juncker havde været mindre beskedent og fortalt noget mere om sig selv, sin indsats og sine kontakter.

Mogens Rüdiger

Ditlev Tamm: Konseilspræsidenten Jacob Brønnum Scavenius Estrup 1825-1913. Gyldendal 1996, 395 s., ill. indb. ISBN 87-0024-506-2. Pris: 288,-.

Emnet er væsentligt, så sandt som vi bør kende de store skikkelser i vort lands historie. *Tidspunktet* er godt: Først i dag, 100 efter Estrups tid, er alle kilder tilgængelige og det er muligt at skrive om ham med den nødvendige distance. Det store, velordnede privatarkiv stilles til rådighed for forskerne. Troels Finks *Estruptidens politiske historie* (1986) var så udtømmende, at forfattere i mange år kan nøjes med at henvise til det. Forfatteren er den rigtige: Ditlev Tamm, professor i retshistorie med doktorgrader i jura og historie, er både lærd og velskrivende.

Men *titlen* er vildledende, for bogen handler ikke kun om J.B.S. Estrup som konseilspræsident (1875-94), men om hele manden. Her er så meget om personligheden, som det er rimeligt med et menneske, der satte sin sag og sit arbejde over alt. Vi læser om hans ungdom, der var præget af, at hans nærmeste døde omkring ham, og han selv måtte kæmpe mod tuberkulose. Om en viljespræget personlighed, som tidligt kendte til ensomhed og som ved intens læsning af Kierkegaard i de unge år fandt den vej, der skulle blive hans: Pligtens og arbejdets.

Estrup rejste meget i de unge år, han talte engelsk, hvad der var sjældent dengang, og et fortræffeligt fransk. Fra 1846 var han godsejer, først på det arvede Kongsdal, fra 1852 tillige på det forsømte Skaføgård, som han købte og drev frem til et mønsterbrug. Han elskede livet som godsejer. Han lagde driften til rette og fulgte detaljerne, selv når han var mest optaget af det politiske arbejde: Avlen og dyrene, især hestene, de elskede skove, bygningerne og de ansatte. Han var en human godsejer, hans folk havde gode forhold.

Men det arbejde, der kom til at kræve mest af hans tid og kræfter, var det politiske. Han tog det på sig af pligtfølelse, ikke for personlig vindings skyld, det vidste allerede tidligere livsskildrere, inclusive politiske modstandere. Både han og familien led ved hans mange og lange fravær. Også økonomien gik det ud over, det er en af de ting, Tamm påviser.

Estrups politiske arbejde behandles uden trættende detaljer, men med glimrende analyser og sammenfatninger. Hans skepsis over for menigmands evne til at styre landet var grundfæstet, han forudså, at efter at han var blevet tvunget væk, ville udviklingen gå fra liberalisme over radikalisme og socialisme til anarki.

Estrup var progressiv i mange forhold. Hans tanker om investeringer i infrastrukturen var helt moderne, hans interesse i sociallovgivningen var stærkere, end Tamm bemærker, og statens økonomi var i Estrups tid så sund som aldrig før eller siden. Stemmeret til kvinder var ikke det værste, kunne han overraskende udtale i 1907, man havde jo i forvejen givet stemmeret til alle mænd!

Udstyret er smukt. Papir, illustrationer, tryk og indbinding er i top, uden at prisen er det. Det er en dejlig bog.

Sigurd Rambusch

Jens Peter Ægidius: Christian Flor; pædagogen, politiker, folkeoplyseren. En biografi. Odense Universitet Studies in History & Social Science, vol. 178. Odense Univ. Forlag 1994, 386 s. s/h ill. Hft. ISBN 87-7838-045-6. Pris: 250,-.

En grundig og veldokumenteret skildring af en fængslende personlighed og dermed et væsentligt personalhistorisk værk, men samtidig en detaljeret fremstilling af sprogstriden og den nationale kamp i Slesvig i årene frem til 1848, i hvilken Flor var både igangsætter, inspirator, »kuglestøber« og strateg. Flor tjente sine akademiske sporer ved en afhandling

om latinsk grammatik, men det blev ham der realiserede Grundtvigs ide om en folkehøjskole for menigmand. Hans grundlæggelse af Rødding højskole 1844, efter 1864 Askov, er vel hans betydeligste bidrag til dansk kultur og historie. En meget læseværdig bog.

Su. Cedergreen Bech

C. F. Wegeners dagbøger 1851-64. Bind 1-2 udg. v. Hans Kargaard Thomsen. Selskabet til udg. af kilder til Danmarks historie, 1995. Hft, ill. s/h. ialt 593 s. ISBN 87-7500-168-3. Pris: 250,- efter 1996 kr.. 300,- + porto.

C. F. Wegener er en af de mere særprægede personligheder der har siddet som leder af Rigsarkivet – og han sad der i 34 år. Konservativ til det reaktionære, men også en ildsjæl i kampen for danskheden i Sønderjylland. Som kgl. historiograf og ordenshistoriograf tæt på kongen og regeringen i de turbulente år omkring de slesvigske krige; man gjorde brug af hans ekspertise og meninger, og selv tog han ivrig del i den offentlige debat. Hans dagbog er derfor et kærkomment bidrag til belysning af denne periode og af livet i de toneangivende embedsmandskredse. Wegeners personlighed og virke karakteriseres i en velskrevet indledning (45 s.) Omfattende personregister.

Su. Cedergreen Bech

Øvrige bøger, årsskrifter m.m. modtaget i 1995/96

- Grundet pladsmangel kan ingen af de nedenstående titler desværre forventes anmeldt.
- Amagerminder 2: Erindringer fra Amager fortalt af Holger V. Johansen. Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv, Sundby 1996. 42 s. m. s/h ill. Hft. Ekspedition: Sundby lokalhistoriske Arkiv. Biblioteket i Amager Centret. Reberbanegade, 2300 Kbh. S.
- Carl Erik Andersen: Dansk møbelindustri 1870-1950. Systime, Århus 1996. 157 s. indb. m. s/h ill. ISBN 87-7783-558-1. Pris: 160,- kr.
- Jørgen Burchardt: Arbejdsliv og teknologi. Vilh. Langes Tobaksfabrik, Slagelse 1873-1966. Udgivet af Sorø Amts Museum i samarbejde med forlaget Kulturbøger, 1995. 208 s. m. s/h ill. Indb. ISBN 87-88327-14-0. Pris: 186,- kr. Ekspederes fra Forlaget Kulturbøger. Nyborgvej 13, 5750 Ringe.
- Robert Egevang (red.): Svaneke Guide til byens historie. Udgivet af Byforeningen Svaneke Venner. 103 s. ill. Hft. ISBN 87-982310-5-7. Pris: 40,- kr. Ekspederes gennem Byforeningen Svaneke Venner. Rådhuset, Storegade, 3740 Svaneke.
- Folk og erhverv – tilegnet Hans Chr. Johansen (Festskrift). Red. Anders Monrad Møller. Odense Universitetsforlag, 1995. 360 s. m. s/h ill. Hft. ISBN 87-7838-116-9. Pris: 350,- kr.
- Karl-Erik Frandsen (red.): Kongens & Folkets København gennem 800 år. Brikker til en mosaik. Københavns Universitet, Institut for Historie i samarbejde med Forlaget Skipershoved. Kbh. 1996. 273 s. indb. ill. farver og s/h. ISBN 87-89224-27-2. Pris: 240,- kr.
- Ole Bernt Henriksen: Af Guds Nåde. Christian den femte og hans regering. Odense Universitetsforlag, Odense, 1996. 247 s. m. s/h ill. Indb. ISBN 87-7838-039-1. Pris: 225,- kr.
- Jens Ingvordsen: Det lyder som et eventyr. Sønderjyder fortæller om tiden 1864-1920. Bøgans Forlag, 1995. 198 s. s/h ill. Hft. ISBN 87-7466-261-9. Pris: 220,- kr.
- Kommunearkiver Hasle. Arkivregistratur. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Kbh. 1996. 125 s. m. s/h ill. Hft. ISBN 87-7472-125-9. Pris: 100,- kr.
- Thomas Møller Kristensen og Svend Erik Larsen (red.): Mennesket og naturen. Essays om natursyn og naturbrug. Odense Universitetsforlag, 1995. 197 s. m. ill. i s/h og f. Hft. ISBN 87-7838-120-7.
- Henry Pedersen: Skidthøgen. Beretningen om tre engelske flyvere, der meldte sig til R.A.F.'s stifindereskadriller. Odense Universitetsforlag, 1995. 252 s. ill. Hft. ISBN 87-7838-040-5. Pris: 225,- kr.
- Kirstin Nørgaard Pedersen: Mesing By 1458-1767. Udgivet på eget forlag. 148 s. m. s/h ill. Hft. ISBN 87-985593-0-3. Pris: 120,- kr. Ekspedition: Kirstin Nørgaard Pedersen, Agernvej 95, 8330 Beder.
- Ristrup – en østjysk herregård. Udarbejdet af Poul Verner Christiansen m.fl. Østjysk Hjemstavnforening, Ry, 1995. 287 s. m. ill. i s/h og f. Indb. ISBN 87-985681-0-8. Pris: 248,- kr. Ekspederes fra Hinnerup Bog & Idé. Storegade 8, 8382 Hinnerup.
- Mette Skougaard (red.): Landbrugskonsulenter fortæller. Om landbrugskonsulenternes liv og virke fra 1930'erne til vor tid. Landbohistorisk Selskab 1996. 110 s. ill. Hft. ISBN 87-7526-162-6. Pris: 148,- kr. Ekspederes gennem Landbohistorisk Bogsalg, Gl. Estrup, 8963 Auning.

- Tre gottorpske jordebøger 1607-13. Bd. 1-2. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Skrifter, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 73. Aabenraa 1995, 637 s. Hft. ISBN 87-7406-080-5. Pris: 240,- kr. Medlemspris 175,- kr.
- Ebba Waaben: Christian 4.s Salpeterværker. Udgivet af Kirsten-Elizabeth Høgsbro og Knud Waaben. Studier og kilder bd. 8. Rigsarkivet/G.E.C. Gad, 1995. 228 s. m. s/h ill. Indb. ISBN 87-7497-156-5.

Årsskrifter m. m.

- FRAM. Fra Ringkøbing Amts Museer 1994. Red. Søren Toftgaard Poulsen. Museumsrådet i Ringkøbing Amt, 1995, 152 s. ill. i s/h og f. Hft. ISBN 87-88412-28-8. Ekspedition: Hjerl Hedes Frilandsmuseum. Hjerl Hedevej 14, 7830 Vinderup.
- Fund og Forskning – i det kongelige biblioteks samlinger. Bind 34, 1995. Red. John T. Lauridsen og Stig T. Rasmussen. Udgivet af Det kongelige Bibliotek. Kbh. 1995. 319 s. ill. i s/h og f. ISBN 87-7023-702-6. Pris: 300,- kr. I abonnement: 200,- kr.
- Fynske Årbøger 1995 og 1996. Red. Hans Henrik Jacobsen. Udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift. Odense, 1995 og 1996. Begge 128 s. m. s/h ill. Hft. Ej ISBN. Pris: 70,-/90,- (abonnement). Ekspedition: Landsarkivar Dorrit Andersen, Jernbanegade 36, 5000 Odense C.
- Heraldisk Tidsskrift, nr. 73 og 74. Red. Poul greve Holstein. Udgivet af Societas Heraldica Scandinavica. Kbh., 1996. s. 105-136 + 137-200 ill. i s/h og f. Hft. Pris (årligt medlemskab 1996): 200,- kr. Ekspedition: Societas Heraldica Scandinavica. Sekretariatet. Maltevangen 15, 2820 Gentofte.
- Søllerødbogen 1996. Red. Niels Peter Stilling under medvirken af Jens Johansen. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune i samarbejde med Søllerød Museum. Holte, 1996. 190 s. ill. i s/h og f. Hft. ISBN 87-87113-53-8. Ekspedition: Byhistorisk Arkiv, Gl. Holtegaard, Attemosevej 170, 2840 Holte.
- Sønderjyske Årbøger 1995. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland ved Lars N. Henningsen 1995. 587 s. m. s/h ill. Indb. ISSN 0106-4452. Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa.

Erik Brejl: Skanderborg Rytterdistrikt. Uddrag af samtlige bevarede 3.002 skrifter 1680-1765. (<i>Finn Andersen</i>)	107
Ruth Andersen: Den rapmuede muse. Ti års danmarkshistorie i skillingsviser fra Matthias Seests bogtrykkeri. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	107
Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver ved Niels H. Frandsen. (<i>Henrik Stevnsborg</i>)	108
Knud Højrup: Hendes Majestæt Dronning Margrethe II og Hendes Slægt. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	109
Ruth Bentzen (udg.): Ung sprogforsker på rejse. Breve fra og til Holger Pedersen 1892-1896. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	112
Vibeke Schrøder: Dæmoni og dannelse – Johanne Luise Heiberg. (<i>Ingeborg Thaanum Carlsen</i>)	113
Jutta Juncker: Værnepligt. (<i>Mogens Rüdiger</i>)	113
Ditlev Tamm: Konseilspræsidenten Jacob Brønnum Scavenius Estrup 1825-1913. (<i>Sigurd Rambusch</i>)	114
Jens Peter Ægidius: Christian Flor, pædagogen, politikeren, folkeoplyseren. En biografi. (<i>Sv. Cedergreen Bech</i>)	114
Hans Kargaard Thomsen: C. F. Wegeners dagbøger Bind 1. 1851-1857 og Bind 2. 1858-1864. (<i>Sv. Cedergreen Bech</i>)	115

Øvrige bøger, årsskrifter m. m. modtaget i 1995/96

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 1996:

Finn Andersen (formand), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Dalgas Boulevard 63, 2. th., 2000 F.

Sv. Cedergreen Bech, Søtoften 21, 2820 Gentofte.

Tommy P. Christensen (redaktør), Bulgariensgade 5, st. 2300 København S.

Ida Dybdal, Østerbrogade 44, 2100 København Ø.

Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Lise Lund, Filosofgangen 23, 2., 5000 Odense C.

Jørgen Papsøe, Troidager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange, (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Grønnevej 23, 2830 Virum.

Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer. Alle priser er incl. moms.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

HVEM FORSKER HVAD, v. John Bison, HF »Elmebo« 33, Røde Mellemevej 152,
2300 København S., hvor også ældre årgange kan købes.

